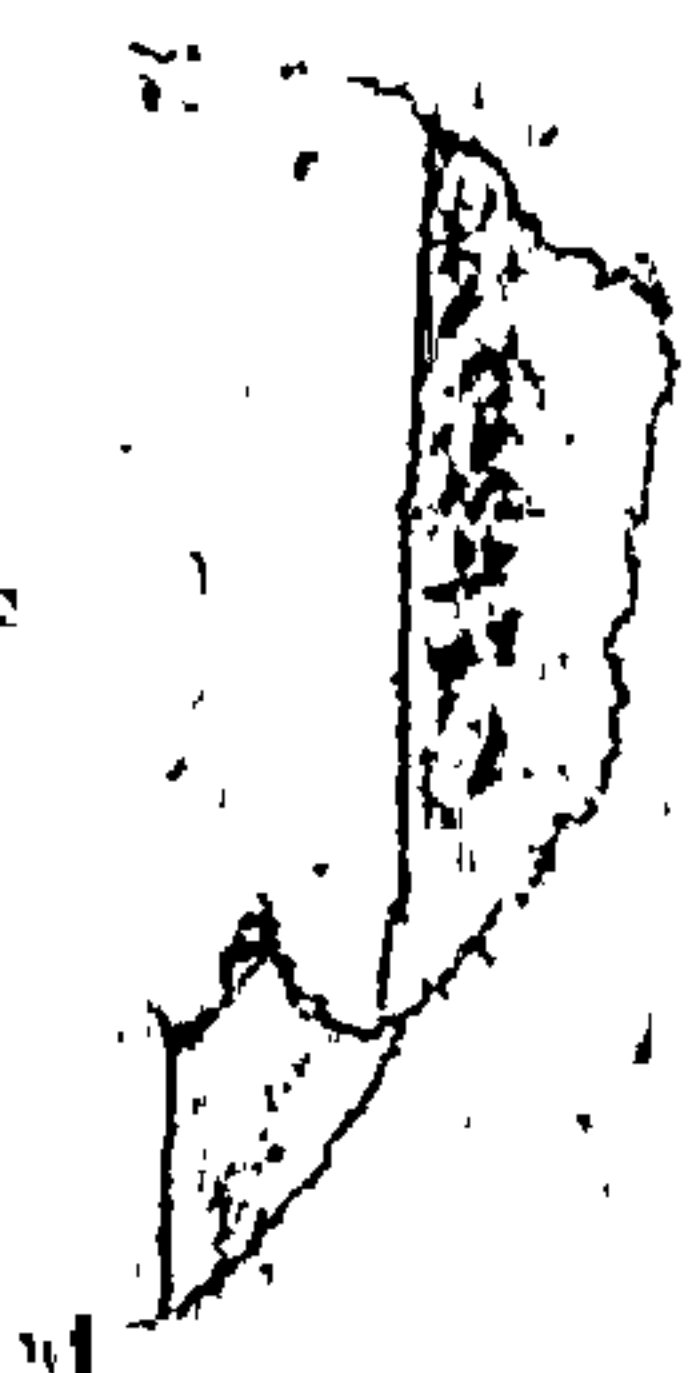
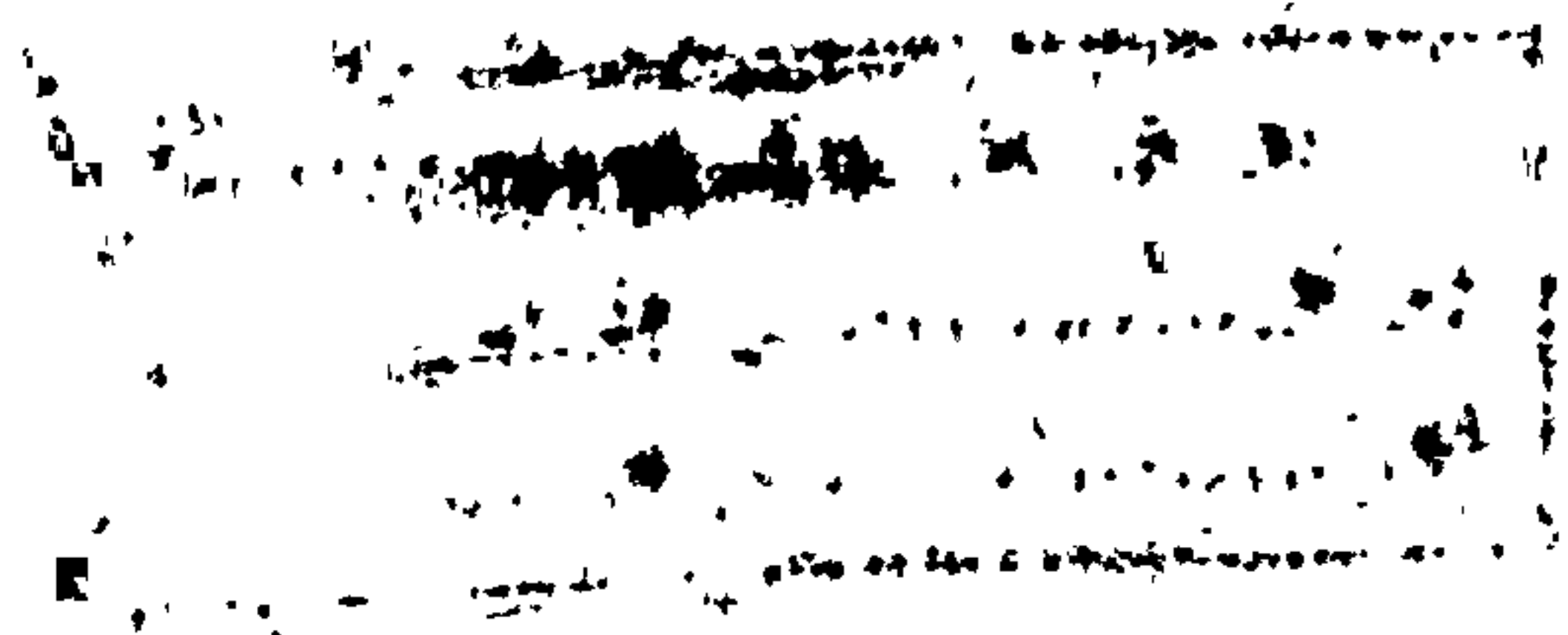

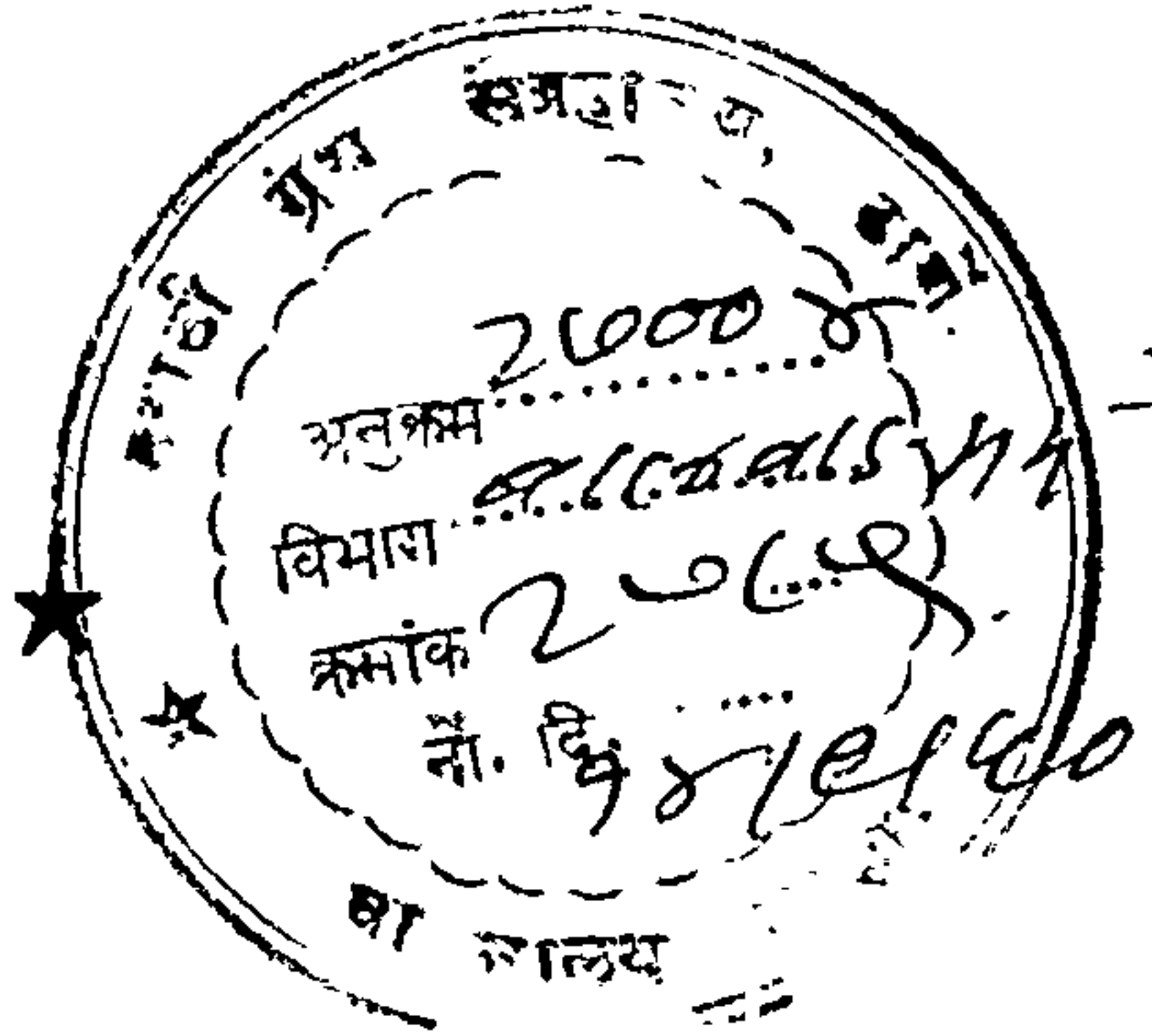
61

PH

ज गा चे शोध क

लेखक

मा. गो. काटदरे, बी. ए. (ऑन
अध्यापक, नूतन मराठी विद्यालय हा

RRMRBK-0204326

म. प्र. सं. १९५३, नूतन मराठी विद्यालय	
दा. क्र. ४३२६	नों दि.
दि. ८/१/६०	नों दि.

मार्च १९५३]

[किंमत १४ आणे

प्रकाशक :

न. शं. कुलकर्णी, एस्. टी. सी., डी. डी.
दि टीचर्स आयडियल पब्लिशिंग हाउस लि.,
७७ शनिवार पेठ, पुणे २ करितां.

प्रथमावृत्ति : १९५३

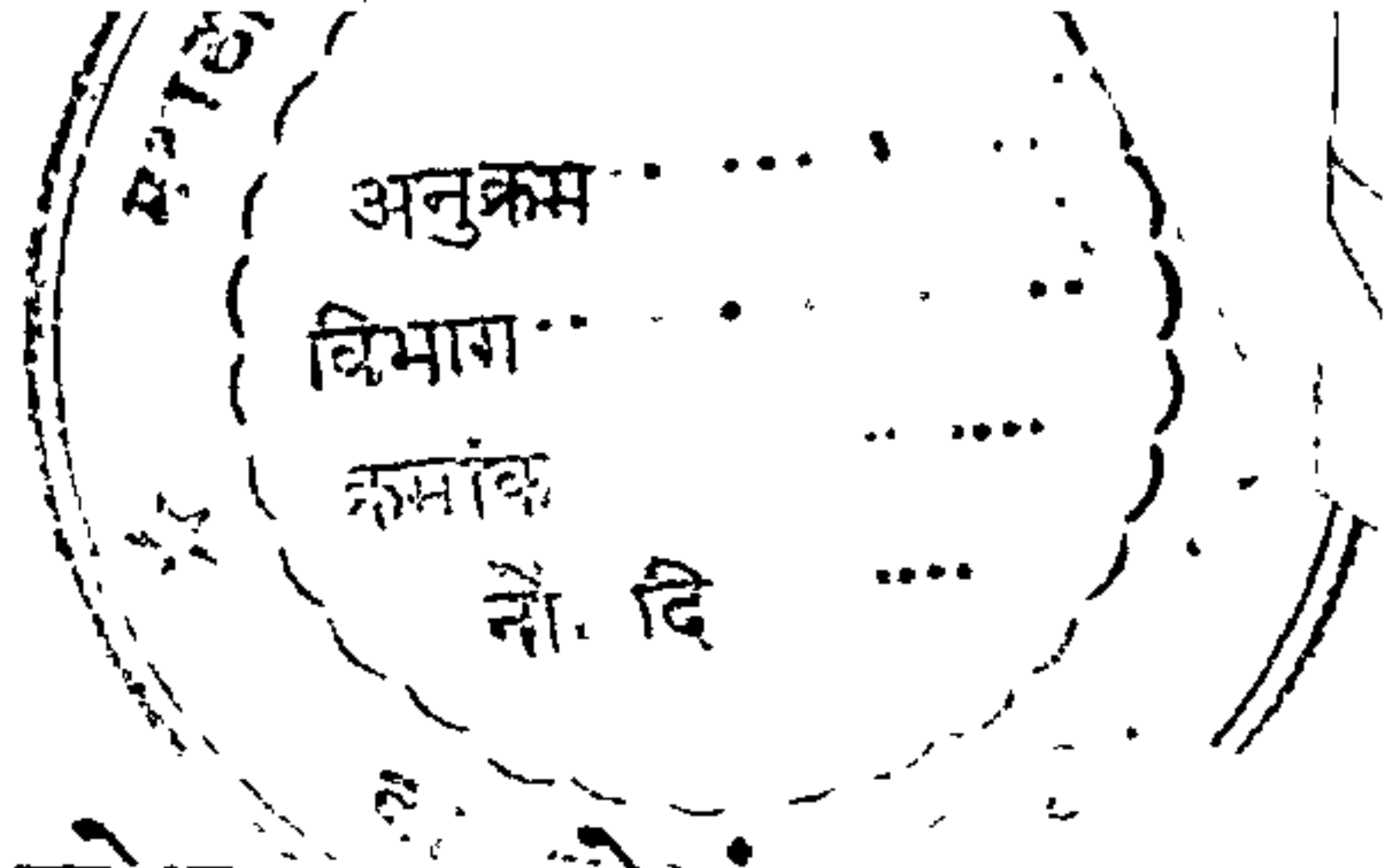
मुखपृष्ठ चित्रकार-दीनानाथ दलाल.

अंतर्गत चित्रकार-जिवाजी भिकाजी दीक्षित.

मुद्रक :

न. शं. कुलकर्णी, एस्. टी. सी., टी. डी.
टीचर्स प्रिंटिंग प्रेस,
७७ शनिवार पेठ, पुणे २ करितां.

चेस्ट इंडीज व अमेरिकेचा शोधक—कोलंबस : १

जन्म : इ. स. १४५१]

[मृत्यु : इ. स. १५०६

‘ पृथ्वी वाटोळी आहे, तेव्हां एकच दिशा धरून आपण पश्चिमेकडून निघालों तर आज ना उद्यां हिंदला नक्की पोहोंचूच ’ अशी जबरदस्त महत्त्वाकांक्षा धरून अटलांटिक महासागर ओलांडणारा हा पहिला धाडसी इटालियन प्रवासी, कोलंबस ! इ. स. १४९२ नंतर स्पेनच्या राजाच्या मदतीने त्याने पश्चिमेकडे ज्या अनेक सफरी केल्या त्या सफरींची ही हकीगत:

१. सागराच्या प्रांगणांत

इटली देशांत जिनोआ नांवाच्या शहरांत एक विणकर रहात असे. त्याचें नांव डोमेनिको कोलंबो. तो खाऊन पिऊन चांगला सुखी होता. इ. स. १४५१ सालीं त्याला एक मुलगा झाला. त्याचें नांव त्यानें ठेविलें क्रिस्ताफर.

लहानपणापासूनच क्रिस्ताफर मोठा चलाख पण आडदांड होता. त्याची शरीरयष्टि चांगली मजबूत होती. तांबडे, भुरके केंस व निळे निळे डोळे हे तर त्याचें वैभव होतें. आपल्या या थोरल्या मुलाकडे पाहून डोमेनिकोचें अन्तःकरण अभिमानानें उचंबळून येई. कोलंबोसच्या पाठीवर डोमेनिकोला आणखी दोन मुलगे व एक मुलगी झाली. परंतु या सर्व मुलांत डोमेनिकोलाच क्रिस्ताफरच फार आवडे.

त्यामुळेंच वयांत आल्यानंतर जेव्हां क्रिस्ताफर त्याला विणण्याच्या कामांत मदत करूं लागला तेव्हां डोमेनिकोला ती गोष्ट आवडेना. 'आपला हा इतका चलाख मुलगा आपल्यासारखाच उभे, आडवे धागे जुळविण्यांत खर्ची पडावा, ही गोष्ट त्याच्या मनाला चैन पडूं देईना. 'क्रिस्ताफरला यापेक्षां कोणता तरी अधिक चांगला व्यवसाय हुडकून दिला पाहिजे' असें त्याला वाटूं लागलें.

क्रिस्ताफरला खरा नाद होता समुद्राचा ! जिनोआ बंदर मोठें व्यापारी शहर होतें. निरनिराळ्या देशांतून माल घेऊन आलेल्या गलबतांवरील लोकांची तेथें मोठी वर्दळ चालूं असे. ती तासन् तास पहात बसण्याची क्रिस्ताफरला मोठी हौस होती. घरचें काम उरकलें कीं, तो बंदराकडे धांव घेई. तेथें कुठल्या तरी एखाद्या खडकावर वसून समोरचा अथांग सुहासागर व त्यावर चाललेला मानवी खेळ तो मोठ्या मौजेनें पहात राही.

मुलाचा हा नाद बापाच्या लक्षांत आला. 'याला योग्य शिक्षण दिलें तर हा चांगला दर्यावदी होईल' असें डोमेनिकोला वाटूं लागलें. म्हणून त्यानें क्रिस्ताफरला जवळच्याच पॅव्हिया येथील शाळेंत घातलें. क्रिस्ताफरला

ही शाळा फार आवडली. येथे त्याच्या आवडीचे भूगोल, खगोल व गणित हे विषय होते. तो ते काळजीपूर्वक अभ्यासी. अभ्यासाने त्याची महत्त्वाकांक्षा जागृत झाली. 'शाळेच्या चार भिंतीआड हे विषय शिकण्यापेक्षा प्रत्यक्ष सागराच्या प्रांगणांत जाऊनच हे विषय आत्मसात करावेत' असे त्याला वाटू लागले. एके दिवशी कोणालाहि विशेष थांगपत्ता लागू न देता त्याने शाळेला कायमचा 'रामराम' ठोकला.

'पुढे काय?' हा प्रश्न त्याच्या समोर होताच. पण त्या प्रश्नाची सोडवणूक करण्यास त्याला फार काळ थांबावे लागले नाही. त्याचा एक चुलता होता. त्याचे नांव कोलंबो. त्याचा खरा धंदा काय होता कोणास ठाऊक? लोकांमध्ये तो सांगे, 'आपण व्यापारी आहोत' म्हणून. पण व्यापारी लोकांत मात्र तो एक पक्का डाकू म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याच्याजवळ थोडी फार गलबते होती. पण व्यापाराचे निमित्त करून तो भर समुद्रांत जाई व पूर्वेकडून इटलीकडे जाणाऱ्या गलबतांवर हल्ले चढवून त्यांवरील माल लुटून आपल्या गलबतांवर भरी. पुनः सहाजोगपणे बाजारांत जाऊन आपलाच म्हणून ते माल विकी.

क्रिस्ताफरला आपल्या चुलत्याची थोडी फार माहिती होती. त्याच्या आधारावर त्याने त्याला गांठले. क्रिस्ताफरसारखा चलाख, धाडसी व महत्त्वाकांक्षी सहकारी मिळाल्याबद्दल कोलंबोला अतिशय आनंद झाला. 'क्रिस्ताफरच्या ज्ञानाचा फायदा घेऊन अधिक गन्नर होण्याची' त्याला स्वप्ने पडू लागली. त्याने आपल्या पुतण्याला मोठ्या ममतेने आपल्याजवळ ठेऊन घेतले.

कोलंबोच्या हाताखाली क्रिस्ताफर लवकरच चांगला तरबेज झाला. काकाच्या व्यवसायांत त्याला गोडी वाटू लागली. त्या व्यवसायांत धाडसपराक्रम व चतुराई होती. सरावाने हे सर्व गुण क्रिस्ताफरच्या अंगी चांगले मुरले. काकाच्या तोडीस तोड अशी गुंडगिरी तो लवकरच करू लागला.

पण एकदां मात्र ही गुंडगिरी त्याच्या चांगलीच अंगाशी आली. व्हेनिसच्या व्यापाऱ्यांची कांहीं गलबतें आपल्या देशाकडे निघाली असतांना कोलंबो व क्रिस्ताफर यांनी त्यांवर दहा चढविला. व्हेनिसवाले चांगल्या तयारीतच होते. त्यांनी कोलंबोच्या हल्याला प्रतिहल्यानेच उत्तर दिलें. दोघांत चांगलीच लढाई जुपली. त्यांत कोलंबोच्या जहाजाला गोळा लागून तें पेटलें. त्याबरोबर गलबतावरच्या सर्वांनी भराभर समुद्रांत उड्या टाकल्या. उड्या मारणाऱ्यांत क्रिस्ताफरहि होता. फुटलेल्या जहाजाचें एक फळकूट धरून तो बराच वेळ समुद्रांत तरंगत होता. सात आठ तासांच्या झटापटीनंतर तो कसा बसा एका किनाऱ्याला लागला. हा किनारा पोर्तुगाल देशाचा होता. क्रिस्ताफरने त्या किनाऱ्यावर पाय ठेऊन थोड्याच दिवसांत लिस्बन शहर गांठलें.

२. लिस्बनमधील वास्तव्य

लिस्बन शहर चांगलें गजबजलेलें व भरभराटीत असलेलें बंदर होतें. नाना देशांतील व्यापारी, खलाशी किंवा प्रवासी यांची तेथें मोठी झिबड उडालेली असे. या लोकांचे निरनिराळे अड्डे असत. प्रत्येक अड्ड्यावर खाणें पिणें व नाच गाणें चालूं असें. त्याचा समाचार घेतां घेतां प्रत्येकजण गप्पा गोष्टी करण्यांत व आपापले अनुभव सांगण्यांत गर्क होऊन जाई. एक खलाशी म्हणे, “अरे तुम्हांला काय सांगूं? असें पश्चिमेकडे सरळ गेलें ना म्हणजे कांहीं बेटें लागतात बघा. त्या बेटांवर खाण्यापिण्याची इतकी चंगळ आहे कीं तुम्हीं तेथें मुक्काम केलात कीं परत म्हणून कांहीं येणार नाही.”

त्यावर दुसरा व्यापारी म्हणे, “हत्, एवढेंच कां सुख तेथें आहे? अरे खुळ्या, मी व्यापारानिमित्त असाच एकदां पश्चिमेकडे गेलों होतो. वाटेंत मला कांहीं बेटें दिसलीं. त्या बेटांवर सोने इतकें मुबलक होतें कीं, लोकांच्या अंगाखांद्यांवरच काय पण घरादारांवर सुद्धां सोन्याचेच पत्रे होते.”

“ काय थापा मारतोस रे ” दुसरा व्यापारी त्याला मध्येच अडवून म्हणाला, ‘ असें जर आहे तर मग तूच तेवढे सोने घेऊन का नाही आलास. ’

“ तेवढे मात्र विचारुं नकोस बघ ” पहिला व्यापारी गंभीर मुद्रा करून म्हणाला.

“ का ? ” सर्वांनी एकदम विचारले.

“ का म्हणजे, तेथले लोक इतके रानटी आहेत की, परका मनुष्य दिसला रे दिसला की, त्याच्यावर ते एकाद्या लांडग्याप्रमाणे तुटून पडतात अन् क्षणाधीत त्याचा फना उडवतात. ”

“ बापरे ! मग काय करावयाचें तें सोने ? ” कांहीं जणांनी घाबरून म्हटलें.

“ त्यांत इतकें घाबरून जाण्यासारखें कांहींच नाही ” तो व्यापारी सांगू लागला. “ तितकाच कोणी धाडसी नी बेदरकार सहकारी मिळाला तर मी देखील पुन्हां त्या बेटावर जाईन. ”

“ खरंच ? ” इतका वेळ त्यांच्या गप्पागोष्टीकडे अगदी कान लावून बसलेल्या क्रिस्ताफरने उत्सुकतेने विचारलें.

सर्वांच्या नजरा क्रिस्ताफरकडे वळल्या. अंगावर धड कपडे नाहीत; तोंडावर कांहीं तेज नाही अन् बरेच दिवस अर्धपोटी राहिल्यामुळे पायांस चांगलेसे त्राण नाहीत असा हा फाटका, परका मनुष्य ‘ खरंच ? ’ म्हणून काय विचारतो आहे, हें पाहून सर्वांना मोठें हंसू फुटलें.

“ हंसू नका ” क्रिस्ताफर त्यांना अडवून म्हणाला, “ तुम्हांला जरी मी परका असलों तरी मी देखील तुमच्यासारखाच एक खलाशी आहे. भूमध्य-समुद्राची मला चांगली माहिती आहे. समुद्रावर मी अनेक सफरी मारल्या आहेत. फार काय मी ‘ आईसलँड ’पर्यंत देखील जाऊन आलों आहे. ”

“ काय आईसलँडपर्यंत ? ” पहिल्या व्यापार्याने आश्चर्याने विचारलें.

“ हो आईसलँडपर्यंत. अन् तुम्ही बरोबर नेत असलांत तर मघांशी म्हणालांत त्या रानटी लोकांच्या प्रदेशापर्यंत देखील येण्याची माझी तयारी आहे ” क्रिस्ताफरने निश्चर्या स्वरांत उत्तर दिलें.

“ मग तू मला जरा सावकाशीने माझ्या घरी येऊन भेट. त्या समोरच्या रस्त्यावरच माझे घर आहे.” व्यापाऱ्याने समोरच्या दिशेकडे बोट दाखवून म्हटले.

त्याच्या सांगण्याप्रमाणे क्रिस्ताफर त्या व्यापाऱ्याच्या घरी गेला. तो व्यापारी मोठा उमदा होता. त्याने क्रिस्ताफरचे चांगले स्वागत करून त्याची नीट चौकशी केली. क्रिस्ताफरच्या व्यवसायाची व गुणांची चांगली ओळख घटल्यानंतर त्या व्यापाऱ्याने आपल्या पेटितून एक जुना नकाशा काढला व तो क्रिस्ताफरपुढे धरून तो म्हणाला,

“ हे बंधू, या आपल्या लिस्बन बंदरांतून पुढे गेले की, लागणाऱ्या देशाचा हा नकाशा ! या नकाशांत तुला चीन, जपान, हिंद देश दिसत आहेत ना ? ही नावे तू कधी ऐकली आहेस ? ”

“ हो, मार्को पोलोच्या प्रवास-वर्णनांत ही सर्व नावे आली आहेत. हे सर्व देश अत्यंत संपन्न असून तेथे अक्षरशः सोन्याचा धूर निघत आहे, असे मार्को पोलोने त्यांचे वर्णन केले आहे ” क्रिस्ताफर म्हणाला.

“ अगदी बरोबर. पण ८ ”

“ पण काय ? ”

“ त्याच असं आहे, क्रिस्ताफर,” तो व्यापारी सांगू लागला. “ या देशांकडे जाणं कांहीं सोपं नाही. मार्को पोलोच्या वेळचा मार्ग कधीच बंद झालाय. खुष्कीच्या मार्गाने जाऊं म्हटलंस् तर तेहि कांहीं शक्य नाही. कारण तो मार्ग आतां तुर्की मुसलमानांच्या ताब्यांत आहे. गेले तर समुद्रमार्गानेच गेले पाहिजे. पण ते कसे शक्य आहे ? मी या मार्गाने थोडा पुढे गेलो होतो. पण मला फारशी कांहीं प्रगति करतां आली नाही. चार दोन वेटांपलीकडे मला एकहि मोठा प्रदेश दिसला नाही. तुला कांहीं मार्ग सुचतो कां ? ”

३. जॉनच्या दारीं धरणे

क्रिस्ताफरच्या डोक्यांत विचारांचे चक्र सुरू झाले. ‘ पूर्वेकडच्या देशांन ।

जाण्याचा मार्ग आपण शोधून काढलाच पाहिजे ' असा एक सारखा ध्यास त्याच्या मनाला लागला. त्याच गोष्टीवर विचार करतां करतां एक दिवस त्याच्या मनांत आलें,

“ खरंच पृथ्वी जर गोल आहे, असें म्हणतात तर मग पश्चिमेकडची दिशा धरून आपण एक सारखें पुढें पुढेंच जात राहिलों तर कधींना कधीं तरी नक्कीच पूर्वेकडच्या देशांना पोहोंचूं नाहीं ?

“ पण हें जमायचें कसें ? लिस्बन बंदरांतून बाहेर पडल्यावर लागणारा हा अटलांटिक महासागर किती लांबवर पसरला आहे कुणास ठाऊक ? वाटेत कोणकोणते प्रदेश येतील, तेहि कांहीं सांगतां येत नाहीं. वारा कितपत अनुकूल असेल त्याचीहि कांहीं कल्पना नाहीं. अन् क्षणभर असें जरी गृहित धरलें कीं, या सर्व गोष्टी समजल्या, तरी एवढ्या लांबच्या प्रवासासाठीं लागणारीं गलबतें, माणसें व पैसा कोठून आणावयाचा ? आपण तर परके. अन् आपल्याजवळ दांतावर मारायला म्हटलें तर एक दमडासुद्धां नाहीं. मग काय करावयाचें ? ”

विचार करतां करतां क्रिस्ताफरला वाटलें कीं, आपण या देशाच्या राजाच्या कानावर ही गोष्ट घालावी. तो स्वतः या गोष्टींत लक्ष घालणाऱ्यां पैकीं आहे. आणि कॉन्स्टँटिनोपल पडल्यापासून तर त्याला ' पूर्वेकडे जाण्याचा मार्ग पोर्तुगीज लोकांनींच शोधून काढावा. ' असा ध्यास लागला आहे. या दृष्टीनें प्रयत्न करणाऱ्यांना तो म्हणे खूप मदत करतो. आपणहि पहावा प्रयत्न करून. जमलें तर जमलें. नाहीं तर आहेच आपलें नशिव्र अन् आपण.

एके दिवशीं क्रिस्ताफर खरोखरीच पोर्तुगालच्या राजाकडे गेला. या राजाचें नांव होतें जॉन. ' खलाशी राजा ' म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या हेन्री नांवाच्या राजाचा हा नातु. आज्ञाप्रमाणें जॉनलाहि भूगोल विषयाचें वेड होतें. त्यानेंहि आपलीं माणसें दूरदूरच्या सफरीवर पाठवून पूर्वेकडचा मार्ग हुडकून काढण्याचा प्रयत्न चालविला होता. त्यामुळें जेव्हां त्याला ' अशा तऱ्हेनें प्रयत्न करणारा एक इसम आपल्याकडे आल्याचा ' निरोप

कळला, तेव्हा त्याने मोठ्या आनंदाने त्याला आपल्या भेटीस बोलाविले व खास विद्वान् लोकांना बोलावून आणून त्यांच्यापुढे आपली योजना मांडण्याची क्रिस्ताफरला विनंती केली.

स्वतः तयार केलेला एक नकाशा समोरच्या टेवलावर पसरून क्रिस्ताफर आपली एक एक योजना समजावून सांगत होता. जॉन राजा अत्यंत लक्षपूर्वक त्याचे सांगणे ऐकून घेत होता. पण भोवतालची गोळा झालेले लोक मात्र एकमेकांच्या कानांत कांहीतरी कुजबुजत होते.

क्रिस्ताफरचे सांगणे संपल्यानंतर जॉनने आपल्या लोकांना प्रश्न केला, ' काय हो मंडळी, हा काय सांगत होता, तें पटले कां तुम्हांला ? '

' छे, या मूर्खाच्या वडवडीकडे तुम्ही काय लक्ष देतां महाराज ? ' एकजण म्हणाला.

' हा पक्का लुच्चा इसम दिसतोय. गोड गोड थापा मारून तुमच्याकडून मोठी मदत मिळवावयाची अन् हळूच पळून जावयाचे असाच याचा बेत. ' विमोक्ष मंगल ' तमच्याने म्हले

' हा शुद्ध पाखंडी आहे. वायव्यच्या सांगण्याविरुद्ध याचे सर्व सांगणे आहे. याला तात्काळ हांकलून द्या. ' एका धर्मगुरूने सूचना केली.

' तसें कशाला पाहिजे ? हा म्हणतोय ना त्या मार्गाने आपलीच कांहीं माणसे द्या ना पाठवून. याचे म्हणणे खरे असेल तर तें सिद्ध तरी होईल ' विमोक्ष मंगल

राजाला हा शवटचा सूचना पटली. त्याने लगेच कांहीं खलाशी त्या मार्गाने पाठवून दिले. पण तीन-चार महिन्यांत ते सर्वजण निराश होऊन परत आले व राजाला सांगू लागले, ' महाराज, हा मनुष्य पक्का बदमाश आहे. त्याने सांगितलेल्या मार्गाने आम्ही चांगले चार महिने भटकून आलों. पण तो म्हणतो ते देश तर सोडाच पण साधी एकादी चांगलीशी जमीनसुद्धां आम्हांला कुठं दिसली नाही. याला मदत केली तर आपल्यावर हात चोळीत बसण्याची पाळी मात्र येईल. '

जॉनला त्यांचें सांगणें पटलें. त्यानें क्रिस्ताफरला हांकलून दिलें, आपल्या नशिवाला दोष देत पण मनांत आणलेल्या गोष्टीवर पूर्ण विश्वास ठेवून। क्रिस्ताफरनें पोर्तुगॉल देशाचा कायमचा निरोप घेतला.

४. राणीच्या पाठिंब्यावर मिळालेली परवानगी

इंग्लंड, फ्रान्स, इटली इत्यादि निरनिराळ्या देशांच्या राजे लोकांचीं दारें ठोठावून व दरवेळीं दारूण निराशा पदरीं घेऊन क्रिस्ताफर शेवटीं स्पेनच्या राजाकडे आला. स्पेनच्या गादीवर यावेळीं फर्डिनंड व त्याची बायको इझाबेला संयुक्तपणें राज्य करीत होती. क्रिस्ताफरच्या आगमनाची वार्ता त्यांना समजली. पण यावेळीं ते मूर लोकांचा पाडाव करण्यांत गुंतलेले. असल्यामुळें त्यांनीं क्रिस्ताफरची मुळींच दखल घेतली नाही.

शेवटचा मूर मनुष्य स्पेनच्या भूमीवरून पिटाळून लावल्यानंतर मग त्यांना थोडी सवड लाभली. 'पोर्तुगॉलच्या लोकांनीं आफ्रिकेच्या दक्षिण टोंकापर्यंत केलेली प्रगति ऐकल्यापासून स्पेनच्या लोकांनाहि आपण कांहीं तरी केलें पाहिजे' असें वाटूं लागलें होतें. त्यामुळें या दृष्टीनें विचार केलेला एक मनुष्य आपण होऊन आपल्या दरबारीं आल्याबद्दल राजा-राणीला अत्यंत आनंद झाला. त्यांनीं क्रिस्ताफरला बोलाविणें पाठविलें.

क्रिस्ताफरनें मागल्याप्रमाणेंच आपलें म्हणणें सविस्तरपणें त्यांच्यापुढें मांडलें. तें ऐकून घेतल्यावर राजानें विचारलें,

“समजा आम्हीं तुला मदत करावयाचें ठरविलें तर तुला काय काय गोष्टी द्यावयास पाहिजेत ?”

“पहिल्या प्रथम मला तुमच्या दरबारीं सरदाराची जागा मिळाली पाहिजे” क्रिस्ताफर सांगूं लागला. मी जो प्रदेश हुडकून काढीन त्यावर मुख्य अधिकारी म्हणून माझीच नेमणूक झाली पाहिजे आणि मी जें कांहीं सोनें नाणें हुडकून काढीन त्यांतला एकदशांश हिस्सा मला मिळाला पाहिजे.”—

“अशक्य” फर्डिनंड उसळून म्हणाला, “इतक्या सगळ्या गोष्टी मान्य करावयाला मला कांहीं वेडव्रीड लागलेले नाही. तूं आलास तसाच चालता हो.”

“तें काय म्हणून ?” इजाबेला राणीनें मध्येच आपल्या नवऱ्याला अडवून विचारलें, “क्रिस्ताफरच्या योजनेचा नीट विचार केलात तर तो जें कांहीं मागतो आहे तें देण्यास आपल्याला कांहींच हरकत नाही.”

“नाहीं कशी ? परवांच्या लढाईत आपली पै नू पै खर्च झाली आहे. आतां याला इतकी मदत करायला पैसा कुठायं आपल्याजवळ ?” राजानें थोड्या रागानेंच विचारलें.

“तुमच्याजवळ नसेल पण माझ्याजवळ आहे.” राणीनें शांतपणें पण निश्चयी स्वरांत उत्तर दिलें, “मी माझे दागिने, जडजवाहीर गहाण टाकीन, पण याला मदत करीन.”

“मोठी शहाणीच कीं नाही तूं ? म्हणें दागिने गहाण टाकीन. पण मी विचारतों, इतके जिकीरीवर येऊन याला मदत करण्यापासून आपला काय एवढा फायदा होणार आहे ?

“तो मागतोय त्याच्या शंभरपट फायदा आपल्याला मिळाला नाही तर मी माझे नांव बदलून देईन. पण काय वाटेल तें झालें तरी मी याला मदत करणारच.”

राणीचा तो निश्चय ऐकून राजानें थोडी मावार घेतली. ‘बघूं या तर खरी याला मदत करून. झाला फायदा तर ठीकच. नाही तर इजाबेला-कडून त्याची भरपाई करून घेतां येईलच’ असा विचार करून त्यानें लगेच हुकूम दिला. “याला काय लागेल ती मदत तावडतोव घ्या. मात्र त्याच्या-कडून योग्य तो करार तेवढा अगोदर करून घ्या.”

थोडेच दिवसांत करार पूर्ण झाला. राजानें कोलंबसला तीन गलबतें, सत्यापेंशीं माणसें व चार, सहा महिने पुरेल एवढी सामुग्री पुरवली व त्याच्या मोवदल्यांत सांपडेल तेवढ्या प्रदेशावर स्पेनची सत्ता मान्य करण्याचें कोलंबसनें कबूल केलें.

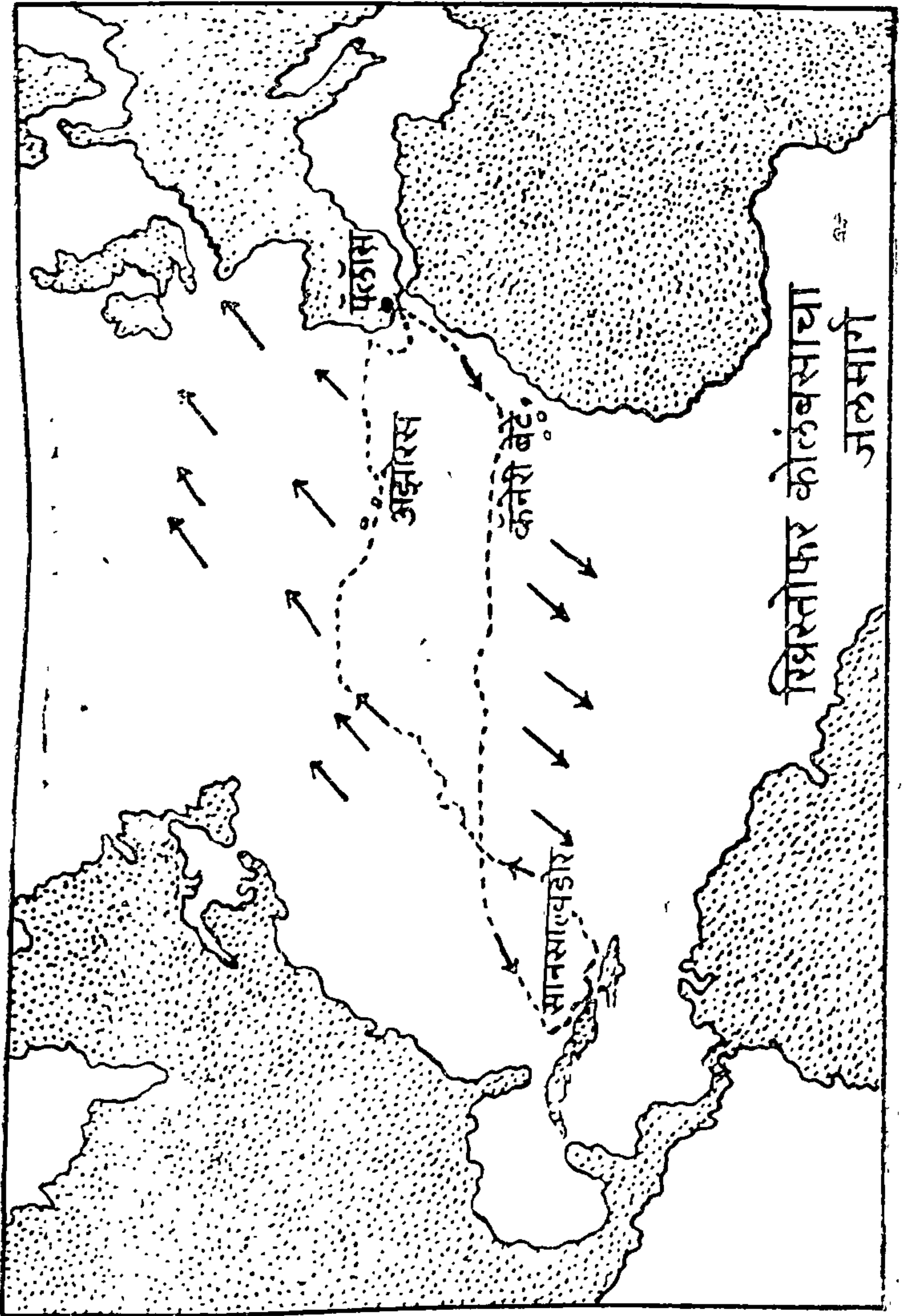
५. रडतरावांच्या सहवासांत

इ. स. १४९२ सालच्या ऑगस्ट महिन्यांत 'सॅटा मराया', 'पिंटा' व 'निना' 'अशीं तीन गलबतें व सत्याऐशीं माणसें बरोबर-घेऊन कोलंबसनें स्पेनच्या 'पॅलॉस' बंदरांतून पश्चिमेकडील अज्ञात प्रवासाला सुरुवात केली.

स्वतःच्या कल्पनेवर कोलंबसचा पूर्ण विश्वास होता. पण त्याच्या बरोबरचे इतर लोक मात्र रडतराऊ होते. त्यांपैकीं बरेंच जण पूर्वीचे चोर, दरोडे-खोर किंवा खुनी इसम होते. 'कोलंबस बरोबर अज्ञात प्रवासाला जाण्याच्या अटीवर त्यांची तुरुंगांतून सुटका झाली होती. त्यामुळें गलबतावर यथास्थित खावें प्यावें व दंगामस्ती करावी यापलीकडे त्यांना दुसऱ्या कोणत्याहि गोष्टींत मजा वाटत नव्हती. त्यांच्याशिवाय इतर जे कोणी बाकीचे लोक होते त्यांना कोलंबससारख्या एका परक्या माणसाच्या हाताखाली काम करण्याची किंवा त्याच्या अज्ञात धाडसांत भाग घेण्याची मुळीच हौस नव्हती. त्यामुळें प्रसंग आला कीं ते त्याला त्रास देण्यांत मुळीच कसूर करीत नसत.

या सर्वांना 'ताता, बाबा' करून आपल्या बरोबर नेणें म्हणजे एक दिव्यच होतें. पण कोलंबसनें तें जाणून बुजून पत्करिल्लें होतें. त्यामुळें ते जें कांहीं करतील, त्याकडे थोडे फार दुर्लक्ष करून पुढें जाणें त्याला भागच होतें.

प्रवासाला सुरुवात करून जेमतेम तीन-चार दिवस झाले असतील किंवा नसतील, एवढ्यांत 'पिंटा' गलबताचें सुकाणूंच एकाएकीं ढिलें पडलें. 'काय झालें ? म्हणून कोलंबसनें चौकशी केली. 'पिंटा' वरच्याच दोन खलाशांनीं तें जाणून बुजून सैल केलें होतें. 'गलबत बंद पडलें म्हणजे तरी हा मार्ग परत जाईल, अशी त्यांना आशा वाटत होती. पण कोलंबस आपल्या निश्चयावर अढळ होता. त्यानें 'पिंटाचें सुकाणूंकसें बसें दुरुस्त करून घेतलें व जवळच्याच कॅनरी बेटांचा आश्रय घेतला.

‘ पिंटा’ची दुरुस्ती होण्यास जवळ जवळ तीन आठवडे लागले. ती पूर्ण झाल्यावर कोलंबसनं कॅनरी बेटं सोडून पुन्हां पश्चिमेच्या रोखानं गलबतें व्हांकारलीं.

रोजच्या रोज गलबतें अधिकाधिक अंतर तोडूं लागलीं. वाढत्या मैलां-चरोबर गलबतांवरील लोकहि अधिक कावरे वावरे होऊं लागले. ‘ काय वाटेल तें झालें तरी हा कांहीं आतां माघार घेत नाही, याविषयी त्यांची खात्री पटली. त्यांना धीर यावा म्हणून कोलंबस रोजच्या रोज मैलांचे आंकडे मांडून ठेऊं लागला. मात्र हें करतांना तो थोडा खोटेपणा करी. खरे आंकडे तो आपल्या रोजनिशींत टिपून ठेवी व कमी मैल दाखविणारे आंकडे गलबतावरच्या फलकांवर लावी.

परत फिरण्याची आशा दिवसेंदिवस मावळूं लागली. कोलंबसाच्या धाडसाला निसर्गाकडूनहि चांगली साथ मिळाली. आकाश रोज अगदीं निरभ्र असै व वारा इतका छान सुटे कीं, गलबतें वाऱ्याप्रमाणेंच भराभर पुढें जात.

मागून वहाणाऱ्या वाऱ्यानें सतत अकरा दिवस कोलंबसला चांगलीच मदत केली. बाराव्या दिवशीं मात्र त्याची दिशा बदलली. मागून वहाण्याऐवजीं तो आतां पुढून वाहूं लागला. त्यामुळें गलबतांची प्रगति मंदावली. मात्र त्यामुळें वाईट वाटण्याऐवजीं कोलंबसला जरा हायसेंच वाटलें. कारण गलबतावरच्या सर्व लोकांची अशी एक समजूत झाली होती कीं, ‘ या समुद्रा वरून परतीचा वारा कधींच सुटत नाही. त्यामुळें पुनः स्पेनचें दर्शन होणें कदापिहि शक्य नाही. ’

पण या उलट्या वाऱ्यानें त्यांना पुनः थोडीशी आशा वाटूं लागली. त्यामुळें थोड्या फार उत्साहानें पुढला प्रवास सुरू झाला. अशा स्थितींत एके दिवशीं सूर्यास्ताच्या सुमारास ‘ पिंटा ’च्या कप्तानाला क्षितीजावर कांहीं तरी काळें काळें दिसलें. त्याबरोबर तो ‘ जमीन, जमीन ’ म्हणून मोठ्यानें ओरडला. त्याच्या ओरडण्यानें सर्वजण गलबताच्या डेकवर जमा झाले. कप्तानाची कल्पना खरी होती. क्षितीजावर खरोखरीच जमीन दिसत होती.

त्यामुळे कोलंबसने त्या रोखाने गलबते हांकारण्याचा हुकूम दिला. जो कोणी प्रथम जमीनीवर उतरेल त्याला स्पेनच्या राजाने एक वक्षिस जाहीर केले होते. त्याच्या जोडीला कोलंबसने एक रेशमी झगा देण्याचे आश्वासन दिले. त्यामुळे रात्र असूनहि जो तो जमिनीच्या रोखाने भराभर वल्ही मारुं लागला.

तांबडे फुटण्याच्या सुमारास सर्वजण जमिनीच्याजवळ येऊन पांचले. उजेडांत जमीन स्पष्ट दिसू लागली. पण काय ? ती पाहून प्रत्येकाचा चेहरा कावरावावरा झाला. निराशेने त्यांचे पाय लटपटू लागले व जो तो 'पिटा'च्या कप्तानाला शिव्या घालू लागला. कारण जमीन जमीन म्हणून जी एवढी धांवपळ केली ती जमीन नसून एक साधा, काळा ढग होता.

'आधीच उल्हास अन् त्यांत आला फाल्गुन मास' अशीच प्रत्येकाची स्थिति झाली. पुढे जाण्यास कोणाचीच तयारी नव्हती अन् त्यांत आतां या घोर निराशेची भर पडली. मग काय विचारता ? जो तो वंडाळीची भाषा बोलू लागला. "चला मागे फिरा; आतां आम्ही एक तसूभरहि पुढे येणार नाहीं. अन् जर का कोणी पुढे जाण्याची भाषा काढलीत तर याद राखा आम्ही त्याची गटडी वळून त्याला समुद्रांत फेकून देऊं; समजलांत ? असेंच प्रत्येकजण दरडावू लागला."

कोलंबस हा चांगल्या धीराचा मनुष्य होता. लोकांची निराशा तो जाणून होता व म्हणूनच त्यांना विशेष विरोध न करतां पण आपलाहि प्रयत्न सोडून न देतां त्याने आपला प्रवास तसाच पुढे चालू ठेवला.

६. पहिले यश

होय नाहीं करतां करतां आणखी एक आठवडा गेला. लोकांचीच काय पण खुद्द कोलंबसची सुद्धां निराशा वाढू लागली होती. अशा वेळीं एके दिवशीं अचानकपणें समुद्रांतून एक पानें, फले लटकलेली फांदी तरंगत

जातांना लोकांना दिसली. ' जवळपास नक्कीच कोठें तरी जमीन असली पाहिजे, नाही तर ही ताच्या पानांची फांदी कोठून येणार ? ' असा प्रश्न प्रत्येकाला सुखवू लागला. त्यांतच संध्याकाळीं कांहीं पक्षी आकाशांतून भराऱ्या मारीत जातांना दिसू लागले. कोलंबसच्या आशेला पुनः उधाण येऊं लागलें. अत्यंत काळजीपूर्वक व डोळ्यांत तेल घालून पुढला प्रवास सुखें झाला. रात्री दहाच्या सुमारास खुद्द कोलंबसला उजेड दिसला. त्याबरोबर ' हिंद, हिंद ' म्हणून तो आनंदानें ओरडूं लागला.

पहाटे दोनच्या सुमारास ' पिंटा ' गळबतावरून घंटांचे व तुताऱ्यांचे आवाज निनादूं लागले. त्या आवाजानें सर्व दिशा दुमदुमून गेल्या. जमीन दिसल्याचीच ती खूण होती. कोलंबसनें सर्वांना थांबण्याचा हुकूम दिला. प्रत्येकजण दिवस उजाडण्याची वाट पहात जागच्याजागीच चुळबुळत राहिला.

पहाट झाली. उपरस देवतेच्या आगमनानें दिशा उजळूं लागल्या. त्या मंद षण दिव्य प्रकाशांत किनारा अधिकाधिक स्पष्ट होऊं लागला. लांबच लांब

प्रसरलेली वाळूची पांढरी शुभ्र सतरंजी, त्यामार्गे ठेवलेले टेकड्यांचे सुंदर लोड व शोभा आणण्यासाठी विछायतीला ठेविलेलं हिरव्यागार व फळाफुलांनी डवरलेल्या झाडांचे शोभिवंत गुच्छ पाहिल्यानंतर, संकटावर मात करून विजयी झालेल्या आपल्या शूर पुत्रासाठी निसर्गाने वातलेली ही छानदार त्रैलोक्य असावी ' अशी प्रत्येकाची समजूत होऊ लागली.

जवळ जवळ शंभर दिवसांनी घडलेलं जमिनीचें हें पहिलें दर्शन ! तें घेण्यासाठी प्रत्येकजण फार उत्साही झाला होता. सर्वांत जास्त गडबड कोलंबसची होती. इतक्या दिवसांनी कां होईना पण त्याची कल्पना खरी उरली होती. त्याला हिंद देश सांपडला होता.

जमिनीवर पहिले पाऊल टाकण्यासाठी कोलंबसने तयारी केली. किती झाले तरी आतां तो स्पेनचा एक सरदार म्हणून येथे उतरणार होता. म्हणून त्याने अंगावर भरजरी पोशाख चढविला, कमरेला तलवार लटकावली व हातांत स्पेनच्या राजाचें भव्य निशाण घेऊन तो मोठ्या दिमाखाने व्हाली उतरला.

त्याला पहातांच इतका वेळ मोठ्या उत्सुकतेने जमा झालेले स्थानिक लोक भराभर पळून झाडाच्या आड जाऊन दडून बसले. कोलंबसने गुडघे टेकून प्रथम त्या नव्या जमिनीचें चुंबन घेतलें व त्याच जागेवर आपल्या राजाचें निशाण फडकाविलें.

जरा वेळाने स्थानिक लोकांची भीड मोडली. ते हळू हळू पण दबकत दबकतच कोलंबसच्या जवळ आले. कोलंबसने त्यांना मोठ्या प्रेमाने जवळ बोलाविले व आपल्या जवळचे कापड, कांचा, मणी, दारू इ. विविध वस्तु त्यांना अर्पण करून त्याने लवकरच त्यांचा स्नेह संपादन केला.

पण काय असेल ते असो, ' मार्को पोलोने वर्णन केलेलें ते हे हिंदी लोक नव्हेत ' असें कोलंबसला वाटू लागलें. पोलोने वर्णन केलेलें हिंदी लोक काळे पण तरतरीत असून चांगले सुसंस्कृत होते. याच्या उलट, हे नवे

लोक तपकिरी रंगाचे, मध्यम उंचीचे, पण मागासलेले दिसत होते. त्यांना धड कपडे वापरण्याचीसुद्धां अकल नव्हती. बहुतेकजण नागडे उघडेच हिंडत होते. त्यांचे दागिनेहि तसेच ओबड धोबड होते. त्यांच्यांत एक गोष्ट मात्र थोडी निराळी होती. ते लोक पानाची एक सुरनळी करून तोंडांत कोंवीत व त्यांतून एकसारखा धूर सोडीत. त्यांच्या त्या धूम्रपानाची कोलंबसच्या लोकांना मोठी गंमत वाटली. त्यांच्याकडून त्यांनी ही कला आत्मसात केली. तंत्राखूचा उपयोग युरोपियन लोकांना अशा रीतीने समजला.

‘ आपण आलो तो देश हिंद नव्हे ’ याबद्दल कोलंबसची पूर्ण खात्री झाली. त्यामुळे तो थोडा खट्टूहि झाला. त्याने या नव्या प्रदेशाला नांव दिले ‘ वेस्ट इंडीज ’ — म्हणजे पश्चिमेकडील हिंद !

वेस्ट इंडिजमधील लोकांकडूनच कोलंबसला आजूबाजूच्या प्रदेशाची माहिती मिळाली. या प्रदेशांत चिक्कार सोने, रुपें असल्याचें त्यांनी सांगितलें. म्हणून कोलंबस त्या प्रदेशांत गेला. त्याला पाहिजे होतें तेवढें सोने, रुपें कांहीं त्याला या प्रदेशांत मिळालें नाहीं; पण तंत्राखू, मका वगैरे नवीन नवीन वनस्पति मात्र खूप मिळाल्या. क्यूबा, सॅव्हेडॉर, हायटी; इत्यादि नव्या नव्या बेटांचा शोध लावल्यानंतर कोलंबसनें परत स्पेनला जाण्याचें ठरविलें.

७. राजारणींकडून झालेलें कौतुक

परत निघण्याच्या वेळीं कोलंबसजवळ फक्त एकच गलबत शिल्क उरलें होतें. बाकीचीं गलबतें वाऱ्यामुळे किंवा वाळूंत रुतल्यामुळे नादुरुस्त झालीं होती. सहाजिकच आलेल्या सर्वांना स्पेनला परत नेणें कांहीं शक्य नव्हतें. शिवाय स्पेनला परत जाण्याची कोणालाच उत्सुकता नव्हती. प्रत्येकाला हा नवा प्रदेश इतका आवडला होता कीं तो सोडून पुनः त्या भिकार स्पेनला परत जाण्यास कोणीच तयार होईना. जो, तो ‘ मी इथंच रहातो ’ असें म्हणूं लागला. शेवटीं कोलंबसनें कांहीं जणांची निवड करून त्यांना तेथे रहाण्याची परवानगी दिली व त्यांच्या रक्षणासाठीं एक किल्ला बांधून दिला.

१३ जानेवारी १४९३ रोजी त्याने स्पेनला परत जाण्यासाठी आपली गलबते पूर्वेकडे वळवली. आलेल्याच मार्गाने परत न जातां, वाऱ्याच्या दृष्टीने सोयीस्कर असा थोडा उत्तरेकडचा मार्ग त्याने पत्करला. या मार्गाने परत जातांना कोलंबसचे फार हाल झाले. त्याच्याजवळची अन्नसामुग्री संपत चालली होती, म्हणून त्याने वाटेतल्या एका बेटावर उतरून 'रताळीं, फळे वगैरे कांहीं मिळतात कां ?' ते पाहून येण्यास आपल्या बरोबरीच्या लोकांना सांगितले. त्याप्रमाणे कांहींजण खाली उतरून बेटावर गेले. त्यांचे स्वागत करण्यासाठी सुमारे पन्नास स्थानिक लोक पुढे आले. त्यांच्याजवळ धनुष्य-बाण व लाकडाच्या तऱ्हेवारी होत्या. आपल्या जवळचे रंगीत कापड, मणी वगैरे देऊन त्यांच्या बदल्यांत कांहीं हत्यारे खरेदी करण्याची कोलंबसच्या लोकांनी इच्छा व्यक्त केली. त्याप्रमाणे चार दोन हत्यारे त्यांनी विकलीं देखील. पण मग त्यांना काय वाटले कोणास ठाऊक, त्यांनी सौदा एकाएकी बंद केला व ते एकदम कोलंबसच्या लोकांवर तुटून पडले. कोलंबसला त्यांच्याबरोबर युद्ध करण्याची बिलकूल इच्छा नव्हती, म्हणून त्याने एकदोन लोकांचे मुडदे पाडून लगेच माघार घेतली.

वाटेत वादळाचा जोर इतका वाढला की, 'आतां आपण परत स्पेनला कसचे जातोय' असेच कोलंबसला वाटू लागले. 'यदाकदाचित् आपले कांहीं बरे वाईट झाले तर निदान आपण कोणता प्रदेश शोधून काढला त्याची तरी माहिती स्पेनच्या राजाराणीला व्हावी म्हणून कोलंबसने एका कागदावर सर्व हकीगत लिहून काढली व त्याची एक सुरनळी करून ती एका बाटलीत भरली. बाटलीला सर्व बाजूंनी मेण चोपडून त्याने ती समुद्रांत टाकून दिली. 'प्रवाहाबरोबर आज नाही उद्यां ती कोणत्या तरी देशाच्या किनाऱ्याला लागेल व त्यायोगे आपली हकीगत जगाला कळेल' अशी त्याची अपेक्षा होती.

प्रचंड लाटा, तुफानी वादळे, आपापसांतील भांडणे इत्यादि अनेक प्रकारच्या संकटांना तोंड देत देत कोलंबस शेवटी कसावसा एकदाचा स्पेनला परत येऊन पोचला. त्याच्या आगमनाची बातमी लागतांच प्रत्येकजण त्याला

पहण्यासाठी बंदराकडे धावला. राजाराणीला देखील अत्यंत आनंद झाला. त्यांनी मोठ्या इतमामाने एका खास दरवारांत कोलंबसची भेट घेण्याचे ठरविले.

१५ मार्च १४९३ रोजी राजाने खास दरवार भरविला. सोन्याच्या सिंहासनावर राजाराणी विराजमान झाली. बाजूला सरदार, धर्मगुरु व पंडित-मंडळी उभी राहिली. कोलंबसला पहण्यास प्रत्येकजण अत्यंत उत्सुक होता. इजाबेला राणीचा आनंद तर ओसांडून चालला होता. तिची मदत फुकट गेली नव्हती. उलट दामदुपटीने परत आली होती.

लहानशा मिरवणुकीने कोलंबस दरवारांत आला. त्याने खाली वाकून राजाराणीला अत्यंत नम्रतापूर्वक वंदन केले व आपण बरोबर आणलेल्या रताळी, कणसे, तंबाखू, सोने, पोपट इत्यादि वस्तू त्याने राजाराणीला अर्पण केल्या. त्या पाहून सर्वांनाच मोठे आश्चर्य वाटले. या वस्तु त्याला कोठे व कशा मिळाल्या हे ऐकण्याची प्रत्येकाला अनिवार इच्छा होती. राजाने कोलंबसच्या पाठीवर शाबासकी देऊन त्यास आपली हकीगत मांगण्याची विनंती केली. त्याप्रमाणे निघाल्यापासून परत येईपर्यंत जे काही घडले त्याची इत्थंभूत हकीगत कोलंबसाने सांगितली.

ती ऐकल्यावर इजाबेला राणी राजाला म्हणाली, 'काय, याच माणसाला तुम्ही हांकून देणार होतात नाही का? मी म्हटले तें खरे झाले की नाही?'

'अगदी शंभर टक्के' फर्डिनंड आनंदाने हंसून म्हणाला, 'पण हा म्हणत होता तो हिंद देश कुठे याला सांपडलाय?'

'त्यासाठी तो पुन्हां एकदां प्रयत्न करील. खरे की नाही कोलंबस?' राणीने विचारले.

'अलबत्' कोलंबस निश्चयी स्वरांत म्हणाला, 'माझी ती इच्छा अद्याप अपुरीच राहिली आहे.' तुम्ही पुन्हां मदत करित असाल तर मी हिंद्याला काय पण त्याच्याहि पलीकडे जाण्यास तयार आहे.'

'आम्ही जरूर मदत करूं, तूं तयारीला लाग' राजाराणीने आश्वासन दिले. त्याप्रमाणे तयारी करून कोलंबसने आणखी चार सफरी केल्या. पह

त्यांत त्याला यावे तेवढे यश आले नाही. पहिल्या सफरींत त्याने उभारलेल्या सर्व वसाहती स्थानिक लोकांनी पार नाहीशा करून टाकल्या होत्या. तेथे सहिलेले लोक आपापसांत खूप भांडण होते. सोन्या-रुप्याचा फारसा पत्ता लागला नव्हता. त्यामुळे कोलंबस फार निराश झाला. त्यांतच त्याच्या विरुद्ध स्पेनमध्ये राजकारण शिजू लागले. कितीही झाले तरी तो एक परका इसम होता. त्याचे बरे झालेले इतरांना पहावत नव्हते. त्यांनी नानाप्रकारच्या गोष्टी सांगून राजाराणींचीं मनं विघडवून टाकलीं. त्यामुळे एकदां तर दंडावेडी पडून कोलंबसला कैदी म्हणून स्पेनला परत यावे लागले. पुढे त्याची सुटका झाली पण पूर्वीचे दिवस मात्र त्याला कधी दिसले नाहीत. मुलाला लिहिलेल्या एका पत्रांत तो म्हणतो, “ माझे दिवस आतां संपत आले. वीस वर्षे मी जीवापाड श्रम करून नवीन भूमि शोधून काढली खरी पण आज माझे म्हणावयाला या जगांत कांहीं सुद्धां नाही. मी एक भिकारडा व कर्जवाजारी गृहस्थ बनलों आहे.”

कोलंबसचे लिहिणे खरे होते. तो स्वतः जरी भिकारी झाला असला तरी नवीन प्रदेशाचा व विशेषतः अमेरिका खंडाचा मार्ग शोधून काढून घ्याने जगाला मात्र श्रीमान् केले होते.

अभ्यासाच्या वाटा

१. कोलंबसाच्या बालपणीच्या जीवनाची थोडक्यांत माहिती द्या.
२. पूर्वेकडचा मार्ग शोधून काढण्याची जरूरी कां निर्माण झाली होती ? त्या वावर्तीत कोलंबसाची कल्पना काय होती ? ती कल्पना. यशस्वी करण्यासाठी त्याने कोणकोणते प्रयत्न केले ?
३. ‘ कोलंबस भिकारी होऊन मेला पण त्याने जगाला मात्र श्रीमान् केले हे विधान स्पष्ट करा.
४. थोडक्यांत माहिती द्या— कोलंबो; जॉन, इझाबेला; वेस्ट इंडिज.

पहिलें पृथ्वीपर्यटन करणारा—मॅगेलन : : २

जन्म : इ. स. १४८०]

[मृत्यू : इ. स. १५२१

दक्षिण अमेरिकाच्या टोंकाला वळसा घालून पूर्वेकडील मसाल्यांच्या वेटांकडे जाण्याचें धाडस ज्यानें अंगावर घेतलें व त्यांत शेवटीं आपल्या प्राणाचीहि ज्यानें अहुति दिली तो हा मॅगेलन ! तो खरा पोर्तुगीझ, परंतु स्पेनच्या मदतीनेंच त्यानें आपला सारा प्रवास पूर्ण केला. पण तो करतांना त्याला किती संकटांना तोंड द्यावें लागलें; किती यातना सहन कराव्यां लागल्या आणि किती जणांशीं भांडावें लागलें त्याची रोमहर्षक कथा पुढील पानांवरून वाचा :

१. नवें धाडस

इ. स. १५१९ सालच्या ऑगस्ट महिन्यांतील गोष्ट ! ल्यूकर नांवाच्या एका लहानशा स्पॅनिश गांवांत मोठी धांवपळ नी गडबड उसळली होती. मांवाच्या जवळूनच जी एक नदी गेली होती त्या नदीत. एकामागें एक अशीं पांच गलबतें नांगरून पडलीं होती. एकावर लिहिलें होतें 'त्रिनिनाद' दुसऱ्यावर नांव होतें 'अँटोनिया' तिसरें होतें 'कन्सेपशन' चवथ्या व पांचव्यावर अनुक्रमें 'विटोरिया' व 'सँटॉगो' अशीं नांवे सुंदर अक्षरांत लिहिलेलीं दिसत होती.

गलबतांवर चढ उतार करणाऱ्या मंडळींपैकी कांहींजण स्पॅनिश तर कांहीं पोर्तुगीझ दिसत होते. आरसे, कांचा, सुऱ्या, कापड, जाळी इत्यादि नानाविध खिन्सांची पोर्ती गलबतांवर चढविण्याचें काम जोरांत चालू होतें. जो, तो आपल्या कामांत अगदीं गर्क होऊन गेला होता. त्यामुळें सहाजिकच नदीच्या कांठावर जमलेली मंडळी आपापसांत काय बोलत आहेत याकडे कोणाचेंच लक्ष नव्हतें.

“ ही काय गडबड चालली आहे ? हीं गलबतें कुणाचीं ? तीं कुठं निघालीं आहेत ? ” एकजण विचारीत होता.

“ गलबतें आपल्याच चार्ल्स राजाचीं दिसताहेत, पण तीं कुठं निघालीं आहेत तें मात्र आपल्याला नाहीं बुवा ठाऊक. ” दुसऱ्यानें उत्तर दिलें.

अन् काय रे; तो पलिकडे उभा राहून लोकांना हुकूम देणारा इसम कोण आहे ? पोर्तुगीझ दिसतोय नाही ?

“ खरं आहे तुझं म्हणणं, तो पोर्तुगीझ असला तरी सध्यां आपल्या राजाच्या नोकरांत आला आहे. त्याचं नी पोर्तुगीझ राजाचं म्हणें भांडण झालंय अन् तो आपल्या चार्ल्स राजाला म्हणतोय कीं, 'मी तुम्हांला पोर्तुगीझ लोकांप्रमाणेंच मसाल्याचीं बेटें हुडकून देतो.' ”

“ त्याचं नांव तुला ठाऊक आहे ? ”

“ होय., त्याला सर्वजण मॅगेलन, मॅगेलन म्हणून हांका मारतांना मी अनेकदां ऐकलं आहे. ”

“ काय मॅगेलन ? मग तो नक्कीच आपल्या राजाला मसाल्याचीं बेटें सांपडवून देणार. ”

“ तें कशावरून ? ”

“ अरे गेलीं दहा पंधरा वर्षे तो याच उद्योगांत आहे असं म्हणतात. पोर्तुगीशांच्या नोकरांत असतांना त्यानें म्हणे थेट हिंदपर्यंत; अनेक सफरी केल्या आहेत. ”

‘ हाँ. तरीच ही गडबड चाललेली दिसती आहे हं ! मसाल्याच्या बेटांकडे जाण्याचाच त्यांचा ब्रेत दिसतोय. ’

लोकांनीं बांधलेला हा अंदाज खरा होता. मसाल्याचा बेटांकडे जाण्याचा नवीन मार्ग शोधून काढण्यासाठींच मॅगेलन निघाला होता. ‘ पोर्तुगीश लोक आफ्रिकेला वळसा घालून पूर्वेकडे जातात तर आपण पश्चिमेकडे अमेरिकेपर्यंत जाऊन त्या खंडाला वळसा घालून पूर्वेकडे जावें ’ असा त्यानें ब्रेत केला व स्पेनच्या राजाची मदत घेऊन तो या उद्योगास लागला.

राजानें त्याला पांच गलबतें व दोनशें सत्याऐंशीं माणसें दिलीं. पोपनें जगाची केलेली वांटणी स्पेनच्या राजाला मान्य नव्हती. ‘ पोर्तुगीश लोकांप्रमाणेंच आपलाहि मसाल्यांच्या बेटांवर हक्क आहे ’ असा त्याचा दावा होता. तो साध्य करण्यासाठीं त्याला एकादा नवीन मार्ग हवा होता. त्यामुळें मॅगेलननें जेव्हां ‘ अमेरिकेला वळसा घालून पूर्वेकडे जाण्याचा ’ आपला विचार राजाला सांगितला तेव्हां राजानें त्याला तत्काळ संमति दिली.

मॅगेलनला मिळालेलीं गलबतें जरी जुनीं पुराणीं होतीं अन् त्यावरचे लोक जरी त्याचा द्वेष करीत होते तरी मॅगेलनला आपल्या धाडसाविषयी इतका उत्साह होता कीं, असलीं जुनाट गलबतें नी बुरसट वृत्तीचे लोक बरोबर घेऊन जाण्यासहि तो एका पायावर तयार झाला.

‘ त्रिनिदाद ’ जहाज खास त्याच्यासाठी होते. ‘ तें सदैव आघाडीवर रहावयाचें व तें दाखवील त्याच मार्गानें इतरांनी जावयाचें ’ असा इतरांना सक्त हुकूम होता. रात्रीच्या वेळीं रस्ता दाखविण्यासाठी त्रिनिदादच्या मागल्या डेकवर एक मशाल ठेवली होती, ‘ तिच्या खुणेप्रमाणें इतरांनी मागाहून यावयाचें ’ असें ठरलें होतें.

इतर गलबतांवर ‘ कार्टाजेना ’, ‘ क्युसिडा ’, ‘ मॅडोझा ’, ‘ सेराओ ’ वगैरे अनुभवी कप्तान होते. त्यांपैकीं बहुतेकजण स्पॅनिश होते. ‘ एका नवख्या पोर्तुगीझाच्या हाताखालीं काम करण्यास त्यांची खरी तयारी नव्हती. जुलुमाचा रामराम म्हणूनच ते मॅगेलन बरोबर येण्यास तयार झाले होते.

माल भरण्याचें काम पूर्ण झाल्यावर मॅगेलन आपल्या गलबतावर चढला व त्यानें गलबतें हांकारण्याचा हुकूम दिला. त्याबरोबर लोकांनी उठविलेला जयजयकार व धर्मगुरूंनी दिलेला आशीर्वाद यांच्या नांदांत पांचहि गलबतें मोठ्या डौलानें नदीतून बाहेर पडून अटलांटिक महासागरांत शिरलीं.

२. प्रथमः ग्रासं

नैऋत्येकडची दिशा धरून गलबतें भराभर पुढें जात होती. मॅगेलनचें ‘ त्रिनिदाद ’ सर्वांना मार्गदर्शन करीत होतें. ‘ कॅनरी ’, ‘ टेनेरिफ ’ वगैरे बेटें मार्गें टाकून गलबतें दक्षिण अमेरिकेच्या रोखानें जात असतांना एके दिवशीं सकाळीं ‘ अँटोनिया ’च्या कप्तानाकडून मॅगेलनला विचारणा झाली, ‘ कप्तानसाहेब ! ’

‘ कप्तानसाहेब ! ’ मॅगेलनला थोडें आश्चर्य वाटलें, तो स्वतः कप्ताना प्रमुख होता. असें असतांना ‘ कप्तानसाहेब म्हणून आपला अपमान करण्याचाच तर याचा विचार नाही ना ? ’ असें त्याच्या मनांत आलें.

अन् ते खरेंहि होतें. पोर्तुगीजाच्या हाताखालीं काम करण्याची इतर स्पॅनिश खलाशांची बिलकूल तयारी नव्हती. त्यामुळें सहाजिकच संधी-मिळेल तेव्हां ते मॅगेलनचा अपमान करण्यास बिलकूल मागेपुढें पहात नसत.

पुन्हां एकदां एका खलाशाची लष्करी चौकशी करण्याच्या निमित्तानें सर्व कप्तान ' त्रिनिदाद ' वर जमले असतांना मॅडोझा व कार्टाजेना या दोन स्पॅनिश कप्तानांनीं बुद्धिपुरःसर मॅगेलनचा ' कप्तान ' म्हणूनच उल्लेख केला. आतां मात्र मॅगेलनला त्यांचा राग आला. तो ओरडला, ' मी तुमच्या सारखा साधा कप्तान नाहीं; कप्तान प्रमुख आहे. समजलं ? यापुढें माझा उल्लेख करतांना कप्तान म्हणलांत तर याद राखा. '

“ काय करणार आहेस रे तूं ? ” कार्टाजेनानें उद्धटपणें विचारलें. “ हें बघ मी तुला पुन्हां ' कप्तानच ' म्हणतो ”

“ पकडा त्या हरामखोराला ” मॅगेलननें संतापून हुकूम सोडला.

मॅडोझा, धांव, धांव, हा पोर्तुगीज माझा जीव घेणार बघ ” कार्टाजेना घाबरून ओरडला.

मॅडोझा आपल्या स्पॅनिश मित्राच्या मदतीला धांवला. परंतु मॅगेलनच्या लोकांनीं दोघांनाहि कैद केलें व गलबतावरच्या एका खोलींत डांबून टाकलें. दुसऱ्या दिवशीं दोघांचेहि अधिकार काढून घेण्यांत आले व त्या जागीं नवीन इसमांची नेमणूक झाली.

झालेल्या प्रकारामुळें मॅडोझा व कार्टाजेना दोघेहि संतापून गेले. कैदेत असतांनासुद्धां त्यांनीं हळूहळू इतर स्पॅनिश खलाशांशीं संधान जुळविलें व मॅगेलनचा कांटा काढण्याचा व्यूह रचला.

दक्षिण अमेरिकेचा किनारा जवळ आल्यासारखें वाटूं लागलें. ' तेथें उतरलें कीं आतां भरपूर खायला प्यायला मिळेल ' अशी मॅगेलनला आशा वाटत होती. तेव्हां, ' सध्यां गलबतावर घेतलेली अन्नसामुग्री उगीच कशाला संपवून टाका ' अशा विचारानें मॅगेलननें हुकूम दिला कीं, ' आतां किनाऱ्यावर उतरेतोपर्यंत प्रत्येकाला निम्मेच अन्न देण्यांत यावें. '

अगोदरच मॅगेलनच्या विरुद्ध वातावरण त्रिघडत चालले होते. त्यांत ह्या जगाच्या हुकुमाने भरच पडली. मग आग भडकण्यास कितीसा वेळ लागणार? खलाशी ओरडू लागले, “हा काय प्रकार आहे? हा कोण आमच्यासारख्या घडधाकट लोकांना उपाशी मारणार?”

खलाशांच्या ओरडीला कप्तानांनी साद घातली. अन् मग सर्वांनी भिळून मॅगेलनकडे अर्ज केला “हा किनारा आणखी दक्षिणेकडे किती लांबवर पसरला आहे याची कोणालाच कल्पना नाही. तेव्हां त्याला वळसा घालून पूर्वेकडे जाणे म्हणजे शुद्ध मूर्खपणा आहे. एका परकीय इसमाच्या लहरीखातर इतक्या सगळ्या जणांचे प्राण धोक्यांत आणण्याचा आमच्या प्रमुख कप्तानाला कांहींहि अधिकार नाही. राजाने तसा त्याला कधीहि हुकूम दिलेला नाही. कारण मसाल्याच्या पदार्थापेक्षां आपल्या लोकांचे प्राण आमच्या राजेसाहेबांना जास्त मोलाचे आहेत हे नक्कीच.”

हा अर्ज वाचून मॅगेलनला थोडे वाईट वाटले. त्याने सर्व खलाशांना एकत्र जमवून म्हटले, “दोस्त हो, माझ्या हुकुमामुळे इतके संतापून जाण्याचे तुम्हांला वास्तविक कांहीं कारण नाही. किनाऱ्यावरून दिसणारे इतके पाणवटे, गर्द राई, फळे, फुले, पक्षी पाहिल्यानंतर तरी तुमची खात्री व्हावयास पाहिजे की, आपण कांहीं फुकट उपाशी मरणार नाही. परत जाण्याबद्दल म्हणाल तर ते मात्र कदापिहि शक्य नाही. राजाने आपल्याला हात हालवीत परत येण्यासाठी कांहीं इतक्या दूरवर पाठविलेले नाही. काय वाटेल ते जाले तरी आपण पुढे गेलेच पाहिजे. फार झाल्यास एवढा हिवाळा आपण येथे काढू व वसंतऋतूच्या आगमनावरोबर आगेकूच करू.”

मॅगेलनच्या उपदेशाचा क्षणभर उपयोग झाल्यासारखा वाटला. पण पुनः थोड्याच दिवसांत नवे भांडण उपस्थित जाले. मॅगेलनने एके दिवशी सर्वांना आपल्याबरोबर भोजन करण्यासाठी आमंत्रण दिले असतांना मॅगेलनचा एक भाऊ सोडून बाकीचे कोणीहि भोजनास आले नाहीत.

‘ हा नवा प्रकार काय आहे ? ’ याची चौकशी करण्यासाठी मॅगेलनने आपला एक खास इसम ‘ अँटोनिया ’वर पाठविला. पण क्युसिडा, कार्टाजेना, मेंडोझा वगैरे सर्वजण एक झालेले असून त्यांनी मॅगेलनने नेमलेल्या कप्तानाला ठार मारून ‘ अँटोनिया ’चा ताबा घेतल्याचे त्याला आढळून आले. माघारी जाऊन त्याने मॅगेलनला हा निरोप कळविला.

आपल्या विरुद्ध चाललेल्या बंडाळीची मॅगेलनला नीट कल्पना आली; पण शेवटचा निर्णय घेण्यापूर्वी एकदां पक्की खात्री करून घेतलेली बरी असा विचार करून त्याने पुनः सर्व गलबतांवर चौकशी केली.

“ तुम्ही कोणाच्या बाजूला ? ”

“ अर्थात् क्युसिडाच्या ! ” सर्वांकडून एकच उत्तर आले. मॅगेलनपुढे मोठा पेंच उभा राहिला. ‘ सँटॉगो ’ सोडून बाकीच्या सर्व गलबतांवरचे लोक त्याच्या विरुद्ध बंड करून उठले होते. तरी देखील मॅगेलन घाबरला नाही. त्याने एक बोट भरून माणसे वरोवर घेतली व तो प्रथम ‘ विटोरिया ’ गलबतावर गेला.

‘ मेंडोझा ताबडतोब खाली ये. ’ मॅगेलनने हुकूम केला.

‘ आम्ही तुला जाणीत नाही. आम्ही क्युसिडोला मानतो. ’ मेंडोझाने जेफिकीरीने उत्तर दिले.

‘ असं काय ? मग हें घे त्याचे प्रायश्चित्त ! ’ असे म्हणून मॅगेलनने मेंडोझाची गचांडी धरली व डोळ्याचे पाते लवते न लवते तोंच त्याला समुद्रांत भिरकावून दिले.

मेंडोझाची झालेली ही अवस्था पाहून इतरांची घाबरगुंडी उडाली. मॅगेलनला विरोध करण्यासाठी त्यांनी आणलेले उसने अवसान गळाले ते भराभर शरण आले. मॅगेलनचा विजय झाला.

इतर पुढाऱ्यांना कैद करून त्याने त्यांना दंडावेडी ठोकली. क्युसिडोलव पुढे फांशी देण्यांत आले व कार्टाजेनला जंगलांत हांकलून देण्यांत आले.

मॅगेलनच्या या कडक धोरणामुळे पुढल्या प्रवासांत कोणीहि त्याच्याविरुद्ध ब्रसुद्धां काढला नाही.

३. राक्षसाची गोष्ट

दक्षिण अमेरिकेच्या पूर्व किनाऱ्यावरील 'सेंट ज्युलियन' बंदराजवळ नांगर टाकल्याला चांगले दोन महिने होऊन गेले होते. या काळांत मॅगेलनचे लोक किनाऱ्यावरून आंतल्या भागांत दूरवर जाऊन आले. तेथे त्यांना खूप फळे, फुले, प्राणी, पक्षी मिळाले. पण काय असेल ते असो मनुष्य प्राणी मात्र अजिबात दिसला नाही. त्यामुळे त्यांची कल्पना अशी होऊं लागली की, हा सर्व प्रदेश संपूर्णतः निर्मनुष्य असला पाहिजे.

परंतु एके दिवशी सकाळच्या प्रहरीं एक भला मोठा उंच नी धिप्पाड मनुष्य किनाऱ्याच्या रोखानें नाचत व भेसूर आवाज काढीत येत असलेला त्यांना दिसला. तो मनुष्य एकसारखा आपल्या अंगावर वाळू उडवून घेत होता व वाळूच्या प्रत्येक फवाऱ्याबरोबर कसला तरी चिंत्कार काढीत होता.

त्याची ती भेसूर व धिप्पाड आकृति आणि तोंडावाटे चाललेला भुभुःकार ऐकून मॅगेलनचे लोक घाबरले व 'राक्षस, राक्षस' म्हणून ओरडूं लागले.

मॅगेलनने त्यांना थोडेसें गप्प बसविलें व मग स्वतःचा एक खास विश्वासू मनुष्य किनाऱ्यावर पाठवून दिला. त्याला त्यानें त्याच राक्षसाप्रमाणें नाचण्यास, गाण्यास व अंगावर वाळू उडवून घेण्यास सांगितलें होतें.

त्याप्रमाणें मॅगेलनचा मनुष्य त्या राक्षसाजवळ गेला. आपल्यासारखेंच त्याचे वागणें पाहून राक्षसाला बरें वाटले व त्यानें त्याच्याबरोबर बोटीवर घेण्याचे कबूल केलें.

राक्षसाचे रूप मोठें भयानक होतें. कंठरेभोंवतीं गुंडाळलेल्या एका कातडी तुकड्या पलिकडे त्याच्या अंगावर दुसरें कोणतेंच वस्त्र नव्हतें. त्यानें आपलें अंग व तोंड रंगविलेलें असून डोळ्यांभोंवतीं पिवळ्या रंगाची मोठमोठी

वंतुळें काढलीं होतीं. त्याच्या खांद्यावर एक धनुष्य असून पाठीवर बाणांचा भाता होता. भात्यांतली बाण काढून उगीचच तो उलटा सुलटा करण्याचा त्याचा चाळा एकसारखा चालूं होता.

मॅगेलनने त्याचें चांगलें स्वागत करून त्यांस भरपूर खायला प्यायला दिलें. इतरांनाहि आपापल्या जवळच्या लहान मोठ्या वस्तु देऊन त्याला खूष करण्याचा प्रयत्न चालविला. परंतु जेव्हां त्यांच्यापैकीं एकानें त्याला आरसा दाखविला तेव्हां मात्र स्वतःचेंच रूप पाहून तो राक्षस चवताळला च खलाशांच्या अंगावर धांवून गेला. पण मॅगेलनने त्याला शांत करून कंगवा, फण्या, घंटा कापड वगैरे वस्तु दिल्या व चार बरोबर लोक देऊन पुन्हां किनाऱ्यावर नेऊन सोडलें.

राक्षस परत आपल्या लोकांत जाऊन मिसळला व मॅगेलन केलेल्या आदरातिथ्याची स्तुति गाऊं लागला. त्यामुळें इतरांनाहि त्याच्याविषयीं मोठें कुतुहल वाटूं लागलें व ते मॅगेलनला भेटावयाला बोटीवर आले. मॅगेलनने त्यांनाहि लहान मोठीं बक्षिसें दिलीं. त्यामुळें लवकरच ते सर्वजण मॅगेलनचे दोस्त बनले. स्पॅनिश लोकांनीं त्यांना 'पॅटागोनियन' म्हणजे 'मोठ्या धायाचे' असें नांव दिलें.

पॅटागोनियन लोकांपैकीं एक दोघांना आपल्या बरोबर स्पेनला न्यावें असें मॅगेलनच्या लोकांना वाटूं लागलें. म्हणून त्यांनीं एके दिवशीं बक्षिसें देण्याचें निमित्त करून एक दोघा पॅटागोनियन लोकांच्या पायांत बेड्या ठोकल्या. पण त्यामुळें त्यांचे भाईबंद मात्र चिडले व त्यांनीं स्पॅनिश लोकांवर चौफेर बाणांचा वर्षाव सुरू केला. त्यांत एक स्पॅनिश खलाशी मेला. पण पॅटागोनियन लोकांना मात्र कांहीं झालें नाहीं. कारण ते इतके चपळ होते कीं कसाहि हल्ला केला तरी ते बरोबर नेम चुकवीत. त्यामुळें मॅगेलनला त्यांचा नाद सोडून द्यावा लागला.

४. मॅगेलनच्या सासुद्रधुनींतून

२१ ऑक्टोबरला गलबतांनी नांगर उचललां व तीं पुन्हां पुढल्या प्रवासास निघालीं. ' येथून अमेरिकेचें दक्षिण टोंक फारसें दूर नसावें ' अशी मॅगेलनची कल्पना होती. त्यामुळें भुशीर लागतांच मॅगेलननें आपलीं दोन गलबते शोध घेण्यासाठीं पुढें पाठविलीं.

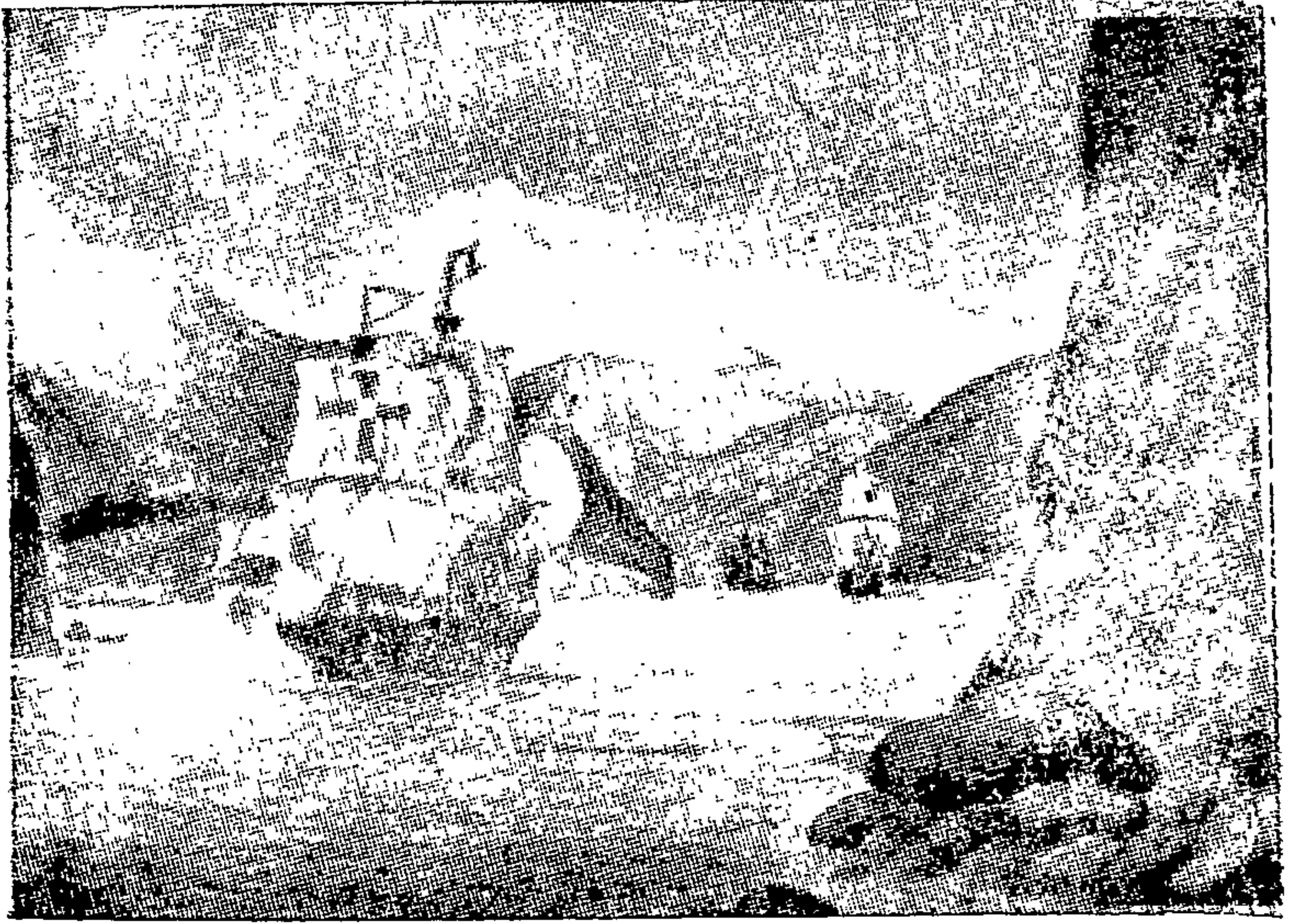
मॅगेलनच्या बरोबर ' पिगाफेटा ' नांवाचा एक लेखक होता. त्यानें या प्रवासाचें मोठें सुंदर वर्णन केलें आहे. तो म्हणतो,

“ आमचीं दोन गलबते पुढें गेलीं व त्यांची वाट पहात आम्हीं उपसागरांत नांगर टाकून उभे राहिलों. इतक्यांत रात्री प्रचंड वादळ झालें व आमच्या सगळ्या गलबतांची पांगावांग झाली. पुढें गेलेलीं दोन्ही गलबते वादळांत सांपडून किनाऱ्यावर आपटण्याच्या बेतांत होती. इतक्यांत त्यांना एक लहानशी चिंचोळी वाट दिसली. त्याबरोबर तीं या वाटेत घुसलीं व पुढें निघालीं. पण फर्लांग दोन फर्लांग जातांच त्यांना एकदम वळण लागलें. त्याबरोबर त्यांचा आनंद गगनांत मावेना. मॅगेलनला हवें होतें तें हेंच टोंक्याविषयीं त्यांची खात्री झाली व ही आनंदाची बातमी सांगण्यासाठीं तीं माघारी वळलीं.

आमची समजूत अशी कीं, आमच्याप्रमाणेंच हींही गलबते वादळांत सांपडून नष्ट झालीं असावीत. पण इतक्यांत तीं परत येतांना दिसलीं. जवळ येतांच त्यांनीं बंदुकीचे आवाज काढून व निशाणें फडकावून आपला विजय जाहीर केला. मॅगेलनला धन्य धन्य झालें. गुडघे टेकून त्यानें परमेश्वराचे आभार मानले व पुढें जाण्याचा हुकूम दिला.

आमचीं गलबते हळू हळू उपसागरांतून सामुद्रधुनींत शिरलीं. ही सामुद्रधुनी अत्यंत अरुंद होती. तिच्या दोन्ही बाजूंना उंचच्या उंच होते. कडे बर्फ पडल्यामुळें ते उन्हांत चमकत होते. आजूबाजूचा प्रदेश ओसाड दिसत होता. मात्र मधून मधून कोठेंतरी जाळ पेटलेला दिसत असे. सुमारें

आठवड्याच्या प्रवासानंतर आम्ही दुसऱ्या बाजूच्या महासागरांत येऊन दाखल झालो. हा महासागर इतका शांत होता की, त्यावर मोठ्या लाटा

देखील उठत नसत. म्हणून आम्ही त्याला 'पॅसिफिक म्हणजे शांत सागर' असे नांव दिले."

'मॅगेलन्या सामुद्रधुनी'तून पॅसिफिकमध्ये आल्यानंतर मॅगेलनजवळ फक्त तीनच गलबते शिल्लक उरली. कारण 'सॅटॉगो' वादळांत सांपडून जे एकदां नाहीसे झाले ते कायमचेंच ! आणि 'अँटोनिया' वरच्या लोकांनीही नेमकी हीच संधी साधली. वादळाचा फायदा घेऊन त्यांनी आपले गलबते जे हांकारले ते स्पेनच्याच दिशेने.

झालेल्या नुकसानीची मॅगेलनला फारशी खंत वाटली नाही. या दोन्ही गलबतांवरचे लोक पुढे येण्यास फारसे उत्सुक नव्हतेच. त्यामुळे 'बरी पीडा टळली' असे समजून त्याने पुढल्या प्रवासास सुरुवात केली.

५. आर्गीतून फोपाट्यांत

पॅसिफिक महासागरांतून पूर्वेकडे जाण्याचा प्रवास फार अवघड होता. समुद्र इतका शांत असे की, वाऱ्याबरोबर होणारी गलबतांची प्रगति जवळ जवळ थंडच पडली. बरें, वाटेंत कोठें जमीन दिसेल म्हटलें तर तिचेंहि दर्शन घडेना. बरोबर घेतलेली सामुग्री संपुष्टांत येऊं लागली. ब्रिस्कटांना किडे लागून वास येऊं लागला. पण पोटाची खळगी भरण्यासाठी ती खाण्यावांचून गत्यंतर नव्हतें. गोडें पाणी भरपूर घेतलें होतें पण तेंहि कुजून पिवळें पडलें. पण करणार काय ? हे हाल कधीं संपतील तें कोणासच सांगतां येत नव्हतें. त्यामुळें जें कांहीं बरोबर होतें तें पुरवून पुरवून खाण्याशिवाय दुसरा इलाजच नव्हता. पुढें ब्रिस्कटेंहि संपलीं. तेव्हां लोक उंदीर मारून खाऊं लागले. पण इतक्या जणांना पुरतील इतके उंदीर तरी रोज कुठून येणार ? तेहि संमत आले तेव्हां लोक कातडी चघळूं लागले. सर्वांचा धीर खचत चालला. लोकांचे हाल मॅगेलनला पहावेनात. उपाशीपोटी चाललेली त्यांची धडपड पाहून त्याचा जीव कासावीस होई. पण तो तरी काय करणार ? अधून मधून मिळणारा एकदा मासा कुरडण्याशिवाय तो तरी आपल्या लोकांना काय खाऊं घालणार ? साहजिकच मेलेल्यांना समुद्रांतच मूठमाती देण्यापलीकडे व अजाण्यांना दोन धीराच्या गोष्टी सांगण्यापलीकडे त्याला कांहींच करतां येईना.

होतां होतां शेवटीं एकदांची जमीन दिसली. जवळजवळ पंधरा वीस आठवड्यांनंतर झालेलें तें भूमातेचें दर्शन पाहून प्रत्येकाला इतका हर्ष झाला की, अंगांत बिलकूल त्राण उरलेलें नसतांनाहि ज्यानें त्यानें भराभर जमिनीवर उडी मारली व जें कांहीं हातीं लागलें त्यांवर यथास्थित ताव मारला.

पण मॅगेलनला येथें फार दिवस मुकाम करतां आला नाहीं. कारण या बेटावरचे लोक इतके चोरटे होते की, त्यांनीं मॅगेलनच्या गलबतांवर चढून जें कांहीं हातीं लागेल तेंच पळवावयाला सुखात केली. त्यांना प्रतिकार

मॅगेलन

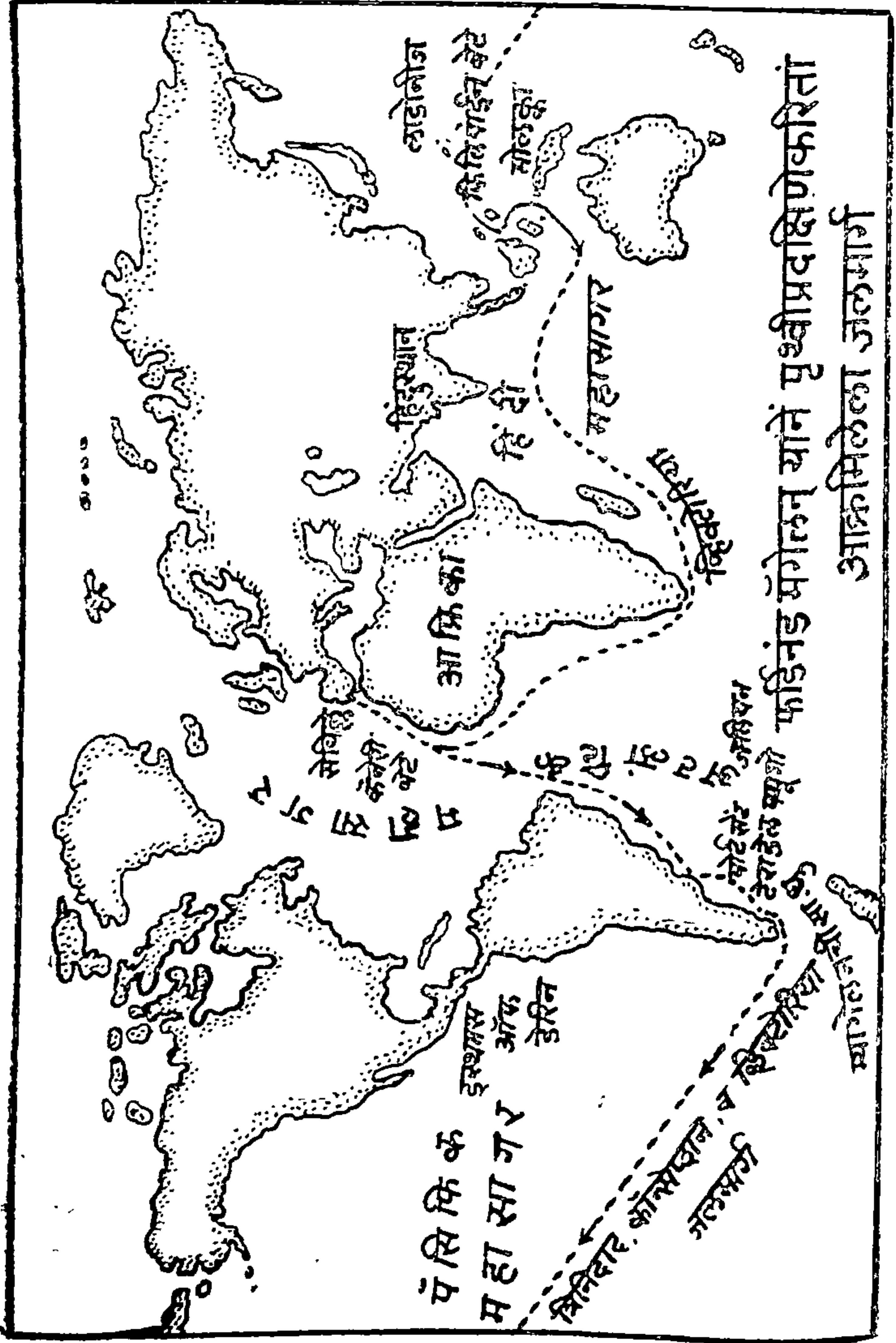
करणे मॅगेलनला शक्य नव्हते. कारण इतक्या दीर्घ प्रवासानंतर त्यांचे सर्वच लोक अगदी कंटाळून गेले होते व उपासतापासता मुळें त्यांच्यांत लढण्याचे हिंसाचरण उरले नव्हते. त्यामुळे मॅगेलनने या वेटांना 'लॅडरोन' म्हणजे चोरट्यांचो वेटे' असे नांव देऊन आपला मुक्काम तेथून उठविला.

६. ' गड आला पण सिंह गेला ! '

' लॅडरोन ' सोडून आणखी पूर्वेकडे गेल्यानंतर फिलिपाईन्स वेटे लागली. तेथील लोकांना रंगीत टोप्या, आरसे, कात्र्या, कंगवे इत्यादि विविध वस्तुबक्षीस देऊन मॅगेलनने त्यांच्याकडून आजूबाजूच्या प्रदेशाची माहिती करवून घेतली व मग थोडा नैऋत्येकडील रस्ता धरून तो पुढे निघाला.

वाटेत त्याला चार वेटे लागली. त्यांचा राजा स्वतः होऊन मॅगेलनच्या भेटीस आला. येतांना त्याने आपल्याबरोबर भेटीदाखल म्हणून भात, मांस व उत्तमपैकीं दाख आणली होती. मॅगेलनने त्याच्या भेटीचा अत्यंत मनःपूर्वक स्वीकार करून त्याला सर्व प्रवासाची इत्थंभूत माहिती सांगितली. ती ऐकून राजाला वाटू लागले की, ' हे लोक मोठे व बलाढ्य असले पाहिजेत. ' ' राजाची ही कल्पना बरोबर आहे ' हे पटवून देण्यासाठी मॅगेलनने आपला एक खलाशी, सर्व प्रकारची चिलखते चढवून राजाच्या लोकांत पाठवून दिला व त्यांना त्याने त्याच्यावर कोठेहि वार करण्यास सांगितले. वाटेल तसे वार करून देखील त्या खलाशाला कांहींहि झाले नाही हे पाहून राजा स्तिमितच झाला. त्यावर मॅगेलन म्हणाला, " हे तर कांहींच नाही. माझ्या प्रत्येक गलबतांवर असे दोनदोनशे लोक आहेत. "

' वापरे ' राजा घाबरून ओरडला. " खरंच तुमच्यासारखे शूर लोक मी अद्यापपावेतो कधी कुठे पाहिलेले नाहीत. उद्यां तुम्ही तुमच्या लोकांसह माझ्याकडे मेजवानीस येण्याची कृपा कराल काय ? "

फर्डिनंड मॅगेलन् यानें पृथ्वीप्रदक्षिणेकरितां
आफ्रिकामिलेला जलमार्ग

‘अवश्य’ मॅगलेनने उत्तर दिले आणि दुसऱ्या दिवशी तो आपल्या निवडक लोकांसह राजाकडे गेला. राजाचे घर जमिनीपासून उंचावर चार खांबावर उभे केले होते. त्यांत जाण्यासाठी बाहेर एक शिडी उभी केली होती. तीवर चढून मॅगेलनचे लोक मुख्य दिवाणखान्यांत गेले. तेथे त्यांना राजा एका लहानशा सिंहासनावर बसलेला दिसला. त्याने मॅगेलनचे व त्याच्या बरोबर आलेल्या लोकांचे उत्तम स्वागत करून त्यास बहुमोल नजराणे दिले. मेजवानीचा कार्यक्रम झाल्यावर राजाला घेऊन मॅगेलन एका लहानशा टेकडीपाशी आला. तेथे त्याने एक क्रॉस उभा करून प्रार्थना गायिली व नंतर तो राजाकडे वळून म्हणाला, “हा क्रॉस तुझे व तुझ्या लोकांचे सर्व प्रकारच्या संकटांपासून रक्षण करील. अन् हा पाहिल्यानंतर पुढे कोणताहि स्पॅनिश मनुष्य तुझ्या वाटेला जाणार नाही. याचे नीट रक्षण कर.”

‘होय’ म्हणून राजाने मॅगेलनच्या म्हणण्याला रुकार दिला व पुढल्या रस्ता दाखविण्यासाठी आपली कांही माणसे त्यांच्या बरोबर देऊन त्याला निरोप दिला.

येथून पुढे मॅगेलन ‘केवू’ बेटांत आला. त्याच्या आगमनाची चाहूल लागतांच तेथील स्थानिक लोक सैरावैरा पळत सुटले. ते पाहून राजाचा गव्हर्नर धांवत धांवत किनाऱ्यावर आला व त्याने मॅगेलनला ‘राजाच्या भेटीसाठी चलय्याची’ विनंती केली.

त्याप्रमाणे मॅगेलन राजाच्या भेटीस गेला. राजा चांगला अगडबंब असून उघडा बोडकाच होता. त्याच्या गळ्यांत उंची मोत्यांची एक सुंदर माळ असून दोन्ही कानांत दोन सोन्याची कडी होती. जवळ दोन सोन्याच्या थाळ्या असून त्यांत मगरीची अंडी होती. ती तो मधून मधून तोंडांत टाकीत होता व वर दाखूचे चार दोन गुटके घेत होता.

मॅगेलनला पाहतांच राजाने विचारले, “तुमचे येथे काय काम आहे?”
 “आमच्या कप्तान प्रमुखाला ‘मोल्कस’ बेटांकडे जावयाचे आहे.”

मॅगेलनचा दुय्यम सांगू लागला. “ आपल्या जवळच्या कांहीं वस्तू विकून त्याच्या मोत्रदल्यांत कांहीं खाण्याचे जिनस मिळाले तर पहावेत म्हणून आम्ही येथे उतरलो आहोत. ”

“ कांहीं हरकत नाही. पण अगोदर माझी खंडणी टाका. ” राजा म्हणाला. “ येथे येणाऱ्या प्रत्येक गलबताला प्रथम खंडणी भरावी लागते व भगच काय व्यापार करावयाचा असेल तो करतां येतो. हा पाहा पलीकडे बसलेला सयामी कप्तान. त्याचे जहाज माझ्या किनाऱ्याला लागून आज चार दिवस होऊन गेले. पण त्यानें अद्याप माझी खंडणी दिलेली नाही. अर्थात् मीहि त्याला सोडलेले नाही. ”

“ तें खरं असेल, पण मी तुम्हांला एक छदाम देखील देणार नाही. ” मॅगेलननें ताठरपणे म्हटले.

“ का ? माझे सामर्थ्य तुला माहित नाही वाटते ? ”

“ आमच्या स्पेनच्या बादशहापुढे जगांतल्या सर्व राजांचे सामर्थ्य पार फिकें पडेल आणि म्हणूनच अशा सामर्थ्यसंपन्न राजाकडून मी आलेलो असल्यामुळे तुम्हांला खंडणी देऊं शकणार नाही. ”

मॅगेलनच्या या खडखडीत जबाबामुळे राजा थोडा नरमला व त्यानें दुसऱ्या दिवशीं येऊन भेटण्याविषयीं मॅगेलनला विनंति केली.

ठरल्याप्रमाणें मॅगेलन राजाच्या भेटीस गेला. राजानें आपल्या अंगांतले थोडेसें रक्त काढून तें मॅगेलनच्या हातांवर ठेवले व आपण आजपासून तुमचे लोस्त झाल्याबद्दल त्याची खात्री पटवून दिली.

केवू देशाच्या राजाच्या दरबारी कांहीं दिवस राहिल्यानंतर राजानें मॅगेलनला ‘ आपल्याला ख्रिश्चन धर्माची दीक्षा देण्याविषयीं ’ विनंति केली. मॅगेलननें ती तत्काळ मान्य करून समारंभाची तयारी सुरू केली.

गांवांतल्या मध्यवर्ति चौकांत एक चबुथरा उभारण्यांत आला. त्याच्या-भोंवतीं सभोंवार नारळार्ची पाने लावून त्यावर फुलांच्या सुंदर माळा

गुंफण्यांत आल्या. जवळच एक क्रॉस उभारण्यांत आला. दुसऱ्या दिवशीं चाळीस सशस्त्र लोक बरोबर घेऊन मॅगेलन मिरवीत मिरवीत त्या जागीं आला. राजा व त्याचे प्रमुखे सरदार अगोदरच त्या जागीं येऊन बसले होते. त्यांनीं सन्मानपूर्वक मॅगेलनला उत्थापन दिलें. एक छोटेसें भाषण करून मॅगेलननें राजाला ख्रिश्चन केल्याचें जाहीर केलें. जमलेल्या आठशें, हजार लोकांनीं टाळ्या पिटून मॅगेलनच्या घोषणेचें स्वागत केलें. त्यामुळें मॅगेलनला आणखीच स्फुरण चढलें. तो म्हणाला, “आजपासून तुम्हीं सर्वजण स्पेनच्या बादशहाचे प्रजाजन झालांत. आतां तुम्हांला कोणीहि त्रास देणार नाहीं. अन् जर कोणी तसें करण्याचा प्रयत्न करील तर स्पेनचें सर्व सामर्थ्य तुमच्या पाठीशीं उभें आहे हें विसरूं नका. आतां तुमच्या जुन्या देवता-विवता काय असतील त्या सर्व जाळून टाका व रोज या क्रॉसला भजत चला. ”

राजाबरोबर राणीनेंहि ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला. पण दोघांचेंहि हें ख्रिश्चनधर्मप्रेम वरकरणी होतें. एके दिवशीं राजाकडून मॅगेलनला निरोप आला. “मॅकटनचा राजा म्हणतो कीं, मी स्पेनच्या राजाला जुमानीत नाहीं. मी स्वतंत्र आहे. स्पेनच्या राजाची शहामत असेल तर त्यानें आपल्या बेटावर स्वारी करून पहावीच. ”

हा निरोप ऐकून मॅगेलनच्या तळपायाची आग मस्तकाला गेली. त्यानें ताबडतोब आपल्या लोकांना तयार होण्याचा हुकूम दिला व साठ सशस्त्र स्पॅनिश लोक बरोबर घेऊन तो मॅकटन बेटावर गेला.

चौफेर गोळीबार करून त्यानें लढाईला सुरुवात केली. मॅकटनचें स्थानिक रहिवासी प्रथम थोडे घाबरले. पण लवकरच त्यांना समजून चुकलें कीं, ‘मॅगेलनजवळ फक्त साठच लोक आहेत व त्याला मागावून मदत येण्याची कांहींहि शक्यता नाहीं.’ त्याबरोबर ते सर्वजण मॅगेलनवर तुटून पडले. मॅगेलनच्या लोकांच्या अंगांत चांगलीं चिलखतें व हातांत चांगल्या तरवारी

होत्या पण त्यांचा कांहीं उपयोग होईना. कारण एकतर ते लोक जवळ जवळ पंधराशें होते व त्यांचें सारें लक्ष स्पॅनिश लोकांच्या उघड्या पायांकडे होतें. आपल्या जवळच्या वाणांनीं ते स्पॅनिश शिपायांचे पाय प्रथम जायबंदी करीत व तो कोसळला कीं त्याला कापून काढीत.

‘ केवूच्या राजाकडून मदत येईल. ’ या आशेवर मॅगेलन लढत होता.

साठ लोकांपैकीं बहुतेक सर्वजण मरून पडले होते किंवा घायाळ होऊन विव्हळत होते. तरीहि ‘ स्पेनसाठीं, प्रभुसाठीं ’ असें ओरडत मॅगेलन उरलेल्यांना धीर देत होता.

इतक्यांत एक वाण सूं S सूं करीत मॅगेलनच्या रोखानें आला व त्याच्या पोटरांत घुसला. त्याबरोबर तो खालीं पडला. लगेच सर्वांनीं त्याच्यावर झडप घातली व त्याला फरफरट, ओढीत नेऊन सर्वासमक्ष त्याची खांडोळी पाडली.

तें पाहून उरलेले लोक घाबरले व पळत पळत माघारीं आपल्या गलबतांवर आले. पण गलबतांवरहि कोणीच नव्हतें. त्यांनीं वंदुकीचे आवाज काढून इतरांचा मागोवा घेण्याचा प्रयत्न केला. इतक्यांत ‘ सेराओ ’ धांवत पळत गलबताकडे आला व ओरडून म्हणाला, ‘ कृपा करून गोळ्या झाडूं नका. आम्ही सर्वजण कैद झालों आहोंत. तुम्हीं गोळीबार केलांत तर हे केवूचे लोक आम्हांला आत्तांच्या आत्तांच कंठस्नान घालतील. तेव्हां तुम्ही ते येण्याच्या आंत पळा. ’

‘ सेराओ ’ स्वतः रक्तवंत्राळ झाला होता. त्याची ती स्थिति पाहून इतरांना त्याचा सल्ला पटला व त्यांनीं कशाचाहि विचार न करतां केवू घेतांतून पलायन केलें.

७. परत घराकडे

मॅगेलन, सेराओ वगैरे लोकांच्या मृत्यूमुळें उरलेल्या लोकांचा उत्साह पूर्ण मावळला. ‘ आतां कसेंहि करून एकदांचें घर गांठावयाचें ’ असा

विचार करून त्यांनी पुढला प्रवास झटपट आंवरला. बोर्निओ, मोल्यूका, तिदोर इत्यादि बेटांना भेटी देत देत ही मंडळी ' मसाल्याच्या बेटांत ' आली. तेथेहि त्यांचे चांगले स्वागत झाले. तेथील सुलतानाने त्यांना व्यापार करण्याची पूर्ण परवानगी दिली. त्याप्रमाणे लवंगा, दालचिनी, मिरी, जायफळ इत्यादि ज्ञानाविध वस्तु गलबतांवर भरून त्यांनी स्पेनचा रस्ता सुधारला.

वाटेत ' त्रिनिदाद ' गलबत नादुरुस्त होऊन त्यांतून आंत पाणी येऊ लागले. ते दुरुस्त करण्याचा सर्वांनी आटोकाट प्रयत्न करून पाहिला. पण व्यर्थ ! खुद्द सुलतानाने देखील आपली पाण्याखाली तास तासभर राहू शकणारी माणसे त्रिनिदादच्या मदतीला पाठविली. पण कशाचाहि उपयोग होईना. तेव्हां नाइलाजाने ते गलबत तेथेच सोडून देऊन पुढे जाणे भाग पडले.

मॅगेलनने बरोबर घेतलेल्या गलबतांपैकी आतां अवघे ' विटोरिया ' हे एकच गलबत शिल्लक उरले. माणसांची संख्याहि कमी कमी होत होत साठांवर आली. सुमात्रा बेटांना वळसा घालून ही मंडळी भारताच्या दक्षिण टोंकाला आली. तेथून पुढला मार्ग सरळ होता. वास्को-ड-गामाने शोधून काढलेल्याच मार्गाने आफ्रिकेला वळसा घालून सुमारे दोन महिन्यांनी सर्वजण स्पेनला परत येऊन पोहोचले.

८ सप्टेंबर १५२२ रोजी गेलेल्या लोकांपैकी अवघे अठरा लोक अन् तेहि अत्यंत कृश झालेले असे किनाऱ्यावर उतरले. त्यांचे ते काळे ठिक्कर पडलेले चेहरे, बसलेली गालफडे, हातापायांच्या झालेल्या काड्या व अंगावरील कपड्यांच्या झालेल्या चिंध्या यामुळे त्यांना कोणीहि ओळखिले नाही. ते सरळ सेंट मेरीच्या देवळांत गेले व गुडघे टेकून म्हणाले, " देवा, निदान आम्हांला तरी तूं परत आमच्या माणसांत आणलेस याबद्दल तुझे किती आभार मानूं ? तुझ्यापार्शी आतां आमचे कांहींहि मागणे शिल्लक नाही. फक्त ज्या शूर व धाडसी इसमाने आम्हांला सर्व जगाभोंवती फिरवून आणले त्या आमच्या ' मॅगेलनला ' मात्र तूं सद्गति दे."

अभ्यासाच्या वाटा

१. मॅगेलन कोण ? त्यानें हें धाडस कां अंगावर घेतलें ? तें त्यानें कितपत पूर्ण केलें ?
२. मॅगेलनला कोणकोणतीं संकटें सोसावीं लागलीं ? त्यांचें निवारण त्यानें कसें केलें ?
३. मॅगेलनच्या हातून अशी कोणती चूक झाली कीं, त्यामुळें त्याला स्वतःच्या प्राणास मुकावें लागलें ?
४. या प्रवासाची एक रोजनिशी तयार करा.

जन्म : इ. स. १७२८]

[मृत्यु : इ. स. १७७९ ;

सोने, रुपें, मसाल्याचे पदार्थ, व्यापार इत्यादि गोष्टींचा हव्यास धरून कोलंबस, मॅगेलन, वास्को-ड-गामा यांसारखी धाडसी मंडळी जगाच्या पाठीवर इतस्ततः हिंडली. परंतु निव्वळ शास्त्रीय ज्ञानासाठी ज्याने जगाच्या तीन सफरी केल्या तो हा धाडसी शोधक—जेम्स कुक् ! तो इंग्लिश होता. शुक्र व सूर्य यांची युति; दक्षिण ध्रुवाकडे खरोखरीच जमीन आहे का ? आणि पॅसिफिक महासागरांतून उत्तरेकडच्या वाजूने अटलांटिक महासागरांत येणे शक्य आहे का हे पाहण्यासाठी त्याने तीनदां पृथ्वीपर्यटन केले. यष्ट प्रयत्नांत त्याला बराच नवा प्रदेश आढळला. नवे नवे लोक भेटले व अनेक चित्रविचित्र अनुभव आले. त्यांची त्याने नोंद करून ठेविली आहे. तिच्या आधारेने सांगितलेली ही कथा :

१. शिडीवरील पहिले पाऊल

“जेम्स, तुला आतां पोट्यापाण्याचा कांहीं तरी उद्योग शोधलाच पाहिजे. दिवसेंदिवस मी कसा थकतच चाललों आहे आणि दिवस कसे कठीण होत चालले आहेत तें तूं प्रत्यक्ष पाहतोंच आहेस. अशा स्थितीत एवढा मोठा प्रपंच चालवावयाला तुझ्याशिवाय मला दुसऱ्या कोणाचा आधार आहे का ? चुंच सांग.”

“तुमचं म्हणणं खरं आहे बाबा. यावेळीं तुम्हांला मदत करणं माझं कर्तव्यचं आहे. तुम्हीं सांगाल तेथें जाण्यास व सांगाल तें काम करण्यास मी कधीहि तयार आहे.”

“छान; खरंच तूं किती चांगला मुलगा आहेस रे जेम्स ? तुझ्या बरोवरीचीं मुलं शाळेंत जात असतांना तुला मात्र उद्योगधंद्यासाठीं दूर पाठविणं मला खरोखरीच नकोसं वाटतंय. पण काय करूं ? तुला गेल्याशिवाय गत्यंतरच नाही. आतां ही एवढी चिठ्ठी घे अन् पलीकडच्या शहरांत जा. तेथला वाणी माझ्या चांगल्या ओळखीचा आहे. तो तुला नक्की नोकरी देईल.”

वापानें दिलेली चिठ्ठी घेऊन जेम्स लगेच शेजारच्या शहरांत गेला व वाण्याकडे नोकरीस राहिला. त्याचा प्रामाणिकपणा, सचोटी व कष्टाळू स्वभाव पाहून वाणी त्यावर खूप झाला व त्यानें त्याला आपल्याच घरी ठेवून घेतलें. यावेळीं जेम्सचें वय अवघें तेरा वर्षांचें होतें.

जेम्स ज्या दुकानांत नोकरीस राहिला होता तें दुकान समुद्रानजीकच्याच रस्त्यावर होतें. त्यामुळें साहजिकच येणाऱ्या जाणाऱ्या खलाशांची तेथें नेहमीं ये-जा चालूं असे. त्यांच्या आपापसांत ज्या गप्पागोष्टी चालत त्या जेम्सला अतिशय आवडत. काम करतां करतां तो त्यांचें बोलणें लक्षपूर्वक ऐकी व मग वेळ मिळाला कीं, बंदरावर जाऊन त्यांच्या हालचाली काळजीपूर्वक पाही.

असें होतां होतां ‘आपणहि खलाशी व्हावें व त्यांच्यासारखें लांबवर कुठं

तरी भटकून यावें ' असें त्याच्या मनांत येऊं लागलें. पुढें त्यानें एके दिवशीं वाण्याला आपली ही इच्छा सांगितली. वाणी स्वभावानें फार चांगला होता. ' जेम्सच्या गुणांना आपल्याजवळ फारसा वाव नाही. ' हें तो ओळखून होता. म्हणून त्यानें स्वतःच थोडी खटपट करून जेम्सला एका बोटीवर नोकरी मिळवून दिली.

कोळशाची वाहतूक करणारी ही एक साधी व्यापारी बोट होती. इंग्लंडच्या पश्चिम किनाऱ्यावरील कोळशाची ने—आण करण्यासाठी ती पश्चिम समुद्रांतून उत्तरेकडील बेटांकडे एकसारखी ये—जा करीत असे. जेम्सला मिळालेलें काम अगदीं हलकें होतें. परंतु ही ये—जा त्याला फार आवडे. त्या निमित्तानें त्याला नवीं नवीं गांवें पाहण्यास मिळत; नव्या नव्या लोकांच्या ओळखी होत व त्यांच्याकडून खलाशी जीवनांतल्या निरनिराळ्या अद्भुत गोष्टी ऐकावयाला मिळत.

एकदां जेम्सची बोट टेम्स नदींत आली असतांना तेथल्या लोकांकडून त्याला बातमी लागली कीं, ' इंग्लंडचें फ्रान्सवरोबर युद्ध जुंपलें असून त्यासाठीं सरकारला कांहीं चांगल्या खलाशांची अत्यंत जरूरी आहे. ' लगेच जेम्सनें इंग्लंडच्या नाविक दलांत आपलें नांव भरती केलें व 'मर्क्युरी' नांवाच्या गलबताबरोबर तो उत्तर अमेरिकेकडे गेला.

यावेळीं उत्तर अमेरिकेंतील कॅनडा देश फ्रेंचांच्या ताब्यांत होता. कॅनडाच्या दक्षिणेकडे इंग्लिशांच्या वसाहती होत्या. दोघांच्या मधून सेंट लॉरेन्स नांवाची नदी वहात होती. इंग्लिशांच्या वसाहतींवर फ्रेंचांचा डोळा होता. युद्धाचें निमित्त पुढें करून या वसाहती गिळंकृत करण्याचा त्यांचा बेत चालला होता.

फ्रेंच लोकांच्या या कारस्थानाची इंग्रजांना कल्पना होतीच. त्यामुळें पुढें पाठीमागें युद्ध जुंपलेंच तर आपली तयारी असावी म्हणून त्यांनीं लॉरेन्स नदीची पहाणी सुरू केली. पण हें काम अत्यंत अवघड व

धोक्याचें होतें. कारण ' आपण अशी पहाणी चालविल्याचें समजलें तर फ्रेंच लोक व त्यांचे हस्तक बनलेले रेड इंडियन्स आपल्याला नष्ट केल्या-शिवाय राहणार नाहींत, अशी प्रत्येकाची खात्री होती.

साहजिकच हें काम अंगावर घेण्यास कुणी धजावत नव्हतें. नेमका कुक्-याच वेळीं अमेरिकेंत येऊन दाखल झाला होता. ' सेंट लॉरेन्स नदीच्या पाहणीचें काम करण्यास कुक् अत्यंत लायक आहे. ' असें मॅर्युरीच्या कप्तानाचें मत पडल. त्यान कुक्साठी थोडी रद्दबदली करून त्याला हें काम मिळवून दिलें. हें काम रात्रीच्या वेळीं व अत्यंत सावधगिरीनें करावें लागे. न जाणों-यदाकदाचित् फ्रेंचांना याचा सुगावा लागलाच तर प्राणावर बेतावयाचें. पण कुक्नें शक्य तेवढी सावधगिरी बाळगून क्विवेकपर्यंतच्या नदीच्या पात्राचा नीट पडताळा घेतला व त्या संबंधीचा एक नकाशा तयार करून तो वारिष्ठांना सादर केला. कुक्च्या या कामगिरीमुळें सर्वचजण त्याच्यावर बेहद्द खूष झाले व न्यू फाँडलँड आणि लॅब्रॉडोर भागाची पाहणी करण्याच्या कामगिरीवर त्याची लगेच नेमणूक झाली.

या कामांत त्याचीं चांगलीं चार वर्षे मोडलीं. पण तीं सत्कारणीं लागलीं. कारण कुक्ला नकाशे करण्याचें चांगलें शिक्षण मिळालें व थोड्याच दिवसांत तो एक उत्कृष्ट नकाशाकार म्हणून प्रसिद्धीस आला. त्यानें काढलेले नकाशे विनचूक व माहितीनें परिपूर्ण असत. त्यामुळें कुक्विषयीं सर्वांचेंच मत फार चांगलें झालें.

२. ' दुहेरी जबाबदारी '

लंडनमधल्या रॉयल सोसायटीच्या दिवाणखान्यांत अनेक शास्त्रज्ञ व विद्वान्, मंडळी जमा झाली होती. पुढील वर्षीच्या सुरुवातीस अंतराळांत एक मोठा चमत्कार दिसणार होता. त्याचा शोध योग्य रीतीनें कसा घेतां येईल याविषयीं प्राथमिक चर्चा करण्यासाठीं हीं सर्व मंडळी एकत्र जमली होती.

सभेला रीतसर सुरुवात झाल्यानंतर सभेचा अध्यक्ष प्रास्ताविक भाषण करण्यासाठी म्हणून उठला व सर्वांना उद्देशून म्हणाला, '

“ लोक हो, पुढील वर्षी, म्हणजे १७६९ साली जून महिन्यांत आपणां सर्वांना एक मोठा अद्भुत चमत्कार पहावयास मिळणार आहे. आपल्या पृथ्वीच्या शेजारी असलेला हा शुक्र तारा हळूहळू सरकत पुढे जाऊन सूर्य-विंब ओलांडणार आहे. हा प्रकार क्वचित् घडत असतो. साहजिकच त्यासंबंधीची सर्व प्रकारची माहिती जमा करणें हें आपणांपैकी प्रत्येकाचें परम कर्तव्य आहे. कारण आपण शास्त्रज्ञ व ज्ञानपिपासु लोक आहोंत. माझ्या गणिताप्रमाणें पॅसिफिक महासागरांतील 'टिहिटी' नांवाच्या बेटावरून हा देखावा अधिक स्पष्ट दिसूं शकेल. तेव्हां त्या प्रदेशाकडे जाण्यासाठी आपणांपैकी कोण पुढे येऊं शकेल तें मला आत्तांच समजलें तर फार बरें होईल.”

अध्यक्षांचें भाषण संपल्यावर जो तो एकमेकांच्या तोंडाकडे पाहूं लागला. शेकडों वर्षांतून एकदाच घडणारी ही पर्वणी पाहण्याची प्रत्येकाला अनिवार इच्छा होती. पण त्यासाठी इतक्या दूरच्या व अज्ञात प्रदेशांत जावयाला मात्र कोणी फारसा उत्सुक नव्हता.

तास, अर्धा तास गेला तरी एकहि मनुष्य पुढें येत नाही असे पाहून कुक् हळूच पुढें झाला व अध्यक्षांला उद्देशून अत्यंत नम्रतापूर्वक म्हणाला,

“ महाराज, आपण माझी अर्जी स्वीकारत असाल तर मी या कामगिरी-वर जाण्यास मोठ्या आनंदानें तयार आहे.”

“ खरंच, याचा अर्ज आपण स्वीकारावाच. ” एक सभासद त्याला अनुमोदन देत म्हणाला, “ यानें आतांपर्यंत पुष्कळ प्रवास केला आहे आणि गेल्याच वर्षी झालेल्या सूर्यग्रहणासंबंधीहि यानें बरीच चांगली माहिती मिळविली आहे, तेव्हां आपल्या कामाला हाच मनुष्य योग्य आहे.”

कुक्संबंधी प्रत्येकानें कांहींना कांहींतरी बरें ऐकलेलें होतें. त्यामुळें त्याच्या मागणीला फाटिंबा मिळण्यास फारसा वेळ लागला नाही. रॉयल सोसायटीने तिसऱ्या जॉर्ज राजाकडे त्याच्या नांवाची शिफारस केली. चार वर्षांपूर्वी

सेंट लॉरेन्स नदीची कुक्नें जी पाहणी केली होती, तिचा इंग्लंडलां किती उपयोग झाला होता, याची कल्पना राजाला होती. कुक्नें या नदीचा नीट शोध लावला म्हणून तर इंग्रजांना क्विबेक शहर हस्तगत करून कॅनडा देश जिंकतां आला. साहजिकच राजानें कुक्ची निवड पसंत केली व त्याला सर्वतोपरी सहाय्य देण्याचें कबूल केलें.

‘ ऐवीतेवीं पॅसिफिककडे जावयाचेंच तर मग त्या बाजूच्या प्रदेशाचाच त्तरी शोध लावून पहावा. ’ असा कुक्नें विचार केला व त्या दृष्टीनें दीर्घ प्रवासाची तयारी करून घेतली. ‘ एन्डेव्हर ’ नांवाचें एक खास गलबत या कामासाठीं मुद्दाम तयार करण्यांत आलें. उत्तम प्रतीच्या दुर्विणी व विविध प्रकारचीं शास्त्रीय उपकरणीं गलबतांवर निरनिराळ्या जागीं उभीं करण्यांत आलीं. ज्या ज्या शास्त्रज्ञांना या कामगिरीवर यावयाचें होतें त्या त्या प्रत्येकाला गलबतावर जागा करून देण्यांत आली. गणित, भूगोल, खगोल वगैरे निरनिराळ्या विषयांवरचे शेंकडों उपयुक्त ग्रंथ बरोबर घेण्यांत आले. सर्व तयारी पूर्ण झाल्यावर मग पुन्हां एकदां सर्व मंडळी रॉयल सोसायटीच्या दिवाणखान्यांत एकत्र झाली. कुक्च्या सन्मानार्थ एक बडी मेजवानी देण्यांत आली व ती आटोपल्यावर ‘ तुमचें काम यशस्वी होवो; तुम्हीं नीट सुखरूप परत यावें. ’ अशा शब्दांत कुक्ला निरोप देण्यांत आला.

इ. स. १७६८ सालच्या ऑगस्टच्या १६ तारखेला कुक्नें प्लेमाऊथ बंदर सोडलें व तो अटलांटिक महासागरावर स्वार झाला. दक्षिण अमेरिकेला वळसा घालून पॅसिफिक मध्ये प्रवेश करण्याचा त्याचा विचार होता. त्यामुळे सामान्यतः मॅगेलनच्याच मार्गानें तो दक्षिण अमेरिकेकडे आला.

१३ नोव्हेंबरला रिओ-डी-जानिरो जवळ पहिला मुकाम पडला. हें ठिकाण त्यावेळीं पोर्तुगीझ लोकांच्या ताब्यांत होतें. कुक्चीं गलबतें किनाऱ्याला लागलेलीं पाहून तेथील पोर्तुगीझ गव्हर्नर स्वतः बदरावर आला. ‘ सूर्य शुक्राची युति पाहण्यासाठीं ही एवढी ऐंशी मंडळी टिहिटीकडे

निघाली आहेत ' या गोष्टीवर त्याचा बिलकुल विश्वास बसेना. ' कांहीं तरी निमित्त पुढें करून हे लोक पूर्वेकडील मसाल्याच्याच बेटाकडे निघाले असावेत,' अशी त्याला शंका वाटूं लागली. त्यामुळे त्यानें कुक्चें बिलकुल स्वागत न करतां त्याला आपला मुक्काम उठविण्याची आज्ञा दिली.

त्याप्रमाणें कुक् रिओमधून बाहेर पडला व दक्षिण अमेरिकेच्या पूर्वे किनाऱ्यानें आणखी दक्षिणेकडे गेला. पुढला मुक्काम ' टिएरा ' बेटावर पडला. हा सर्व प्रदेश अत्यंत डोंगराळ असून येथील हवा कमालीची थंड होती. कुक्च्या वरोवर आलेले कांहीं लोक या प्रदेशाचें निरीक्षण करण्यासाठीं म्हणून थोडेसें आंतवर गेले. इतक्यांत रात्र झाली आणि गारठा इतका विलक्षण वाढला कीं प्रत्येकाच्या डोळ्यावर चांगलीच झापट आली. या लोकांवरोवर डॉ. सोलॅंडर नांवाचा एक स्विडिश डॉक्टर होता. त्याला भावी संकटाची नीट कल्पना आली व म्हणून तो प्रत्येकाला पाय उचलण्याची घाई करूं लागला. पण ते करतां करतां तोच स्वतः मार्गे राहिला. थोड्याच वेळांत झोपेनें त्याला इतकें घेरलें कीं, तो स्वतःच जमिनीवर आडवा झाला व क्षणार्धांत गाढ झोपी गेला. पुढें गेलेली मंडळी मार्गे वळून बघतात तो काय ? त्यांना पुढें हांकारणारा डॉक्टर स्वतःच झोपेच्या आधीन झाला होता. कांहींहि करून त्याला तेथून हालविणें भागच होतें. नाहींतर रात्रीच्या कडक थंडीनें त्याचा जीव करपून जाणें कांहीं अशक्य नव्हतें. त्यामुळे कांहींजणांनीं थोडें पुढें जाऊन विस्तव पेटविला व मग कसें वसें ढकलत ढकलतच त्यांनीं डॉक्टरला उबेपार्शी आणलें. थोडीशी उब लागतांच सोलॅंडर जागा झाला व मग भराभर सर्व मंडळी बंदरावर आली.

येथून पुढें फारसें कांहीं विशेष न घडतां सर्वजण ठरल्याप्रमाणें दहा एप्रिलच्या सुमारास टिहिटीला येऊन दाखल झाले.

३. रविशुक्र युति

टिहिटी बेटावरचे लोक चांगले गोरेपान, उंच व वाटोळ्या चेहऱ्याचे.

असून त्यांचे दांत फारच सुंदर होते. तांबड्या लाल ओठांच्या फटीत ठेवलेला तो सोत्यांचा सर पाहून सर्वांना फार गंमत वाटे. या लोकांनी तोंड उघडून आपले दांत दाखवावेत म्हणून कुकचे लोक कांहींतरी टिवल्यावावल्या करून त्यांना हंसवीत व ते हंसले म्हणजे त्यांचे दांत पाहून आपणहि हंसत.

या लोकांना आपली शरीरे रंगवून सुशोभित करण्याची अत्यंत हौस होती. वेटांवर उगवणाऱ्या झाडांच्या कांहीं विशिष्ट फळांपासून ते एक प्रकारचा रंग तयार करीत व अणकुचीदार हडकांच्या सहाय्याने आपल्या अंगावर त्याचे उभे आडवे पट्टे ओढीत. मात्र या लोकांना स्वच्छतेची अत्यंत आवड होती. दिवसांतून तीनतीनदां ते स्नान करीत.

हे लोक चांगले हुषार होते. गवताच्या टोपल्या किंवा चट्या विणण्यांत ते चांगले तरबेज होते. त्यांना जाडें भरडें कापडहि विणतां येई.

या लोकांनी कुकचे मोठ्या आपुलकीने व आदराने नीट आगत-स्वागत केले. 'आपण तुमचे दोस्त आहोंत' हें दर्शविण्यासाठी ते लोक फुलझाडांच्या कांद्या हातीं धरून कुकूला सामोरे गेले. कुकूनेहि त्यांना नीट वागविले. आपल्याजवळच्या विविध वस्तू बक्षीस देऊन त्याने त्यांचा स्नेह संपादन केला. इतकेच नव्हे तर त्यांच्या मदतीने एक छोटासा किल्लाहि बांधून घेतला. कारण बरोबर आणलेलीं शास्त्रीय उपकरणीं ठेवण्यास कुकूला एकादी सुरक्षित जागा हवीच होती.

मात्र हे लोक फार चोरटे होते. साध्या खिळ्यापासून ते तंबूपर्यंत कुकूच्या सर्व वस्तू लांबवीत. एकदां कुकूचे लोक जरा दुसरीकडे गेलेले पाहून त्यांनी त्यांचे कपडेच लांबविले. कुकू अधूनमधून त्यांना चापीत असे पण एकंदरीत त्याने त्यांची बरीच गय केली. कारण काय वाटेल तें झालें तरी शुक्र-रवि युति होईपर्यंत त्याला येथेंच थांबणें भाग होतें.

शेवटीं एकदांचा तो ३ जूनचा दिवस उजाडला. कुकूसकट सर्वजण शुक्राच्या हालचालीकडे दुर्निगी लावून पहात बसले. जवळच कुकूचा लेखक

टिपणें घेत होता. क्षणाक्षणाला कुक् त्याला कांहींतरी सांगत होता. “ हं. आतां शुक्र सूर्यविंबाकडे येऊं लागला. नऊ वाजले, दोघांत फारच थोडें अंतर उरलें आहे. ९-२५ झाले; शुक्र सूर्यविंबाला टेंकला. ९-४४ झाले, शुक्र पूर्णपणें सूर्यविंबांत आला. तीन वाजले शुक्र बाहेर पडूं लागला. हं तीन वाजून ३२ मिनिटें झालीं, हा पहा शुक्र पूर्णपणें बाहेर पडला. चला, झालें आपलें काम. ”

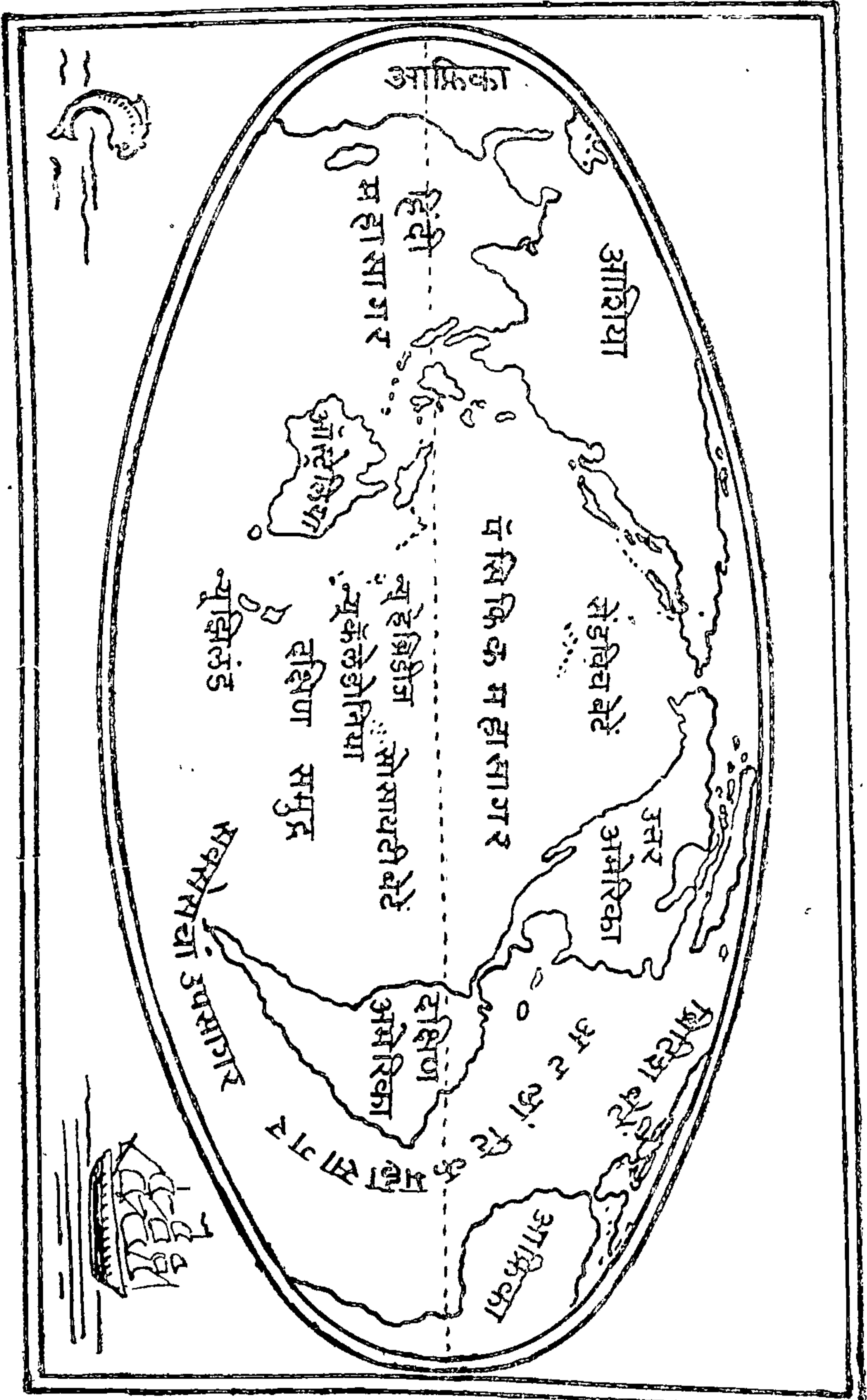
कुक्वर सोंपविलेल्या कामांपैकीं एक काम तर अत्यंत यशस्वी तऱ्हेनें पार पडलें. आतां दुसरें काम पॅसिफिक महासागरांतील प्रदेशाचा शोध घेण्याचें.

त्यासाठीं कुक्ने १३ जुलैला टिहिटीवरच्या लोकांचा निरोप घेतला. इतक्या दिवसांच्या सहवासानें तेथील रहिवाशांना कुक् फार प्रिय झाला होता. त्यामुळें त्याच्या जाण्यानें लोकांना अत्यंत वाईट वाटलें; या लोकांचा एक प्रमुख ‘ टुपिया ’ व त्याचा मुलगा आपल्याला बरोबर नेण्याविषयी कुक्जवळ हटूनच बसले. शेवटीं कुक्ने त्यांना आपल्याबरोबर घेतलें. पुढल्या प्रवासांत त्यांचा त्याला बराच उपयोग होण्यासारखा होता.

४. न्यू झीलंड व ऑस्ट्रेलियाचा शोध

टिहिटी सोडून दक्षिणेकडे निघाल्यानंतर सुमारें सत्तर दिवसांनीं म्हणजे ७ ऑक्टोबरला पुन्हां जमिनीचें दर्शन घडलें. कुक्जवळची अन्नसामुग्री व याणी संपतच आलेलें असल्यामुळें त्याला जमीन दिसल्याचें पाहून अत्यंत आनंद झाला. तो व त्याचा एक मित्र ‘ बॅक ’ असे दोघेजण प्रदेशाची पहाणी करण्यासाठीं म्हणून जरा पुढें गेलें इतक्यांत त्यांना मागावून मोठा आरडाओरडा ऐकूं आला. कुक्ने मागें वळून पाहिलें तों त्याच्या गलबतावर रानटी लोकांनीं हल्ला चढविला होता.

कुक् व बॅक धांवतच माघारीं परतले. सामान्यतः कोगाला मारावयाचें नाहीं असें कुक्चें धोरण असें म्हणून त्यानें या रानटी लोकांना गप्प बस-

कॅप्टन कुक्

न. प्र. सं. टाणे, ज्ञानमालय शाख.

५१

विण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. पण ते आडदांड लोक त्याला मुळीच दाद देईनात. शेवटी नाईलाज होऊन कुक्ने आपली बंदुक काढली व काही फेरी झाडल्या. त्यांत एक 'मावरी' मेला व बाकीचे घाबरून पळून गेले.

कुक्ला वाटलं की, 'आतां हे लोक पुन्हां कांहीं आपल्या वाटेला जाणार नाहीत.' म्हणून तो थोडा निर्धास्त राहिला. पण दुसऱ्या दिवशीं पुन्हां ते 'मावरी' लोक आरडाओरडा करीत व आपल्या जवळच्या बाणांचा वर्षाव करीत कुक्च्या गलबतावर चाल करून आले. यावेळीं दोघांत चांगलीच लढाई जुंपली. पुन्हां एकदां चार 'मावरी' मारले गेले.

तिसऱ्या दिवशीं मात्र 'मावरी' लोकांचा नूर बदललेला दिसला. कुक्कडे येतांना त्यांनीं शस्त्रांऐवजीं फळें, फुलें, क्षी वगैरे गोष्टी आणल्या होत्या. त्यांच्या वृत्तींत पडलेला हा फरक पाहून कुक्ला आनंद झाला. म्हणून त्यानें मोठ्या प्रेमानें त्या रानवटांचें स्वागत केलें व त्यांना आपल्या जवळच्या विविध वस्तू देऊन वर शिवाय चांगलें खायला प्यायलाहि दिलें.

त्यांच्याबरोबर गप्पागोष्टी करण्यांत कुक् गुंतला असतांना एकदम मागल्या गलबतावर कळोळ उठला. "पकडा, पकडा, चोर, चोर, टायोटाला पळविलें; धरा, धरा" या आरोळ्यांनीं कुक् चांगला सावध झाला. मावरी लोकांनीं आज त्याला बनाविलें होतें. प्रेमाचें नाटक करून त्याचा घान करण्याचा त्यांचा बेत स्पष्ट झाला होता. आतां मात्र कुक्ला त्यांचा राग आला. त्यानें आपल्या लोकांना गोळ्या झाडण्याचा हुकूम दिला. मावऱ्यांनीं आपल्याकडून प्रतिकार करण्याचा अटोकाट प्रयत्न केला. पण टोपीवाल्यांपुढें त्यांचें कांहीं चाललें नाहीं.

मावरी लोकांना चांगली दहशत घालून कुक्ने आपल्याला पाहिजे होत्या त्या वस्तूंचा गलबतावर सांठा करून घेतला व पुन्हां पुढल्या प्रवासाला सुरुवात केली.

न्यू झीलंड बेटाचा शोध कांहीं नवीन नव्हता. या पूर्वी 'टॅम्सन' नांवाच्या एका डच माणसानें तें पाहिलें होतें. पण त्या वेळेपासून सर्वांची

अशी एक समजूत होऊन चालू होती की, दक्षिणेकडे पसरलेल्या एका विस्तीर्ण बेटाचाच हा एक भाग असावा. ह्या कल्पनेची शहानिशा करण्यासाठी कुकने न्यू झीलंडच्या पूर्व किनाऱ्यावरून संशोधनास सुरुवात केली. थोडे उत्तरेकडे जाऊन पुन्हां दक्षिणेकडे वळल्यानंतर तो न्यू झीलंडच्या पश्चिम किनाऱ्यावर आला. या किनाऱ्यावरून दक्षिणेकडे गेल्यानंतर कुकला एक प्रवेशद्वार लागले. त्यांतून आत गेल्यानंतर तो एका डोंगरावर गेला व त्याने दूरवर नीट न्याहाळून पाहिले तो त्याला पुन्हां समुद्र दिसला. म्हणजे एकंदरीत न्यू झीलंड हा एका मोठ्या खंडाचा भाग नसून बेट आहे ही गोष्ट सिद्ध झाली.

या बेटांवरच्या लोकांच्या चालीरीति पाहून मात्र कुकच्या अंगावर शहारे आले. हे लोक चांगले धिप्पाड, उंच व मजबूत बांधणीचे असून त्यांच्या झोंपड्या व्यवस्थित व स्वच्छ होत्या. हत्यारें म्हणून ते लाकडाच्या तलवारी किंवा दगडाच्या कुन्हाडी वापरीत. त्यांची शरीरें रंगविलेली असून दांत अत्यंत स्वच्छ असत. इतक्या सगळ्या गोष्टी जरी खऱ्या असल्या तरी त्यांच्या वस्तीभोंवती हाडांचा खच पडला होता. 'ही काय भानगड आहे?'

म्हणून कुकने चौकशी करतांच एक इसम पुढे झाला व त्याने आपला हात तोंडांत कोंबून खाण्याचा अविर्भाव करून दाखविला व हे फार छान लागते असे खुणेने दर्शविले. त्यावरून हे लोक नरमांसभक्षक असावेत अशी कुकला भीति वाटू लागली इतक्यांत कांहीं माणसे पाणी पिण्यासाठी म्हणून नदीकांठी आली त्यांच्या हातांत माणसांच्या कवड्या होत्या. त्या भरभरून ते पाणी पीत होते. त्यावरून कुकची भीति खरी ठरली. त्यावरून कुकने या उपसागराला 'कॅनिबलबे' असेच नांव दिले.

३१ मार्च १७७० रोजी कुकने न्यू झीलंडचा शोध पूर्ण करून पश्चिमेकडे आपली गलबत वळविली. सुमारे तीन आठवड्यांनंतर त्यांचे गलबत ऑस्ट्रेलियाच्या किनाऱ्याला लागले. ज्या भागांत कुक उतरला तो भाग निर-

निराळ्या प्रकारच्या वनस्पतींनी इतका समृद्ध होता की कुक्ने त्याला ' बाँटनी वे ' म्हणजे ' वनस्पतींचा उपसागर ' असे नांव दिले.

येथून उत्तरेकडे जातांना कुक्वर एक आकास्मिक संकट कोसळले त्याचे गलबत एका खडकाळ रांगेवर आपटले व फुटले. गलबताच्या तळाशी पडलेल्या भगदाडांतून भराभर पाणी आंत येऊं लागले. पाण्याच्या वजनाने गलबत एका वाजूस कलंडले व पुन्हां पाणी आंत घुसू लागले. सर्वत्र गडबड, गोंधळ व अरडाओरड सुरू झाली. सर्वांचेच जीव धोक्यांत आले होते. पण कुक् मात्र सुळीच घाबरला नाही. त्याने अवजड सामान समुद्रांत फेकून दिले व पंप लावून पाणी उपसण्याचा सपाटा सुरू केला. पण तेवढ्याने भागेना तेव्हां एका मोठ्या लांकडाला डांबर व कापूस चिकटवून ते त्या भगदाडांत ठोकण्यांत आले. त्यामुळे पाण्याचा आंत घुसण्याचा वेग मंदावला व गलबत कसेवसे किनाऱ्यावर आणतां आले. दैवाची खैर म्हणूनच सर्वांचे प्राण वांचले.

यॉर्क भूशिराला वळसा घालून कुक् ईस्ट इंडीज बेटांकडे वळला. ९ ऑक्टोबरला तो बटेव्हियाला पोहोचला. येथे उन्हाळा इतका भयंकर होता की कुक्च्या लोकांचे प्राण पार करून गेले. त्यांतच रोज दुपारनंतर भयंकर पाऊस कोसळे, त्याला तोंड देऊन जे कोणी शिल्लक उरले त्यांच्यावर हिंवापाने हल्ला चढविला. या तिहेरी संकटांत सांपडून अनेकजण मृत्युमुखी पडले. त्यांत टिहिटी बेटांवरून आलेला दुपिया व त्याचा मुलगाहि मरण पावला. प्रत्येकाच्याच मृत्यूचे कुक्ला अत्यंत दुःख होई व त्यांतल्या त्यांत या परकीय इसमांच्या मृत्यूने तो फार दुःखी झाला. इतरांचे प्राण वांचविण्याचा त्याने आटोकाट प्रयत्न केला पण शेवटी गलबतावरचा डॉक्टरच मेल्यामुळे केवळ दैवावर हवाला ठेऊन त्याला पुढे जाण्याशिवाय गत्यंतर उरले नाही.

ईस्ट इंडीज सोडून, आफ्रिकेच्या दक्षिण टोंकाला वळसा घालून कुक् अटलांटिक महासागरांत आला व तेथून झपाट्याने इंग्लंडला येऊन पोहोचला

सुमारे अडीच वर्षे तो बाहेर होता. एवढ्या अवधीत त्याने हजारों मैलांचा प्रवास पूर्ण करून अनेक वेदांचा व विशेषतः न्यू झीलंड व ऑस्ट्रेलियाचा शोध लावला.

५. दुसरा प्रवास

गेल्या शंभर दीडशे वर्षांत स्पॅनिश, पोर्तुगीझ, डच इत्यादि निरनिराळ्या प्रकारच्या खलाशांची हिंदी महासागरांत खूपच वर्दळ वाढली होती. कोणी अमेरिकेला वळसा घालून पूर्वेकडे येत होते, तर कोणी आफ्रिकेला वळसा घालून पूर्वेकडे जात होते. या येण्या-जाण्याच्या प्रवासांत कित्येक खलाशां थोडे फार दक्षिणेकडे भटकट जात असत. तिकडे त्यांना कधी कधी जमीन दिसत असे. त्यामुळे खलाशी लोक एकत्र जमले की त्यांच्यांत या गप्पा निघत. “ खरंच, आफ्रिकेच्या दक्षिण टोंकावरून जर थेट दक्षिणेकडे गेलं तर एकादें मोठे खंड लागेल का ? ”

“ आफ्रिकेपेक्षां अमेरिकेच्या दक्षिण टोंकावरून गेलं तर जास्त बरें. त्या वाजूने हें खंड नक्की सांपडेल नाहीं ? ”

“ या खंडावर काय असेल ? ”

“ कांहीं कां असेना, पण सोने, रुपें मात्र मुबलक असणार हें मात्र नक्की. ”

“ कशावरून ? ”

“ कशावरून म्हणजे काय ? दक्षिण अमेरिकेंत जर इतकें विपुल सोने आहे तर त्याचाच एक भाग असलेल्या या अज्ञात भागावर सोन्या रुप्याच्या राशी नक्कीच असणार. ”

“ मग आपण कां तिकडे जात नाहीं ? ”

“ हें काम थोडे निराळें व अवघड आहे. आपण दक्षिण अमेरिकेकडे जातो तेव्हांच किती गारठा असतो. अन् हें तर खंड त्याच्याहिपेक्षां किती तरी मैल दक्षिणेकडे आहे मग बहुधा हा प्रदेश गोठलेल्याच स्थितीत

कॅप्टन कुक्

असणार. त्यांतून मार्ग काढायला तशाच कोणी तरी धाडसी आणि दुर्डी
इसम पाहिजे. ”

“ मग असा इसम कुठं सांपडणार नाही का ? ”

“ सांपडेल की, न सांपडायला काय झालं. कुक् म्हणून एक इंग्लिश
खलाशी आहे. त्याने म्हणे पॅसिफिकमध्ये शेंकडों नवीन बेटें शोधून काढलीं
आहेत. त्याने जर का मनावर घेतलें तर तो हें काम नक्कीच यशस्वी करील. ”

“ मग त्याला का नाही कोणी जाऊन विचारीत ? ”

“ छे तें नाही बुवा आपल्याला जमणार. तशाच कोणी बड्या लोकांनीं
विचारलें तरच ही गोष्ट शक्य आहे. एरवीं नाही. ”

शेवटीं होय नाही करतां करतां इंग्लंडच्या रॉयल सोसायटीने हा प्रश्न
कुक्ला विचारला. वास्तविक पाहतां दोन तीन वर्षांच्या दगदगीने कुक्
अगदीं शिणून गेला होता. लग्न झाल्यास त्याला आपल्या बायका-मुलांत
कधीच निवांतपणीं दिवस घालवितां आलेले नव्हते. साहजिकच यावेळीं
त्याला विश्रंतीची व कौटुंबिक सुखाची अत्यंत जहरी होती.

परंतु रॉयल सोसायटीकडून विचारणा झाल्यानंतर कुक्चें ज्ञानपिपासु
मन स्वस्थ बसेना. या अज्ञात प्रदेशांत जाऊन, नवे नवे प्रदेश पाहून आपल्या
लोकांच्या ज्ञानांत भर टाकण्याची आलेली ही सुवर्णसंधि हातची दवडण्यास
त्याचें मन तयार होईना. शेवटीं घरच्या आत्तमित्रांच्या आग्रहाकडे विशेष
लक्ष न देतां कुक्ने या नव्या धाडसाला संमति दिली.

कुक्कडून संमति मिळतांच, सर्वांना उत्साहाचें भरतें आलें. नव्या
प्रवासाची जोरानें तयारी झाली. कुक्च्या प्रेमळ, मनमिळावू व गोड स्वभावा-
मुळे मागल्या प्रवासांतले सर्वचजण त्याच्याबरोबर येण्याचा हट्ट धरून बसले.
शिवाय इतरहि अनेक त्याच्याशीं सहकार्य करण्यासाठीं धडगडूं लागले.
प्रत्येकाची समजूत घालतां घालतां कुक्च्या नाकीं नऊ आले. शेवटीं कांहीं
निवडक मंडळी व ‘ रेझोल्यूशन ’ व ‘ अॅडव्हेंचर ’ अशीं दोन गलबते
बरोबर घेऊन कुक्ने पुन्हां इ. स. १७७२ सालीं इंग्लंडचा किनारा सोडला.

नेहमींच्या रस्त्यानेच तो केप-ऑफ-गुड्-होपपर्यंत आला व तेथून त्याने सरळ दक्षिणेकडे आपली गलबतें वळविली. जसजसे अक्षांश वाढू लागले तसतशी हवा अधिकाधिक थंड होऊं लागली. कोरड्या वादळांचा जोर वाढू लागला. अधूनमधून वर्षाच्छादित प्रदेश दिसू लागले. या संकटांना तोंड देत कुक् आणखी दक्षिणेकडे गेला. पण या पुढला प्रवास फारच कठीण होऊं लागला. जवळ जवळ मैल-दोन मैल घेराचे व साठ सत्तर फूट उंचीचे हिमनग समुद्रांतून तरंगत तरंगत जातांना दिसू लागले. त्यांना टाळून मार्ग आक्रमिणें म्हणजे एक दिव्यच होऊन वसले. तरी कुक्ने आपला प्रवास सोडला नाही. शेवटी त्याला एक लांबच लांब पसरलेली वर्षाच्छादित डोंगरांची रांग आढळली. अर्थात् ती ओलांडून पलीकडे जाणें कांहीं शक्य नव्हतें. अशा तऱ्हेची कोणतीच तरतूद गलबतांवर करून घेतलेली नव्हती. त्यामुळे 'आतां या पुढें जाण्यांत कांहीं अर्थ नाही, येथपर्यंत, तरी कोणतेंहि नवीन खंड लागलेलें नाही.' असा विचार करून कुक्ने पूर्वेकडे कूच केले.

पुढल्या ११७ दिवसांच्या प्रवासांत कोठेंहि जमीन म्हणून दिसली नाही. अत्यंत सावधगिरीने कुक्ने हा दीर्घ व खडतर प्रवास पूर्ण केला व न्यू झीलंड बेट गांठले. येथें कांहीं दिवस मुक्काम केल्यानंतर कुक्ने पुन्हां नवीन नवीन बेटांचा शोध घेण्याचें काम सुरू केले तें पूर्ण होईपर्यंत उन्हाळा आला. "आतां दक्षिणेकडील वर्षा वितळलें असेल तेव्हां पुन्हां एकदां त्या भागांत जाऊन जमीन सांपडतें कां तें पहावें" असा विचार करून कुक् पुन्हां आंटार्क्टिक महासागरांत शिरला. या प्रवासाचें कुक्ने केलेलें वर्णन पुढील-प्रमाणें आहे.

"मी दक्षिणेकडे भटक भटक भटकलों पण वर्षा, कडाक्याची थंडी आणि खराब हवा या पलीकडे मला काहींसुद्धां नवीन आढळलें नाही. सुमारे चार महिने मी येथें घालविले. एकदां तर मी थेट ७०° दक्षिणेकडे जाऊन आलों. परंतु जिकडे पहावें तिकडे नुसतें वर्षाच वर्षा ! डोंगरमार्थी-सुद्धां वर्षांनी झांकलेली असून ढगांत मिसळून गेलेली दिसत. आतां मात्र

माझी पक्की खात्री झाली की, या भागांत नांवालासुद्धां एकादें खंड असणें शक्य नाही. म्हणून पुन्हां आम्हीं न्यू झीलंडला परत आलों.”

यानंतर थोड्याच दिवसांत कुक्ने घरचा रस्ता धरला. १३ जुलै इ. स. १७७५ रोजी तो इंग्लंडला परत येऊन पोहोचला. यावेळीं त्यानें विशेष असा नवा कोणताच शोध लावला नव्हता पण तरी देखील इंग्लंडमध्ये त्याचें भव्य स्वागत झालें. विशेषतः ‘स्कूर्विह’ नांवाच्या एका भयंकर रोगावर त्यानें जो अपूर्व विजय मिळविला होता त्याबद्दल सर्वांनीच त्याचें मनःपूर्वक कौतुक केलें.

हा रोग फार भयंकर असे व त्यामुळें शेंकडों खलाशी दरवर्षीं मृत्युमुखी पडत. पण कुक्च्या सुमारे तीन वर्षांच्या दीर्घ प्रवासांत फक्त एकच इसम या रोगानें दगावला पण बाकीचे सर्व नुसतेच सुखरूप नव्हे तर चांगले गुटगुटीत होऊन परत आले होते.

हिरव्या पालेभाज्या, भरपूर पाणी व कमालीची स्वच्छता एवढ्या साध्या गोष्टी पाळून कुक्ने या रोगावर विजय मिळविला होता. त्यामुळें त्याला एकदम बढती मिळाली. रॉयल सोसायटीनें त्याला आपल्या संस्थेचें सन्मान्य सभासदत्व बहाल केलें. राजानें त्याला कॅप्टन हा हुदा देऊन त्याचा गौरव केला.

६. शेवटचा प्रवास

“ पोर्तुगीझ लोक आफ्रिकेला वळसा घालून हिंदकडे गेले. स्पॅनिश लोक दक्षिण अमेरिकेकडून मसाल्यांच्या बेटांकडे गेले मग आपण इंग्लिश लोक उत्तरेकडून पूर्वेकडे जाण्याचा मार्ग कां शोधून काढीत नाही ? ” असा प्रश्न गेलीं कित्येक वर्षे इंग्लिश लोकांना बेचैन करीत होता.

या दृष्टीनें थोडेफार प्रयत्नहि झाले. कॅप्टन पितापुत्र न्यू फौंडलंडपर्यंत जाऊन आले. कांहीं जणांनीं कॅनडाच्या उत्तरेकडील हडसन उपसागरापर्यंत प्रगति केली. पण या पलिकडे जाण्याचें धाडस मात्र कोणी अगावर घेईना.

इंग्लिश खलाशांनी इतरांप्रमाणेच हे धाडस यशस्वी करून दाखवावे म्हणून इंग्लंडच्या राजाने २० हजार पाँडांचे बक्षीस जाहीर केले परंतु ते जिंकण्यास कोणीहि पुढे आले नाही.

आतां कुर्ने हे धाडस करण्याचे ठरविले. कुर्च्या कर्तबगारीवर प्रत्येकाचा विश्वास असल्यामुळे या कार्यां सर्वांनी त्याला भरपूर मदत केली. शेवटी इ. स. १७७६ च्या जुलै महिन्यांत 'रेझोल्यूशन' व 'डिस्कव्हरी' ही दोन गलबते वरोवर घेऊन कुर् आपल्या शेवटच्या प्रवासास निघाला.

आत्तांपर्यंत अटलांटिक महासागरांतून पॅसिफिकमध्ये प्रवेश मिळविण्याचे बरेच प्रयत्न झाले होते. कुर्ने उलटा क्रम आंखण्याचे ठरविले म्हणजे "प्रथम पॅसिफिकमध्ये जावयाचे व तेथून थेट सैबेरियाच्या पूर्व किनाऱ्यावर जाऊन तेथून रुटून कॅनडाकडे येण्याचा मार्ग सांपडतो। कां तें पहावयाचे" असा त्याचा विचार होता.

त्याप्रमाणे तो प्रथम दक्षिण अमेरिकेच्या टोंकापर्यंत गेला व तेथून उत्तरेकडे वळून अमेरिकेच्या पश्चिम किनाऱ्याने थेट अलास्कापर्यंत आला. तेथून पश्चिमेकडे वळून तो आशिया खंडाच्या पूर्व टोंकाजवळ आला व तेथून त्याने आपला प्रयत्न सुरू केला. परंतु कडक थंडी, गोठलेला समुद्र व वादळी हवा यामुळे त्याची विलकूल प्रगति होईना. शेवटी तो कंटाळला व विश्रांतीसाठी म्हणून पुन्हां दक्षिणेस 'सँडविच्' बेटांवर आला.

त्याला पाहून सँडविच् बेटांवरील लोकांना अतिशय आनंद झाला. त्या बेटांवर पूर्वी एक देव रहात होता. त्याचे नांव 'रोनो.' तो एके दिवशी या बेटावरून अदृश्य झाला. जातांना त्याने आपल्या अनुयायांना सांगितले की, एके दिवशी मी असाच एका गलबतावर बसून पुन्हां या बेटावर येईन. रोनोचे अनुयायी आपल्या देवतेची अनेक वर्षे वाट पहात होते; त्यामुळे कुर्ची गलबते पाहून आपला देव आपल्या घरी परत आल्याचा त्यांना अत्यंत आनंद झाला. त्यांनी कुर्चे मनःपूर्वक स्वागत करून देवाप्रमाणे

त्याची पूजा केली. फळें, फुलें, मांस, खाण्याचे पदार्थ इत्यादि नानाप्रकारच्या वस्तूंचा नैवेद्य त्यांनी त्याला दाखविला व त्याच्या कृपाप्रसादासाठी लोक अत्यंत आतुर झाले. कुक्नेहि आपल्याजवळच्या विविध वस्तू त्यांना देऊन खूष केलें. सुमारे एक महिनाभर कुक्चा या बेटावर मुक्काम झाला. त्या अवधीत राजासकट सर्वचजण त्याच्याशी अत्यंत प्रेमानें व नम्रतेनें वागले. त्यांना कलेल्या पाहुणचारावर कुक्चे लोक नेहद खूष होते.

महिन्यानंतर कुक्नें येथून आपला मुक्काम हलविला व तो दक्षिणेकडे निघाला, पण वाटेंत इतकें ज्वरदस्त वादळ झालें कीं, कुक्ला मार्गें परतल्याशिवाय दुसरें गत्यंतरच उरलें नाहीं. पुन्हां माघारीं येऊन त्यानें सँडविच बेटांचा आश्रय घेतला.

पण या वेळीं सँडविच बेटांवरच्या लोकांचें वागणें तऱ्हेवाइक झाल्याचें कुक्ला आढळून आलें. इतक्या थोड्या अवधीत, त्यांच्या वागण्यांत इतका जमीन-अस्मानाचा फरक कां पडावा याचा उलगडा कुक्ला होईना. त्यानें आपल्याकडून त्यांचीं मनें समजावून घेण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला, पण त्यांपैकी कोणीहि त्याला दाद देईना. इतकेंच नव्हे तर त्यांनीं कुक्ला लुबाडण्याचा उद्योग सुरू केला. चोऱ्यांचें स्वरूप जोंपर्यंत किरकोळ होतें तोंपर्यंत कुक्नें त्यांच्या दुर्गुणाकडे दुर्लक्ष केलें; परंतु त्यामुळें ते अधिकच शेफारले व थोड्या धिटाईनें चोऱ्या करूं लागले. एकदां तर त्यांनीं कुक्ची एक होडीच पळवून नेली. आतां मात्र कुक्ला त्यांच्या वर्तनाचा बीट आला. या गोष्टीचा एकदां सोक्षमोक्ष लावलेलाच बरा असा विचार करून कुक् तडक राजाकडे गेला व त्यानें आपली तक्रार त्याच्यापार्शीं गुदरली. राजानें त्याचें म्हणणें शांतपणें ऐकून घेतलें व शेवटीं 'मी काय करूं म्हणजे तुमचें समाधान होईल' अशी पृच्छा केली. कुक् म्हणाला, 'माझी होडी मला परत मिळालीच पाहिजे ती मिळेपर्यंत तुम्ही माझ्या बोटविर रहा. होडी परत मिळाली कीं ताबडतोब मी तुमची सुटका करीन.'

कुकूच्या शब्दावर राजाचा पूर्ण विश्वास होता. त्याने त्याची मागणी मान्य करून त्रोट्यावर येऊन राहाण्यास संमति दिली. पण इतक्यांत राणीसाहेब व इतर सरदार मंडळी मध्येच आडवी पडली व “हें काय ! हें काय असें, कधी झाले आहे कां ?” म्हणून ओरडू लागली. कुकूने त्यांना गप्फ

बसविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला परंतु ते जास्तच दंगामस्ती करू लागले. आपला नायक संकटांत सांपडल्याचें दिसतांच बोटीवरच्या लोकांनी गोळीबार सुरू केला, त्यांत एक रानटी मनुष्य मारला गेला. त्यामुळें परिस्थिति अधिकच चिघळली व सर्वजण कुकूवर तुटून पडले.

आपल्या लोकांनी गोळीबार थांबवावा म्हणून कुकूने आपली बंदूक वर करून खूण केली. पण त्यामुळें अर्थाचा अनर्थ झाला. हा आपल्या लोकांना मदतीला बोलावतो आहे अशीच त्यांची खात्री झाली व त्यांच्यापैकी एकानें मागून येऊन कुकूच्या पाठींत आपला खंजीर खुपसला. त्याबरोबर कुकू खाली पडला. लगेंच सर्वांनी त्याच्यावर झडप घालून त्याच्या शरिराचे तुकडे तुकडे केले. १४ फेब्रुवारीला हा प्रकार झाला. आपल्या प्रयत्नाच्या वाटेवर असतांनाच कुकूला असा आकस्मिक मृत्यु आला. त्यामुळें त्याचें कार्य अर्धवटच राहिलें. पण आतांपर्यंत त्यानें केलेली कामगिरी इतकी प्रचंड होती की, ' शोधकांचा शोधक ' हीच संज्ञा त्याला योग्य आहे.

अभ्यासाच्या वाटा

१. ' जगाचा शोध लावण्याचा कुकूचा हेतु इतरांपेक्षां निराळा होता. ' हें विधान सप्रमाण सिद्ध करा.

२. कुकूच्या प्रवासाचें थोडक्यांत वर्णन लिहा.

३. ' शोधकांचा शोधक ' ही संज्ञा कुकूला कशी योग्य आहे ?

४. टिपणें करा : टिहिटी; मावरी; सँडविच बेटें; कुकूचा मृत्यु.

मध्य आफ्रिकेचा शोधक—लिंविंग्स्टन

:

५

जन्म : इ. स. १८१३]

[मृत्यु : इ. स. १८७३]

आफ्रिकेला अज्ञात खंड म्हणतात. या अज्ञात खंडाचा शोध लावण्याचा प्रयत्न अनेक लोकांनी व अनेक बाजूंनी केला. परंतु या सर्व प्रयत्नांत लिंविंग्स्टनने केलेला प्रयत्न अत्यंत अपूर्व असाच आहे. सर्व प्रकारच्या सुखावर लाथ मारून त्याने अत्यंत धिमेपणाने व खऱ्या धर्मोपदेशकाला शोभेल अशा वृत्तीने दक्षिण व मध्य आफ्रिकेचा शोध घेतला. त्यासाठी त्याने सुमारे २३ वर्षे त्या काळ्या खंडांत घालविली. या दीर्घ वास्तव्यात त्याने काय काय केले त्याची ही एक छोटीशी नोंद :

१. विद्यार्थ्याला सुख कोटलें ?

“ पैकून दे ते तुझे दगड अन् विल्वरफोर्सचें हें पुस्तक घे वाचायला. दगडाच्या अभ्यासानें तूंहि दगडच होशील. पण विल्वरफोर्सचें पुस्तक वाचलेंस तर चांगला धर्मगुरु होशील. समजलं ? ” एक नध्यम वयाचा मनुष्य आपल्या दहा वारा वर्षांच्या मुलाला दरडावून सांगत होता

“ मी दोन्ही करावयाला तयार आहे वावा. ” मुलगा नम्रतापूर्वक म्हणाला. तुम्ही म्हणतां त्याप्रमाणें विल्वरफोर्सचें पुस्तकहि मी वाचतों अन् फावल्या वेळांत या फळाफुलांचा नी दगडांचाहि अभ्यास करतों. मग तर झालें ना ?

“ चुलींत घाल तुझीं तीं फुलं नी दगड. ” बाप संतापून ओरडला. “ म्हणे दोन्हीहि करावयास तयार आहे ! करायचे आहेत काय ते दगड. त्याचा नी धर्माचा कांहीं तरी संबंध आहे वा ? तें कांहीं नाहीं लिटिंहगस्टन. मी म्हणतों तेंच खरें. आणि या उपर जर कां तुला तुझाच नाद चालवा-वयाचा असेल तर माझ्या घरांतून चालता हो. ”

“ बापाच्या उत्तराला लिटिंहगस्टननें प्रत्युत्तर दिलें नाहीं. परंतु आपल्याला जर आपल्याच आवडीचे विषय शिकावयाचे असतील तर हें घर सोडलेंच पाहिजे अशी त्यानें आपल्या मनाशीं खूणगांठ बांधली व एके दिवशीं खरोखरीच घर सोडलें.

‘ ब्लंटायर ’ गांवांतून बाहेर पडून तो एका शेजारच्या शहरांत गेला व तेथें त्यानें एका कापडाच्या गिरणींत नोकरी धरली. त्याला मिळालेलें काम फार अवजड व श्रमाचें असें. त्यांत त्याचे दिवसांतले दहा वारा तास सहज मोडत. परंतु त्या गोष्टीचा लिटिंहगस्टननें कधीहि वंटाळा केला नाहीं. “ नोकरी करून जे चार पैसे उरत त्यांतून त्याला आपल्या आवडीचीं पुस्तकें विकत घेतां येत व कामाच्या वेळीं पुस्तक पुढें टेवून त्यांतून महत्त्वाचा भाग पाठ करावयाला सवड मिळे. ” या दोन सवलतीसाठीं वाटेल तेवढें कष्ट उपसण्यास तो तयार होता.

वनस्पति, प्राणी, प्रस्तर इत्यादि विषयांचा अभ्यास करण्याचा लिंविंग्स्टनला अतिशय नाद होता. त्यांच्याच जोडीला त्याला आतां वैद्यक-शास्त्राची गोडी लागली. रोग चिकित्सा व औषधोपचार या विषयांत प्राविण्य मिळवून धर्मोपदेक व्हावयाचे असा त्यानें निश्चय केला.

आपल्या ध्येयावर अढळ निष्ठा व त्यासाठीं कराव्या लागणाऱ्या कष्टा-बद्दल अत्यंत बेफिकीरी या दोन गुणांमुळे लिंविंग्स्टनचा निश्चय यशस्वी झाला. दुय्यम शिक्षण पूर्ण झाल्यावर तो 'ग्लासगो' विश्वविद्यालयांत गेला व इ. स. १७४० च्या सुमारास वैद्यक शास्त्राचा पदवीधर झाला. लॉंच लंडन मिशनरी सोसायटीनें त्याला आपल्या पदरीं नोकरी देऊन त्याची धर्मोपदेशक म्हणून चीनकडे रवानगीहि केली.

पण इतक्यांत चीनमध्ये युद्ध पेटलें व लिंविंग्स्टनला आपला वेत रद्द करावा लागला. "पुढें काय करावें?" या विचारांत असतांना एके दिवशीं त्याला एक मिशनरी भेटला. त्याचें नांव 'मोफाट' हा मोफाट नुकताच दक्षिण आफ्रिकेंतून आला होता. लिंविंग्स्टनशीं ओळख झाल्या-नंतर तो त्याला म्हणाला, "एवीं तेवीं तूं आतां धर्मोपदेशकाचाच पेशा पत्करला आहेस तर मग माझ्याबरोबर दक्षिण आफ्रिकेला का नाहीं येत? दक्षिण आफ्रिकेंत 'कुरुमान' येथें माझा एक मठ आहे. तूं माझ्याबरोबर आलास तर फार बरें होईल. आपण दोघे मिळून खूप कार्यं करूं व फ्रेंच लोकांनीं या भागांत चालविलेल्या प्रचार कार्यास चांगला सह देऊं."

मोफाटचा सह्या लिंविंग्स्टनला पटला. त्यानें मिशनरी सोसायटीकडे अर्ज करून आपली बदली दक्षिण आफ्रिकेंत करून घेतली व लवकरच डिसेंबर इ. स. १७४० मध्ये मोफाटबरोबर इंग्लंड देश सोडला.

२. सिंहाशीं झुंज

केप-टाऊनपासून कुरुमान गांव सुमारे सातशें मैल उत्तरेला होते. या गांवच्या आजूबाजूचा प्रदेश जवळजवळ ओसाडच होता. अधूनमधून

निरनिराळ्या रानटी टोळ्यांची वस्ती असे. या प्रदेशांत व असल्या रानटी लोकांत लिंविह्गस्टनला काम करावयाचें होतें. कामाला तो कधींच कंटाळत नसे. उलट ' ज्या भागांत व ज्या लोकांत आपल्याला काम करावयाचें त्यांची आपल्याला संपूर्ण माहिती असली पाहिजे, असा त्याचा आग्रह असे व त्यासाठी तो आणखीन पडतील तेवढे कष्ट घेण्यास तयार असे. लवकरच त्याने या लोकांची भाषा, चालिरीति, कायदेकानू इत्यादींची उत्तम माहिती करून घेतली व आपलें वस्तान नीट बसविलें.

कुरुमानच्या उत्तरेकडे ' कलहारी 'चें वाळवंट होतें. आतांपर्यंत सर्व संशोधकांची अशी एक कल्पना होती कीं, आफ्रिकेच्या उत्तरेस जसें एक साहाराचें विस्तीर्ण वाळवंट आहे. तसें दक्षिणेकडेहि एकादें मोठें वाळवंट असावें. परंतु लिंविह्गस्टन ज्या लोकांच्यांत हिंडत होता ते लोक म्हणत, " येथून उत्तरेला खूप पाणी आहे; सरोवरें व नद्या यांची रेलचेल आहे अन् पाणवठ्याकांठचा प्रदेश फळाफुलांनीं इतका बहरलेला आहे कीं, त्या भागांत एकदां गेलेला मनुष्य परत म्हणून कधीं येणार नाही."

लिंविह्गस्टनच्या धाडसी वृत्तीला हें एक आव्हानच होतें. " हे लोक म्हणतां आहेत तो प्रदेश आपण शोधलाच पाहिजे. " असें त्यानें आपल्या मनाशीं पक्कें केलें व त्या दृष्टीनें तो पुढील उद्योगाला लागला.

कुरुमान सोडून तो आणखी थोड्या उत्तरेला ' मोबाट्सा ' गांवीं गेला. या गांवांतले लोक कसल्या तरी मोठ्या काळजींत पडलेले लिंविह्गस्टनला दिसले. ' त्यांच्या काळजीचें कारण काय असावें ' याची चौकशी करतांना त्याला समजलें कीं, ' शेजारच्या रानांतून एक सिंह रोज या वस्तीवर येतो व वस्तीवरचीं गुरेंढोरें मारून खातो. ' लिंविह्गस्टनजवळ एक चांगल्यापैकी बंदूक होती. ती पाहून हे लोक त्याला विनवूं लागले कीं, " तुम्ही कांहींहि करून हा उपद्रव बंद पाडा. आम्हीं तुम्हांला लागेल ती मदत करूं. "

लिंविह्गस्टननें त्यांची विनवणी मान्य केली व खांद्यावर बंदूक टाकून

तो गांवाबाहेर पडला. त्यानंतर त्याच्यावर जो प्रसंग गुदरला त्याचे वर्णना त्याने पुढीलप्रमाणे करून ठेवले आहे :

‘ मी गांवाबाहेर गेलो तेव्हां हे वनराज एका भल्या मोठ्या शिळेवर निपचित् पडले होते. मी माझ्या सहकाऱ्यांना इषारा दिला व बंदूक काढून दोन गोळ्या झाडल्या. त्याबरोबर वनराज जागे झाले व चवताळून माझ्या अंगावर धांवून आले. माझा नेम चुकला होता व कोठेहि जखम न होतां ते महाराज माझ्यावर चालून आले होते. मी थोडा फार हालण्याच्या आंतच त्याने माझा खांदा पकडून मला खाली पाडले. माझ्या कानांशी गुरगुरून त्याने मला, मांजर जसे उंदराला चाळविते, त्याप्रमाणे चाळविण्यास सुरुवात केली. त्याचा एक पंजा माझ्या खांद्यावर होता. तो दूर करून त्याला ढकलून देण्याचा मी प्रयत्न करित असतांनाच त्याचे लक्ष दुसऱ्या एका माझ्या सहकाऱ्याकडे गेले. तेव्हां मला तसेच टाकून तो त्या इसमावर धांवून गेला व त्याने त्याचा लचका तोडला. इतक्यांत तिसऱ्याने त्याच्यावर नेम धरून भाला मारला. त्याबरोबर सिंह त्याच्या रोखाने धांवला. परंतु आम्ही मारलेल्या गोळ्यांनी तो घायाळ झाला व एक मोठी गर्जना उठवून धाडदिशीं जमिनीवर कोसळला. ’

लिंविंग्स्टनच्या जिवावरचे संकट टळले खरे पण त्याचा एक खांदा जो जायबंदी झाला तो कायमचाच. या हाताने काम करणे त्याला पुढे कधीहि शक्य झाले नाही.

वरील भयंकर प्रकारापेक्षा अगदी उलटा प्रकार लवकरच लिंविंग्स्टनच्या आयुष्यात घडला. मोफाट्याच्या मुलीवर त्याचे प्रेम जडले व लवकरच दोघांचेहि शुभमंगल झाले. या पुढल्या प्रवासात मेरीचे सहकार्य त्याला चांगलेच उपयोगी ठरले.

३. मृगजळामार्गे

पुढला मुक्काम ‘ चोनुएन ’ गांवी झाला. हे गांव ‘ बॅकनेन ’ नांवाच्या

टोळीवाल्यांचें मुख्य ठिकाण होतें व तें 'सेचेल' नांवाच्या राजाच्या ताब्यांत होतें. हा राजा फार चांगला असून लवकरच त्याची व लिंविंगस्टनची चांगली गट्टी जमली. लिंविंगस्टनने त्याला लिहावयास व वाचावयास शिकविलें. या गोष्टीचा त्याला पुढें इतका नाद लागला कीं, आपला नेहमींचा शिकारीचा बोक सोडून देऊन तो लिंविंगस्टनच्या बायकोपार्शी व ओस्वेल नांवाच्या मित्रापार्शी रात्रंदिवस पुस्तक पाटी घेऊन बसूं लागला.

“सेचेल, तूं आमचा खरा दोस्त ना ? मग तूं आम्हांला आमच्या पुढल्या प्रवासाला मदत करशील का ? ” लिंविंगस्टनने एके दिवशीं विचारलें.

“अगदीं जरूर. पण एका अटीवर ” सेचेलने उत्तर दिलें.

“कोणती अट ? ”

“मलाहि तुम्हीं आपल्याबरोबर नेलें पाहिजेत ”

“पण आम्हीं कोठें जातों आहोंत हें तुला ठाऊक आहे का ? वाळवंटाच्या प्रदेश ओलांडून आणखी पुढें जाण्याचा आमचा बेत आहे. तूं तुझे हें चांगलें घर सोडून कशाला आमच्या बरोबर येतोस ? तुझे कांहीं विश्वासू लोक व वहातुकीसाठीं कांहीं बैल तूं आम्हांला दे म्हणजे बस् झालें. ”

“तें कांहीं नाहीं. मला बरोबर नेत असाल तरच मी तुम्हांला मदत करीन. नाहींतर तुमची तुम्हीं काय पाहिजे ती सोय करून द्या ” सेचेलने निश्चयी स्वरांत आपला निर्णय जाहीर केला.

सेचेलच्या मदतीशिवाय गुढला प्रवास करणें अशक्यच होतें. तेव्हां लिंविंगस्टनने त्यालाहि आपल्याबरोबर घेतलें. याशिवाय त्याच्याबरोबर त्याची बायको व मित्र ओस्वेल आणि म्युरी हेहि होते. सेचेलच्या मदतीबद्दल 'वाटेंत मिळेल तेवढें सगळें हस्तिदंत त्याला देण्याचें' लिंविंगस्टनने कबूल केलें.

जून १८४९ रोजीं उत्तरेकडील अज्ञात प्रवासाला सुरुवात झाली. कलहारी वाळवंटाच्या उजव्या बगलेनें उत्तरेकडे 'गामी' नांवाच्या सरो-

वराकडे जाण्याचा लिंविंस्टनचा इरादा होता. कलहारीचे वाळवंट अगदीच ओसाड नव्हते. अधून मधून लहान लहान झुडपे व गवतांचे पुंजकेच्या पुंजके आढळून येत. येथे पाऊस अजिबात नसला तरी मध्येच कोठेतरी पाणी झुळझुळतांना दिसे. त्याच्या कांठी थोडी फार कलिंगडेहे होत. वाळवंटांतून जातांना तहानेले जीवांना हे घोटभर पाणी व गार गार कलिंगडे म्हणजे अपूर्व मेजवानी होती.

पण पुढल्या प्रत्येक टप्प्यागणिक पाणी आणि अन्न दुर्मिळ होऊं लागले. नद्या लागत पण त्या इतक्या कोरळ्या ठणठणीत असत की, गुडघा गुडघा खोल खणले तरी चूळ भरण्यापुरतेसुद्धां पाणी मिळत नसे. खाण्याचे तर इतके हाल चालले होते की, कधी सुरवंट तर कधी नुसते बेडूकच उकडून खावे लागत. 'कधी एकदां एखादा चांगला प्रदेश लागतोय' असे प्रत्येकाला होऊन गेले.

प्रत्येकजणच जिवावर उदार होऊन एक एक पाऊल उचलीत होता. ओस्वेल सर्वांच्या पुढे चालला होता व मागावून एका बैलगाडीत बसून लिंविंस्टनची वायका-मुले येत होती. पाण्यावांचून सर्वांचे जीव अगदी कासावीस झाले होते. इतक्यांत ओस्वेल आपली टोपी हवेंत उंच उडवून ओरडला, "लिंविंस्टन, पाणी रे पाणी."

लिंविंस्टनने पाहिले तों खरोखरीच पाणी ! पांढरें शुभ्र पाणी व त्यावर उठणारे लहानमोठे तरंग पाहून 'आपण एकाद्या सुंदर सरोवरापाशीं येऊन पोहोचलो असल्याची लिंविंस्टनची खात्री झाली. त्यानें मार्गे वळून इतरांना पाय उचलण्याची जलदी केली.

गुराढोरांच्या पायांतसुद्धां त्राण उरले नव्हते पण पाण्याचे नांव निघतांच त्यांचींही पाऊले जपाजप पडूं लागलीं. हां हां म्हणतां सर्वजण सरोवराजवळ येऊन ठेपले. पण काय ?

ते सरोवर नसून मृगजळ होते !

निराशेने प्रथेकाला इतकी मरगळ आली की, त्यांना पुन्हां उभे करणे लिंविंग्स्टनला जवळजवळ अशक्यच झाले. पण तो मोठा धीराचा व खंबीर मनुष्य होता. कांहींना कांहीं तरी समजुतीच्या गोष्टी सांगून त्याने पुन्हां सर्वांना मार्गी लावले.

४. पहिला शोध

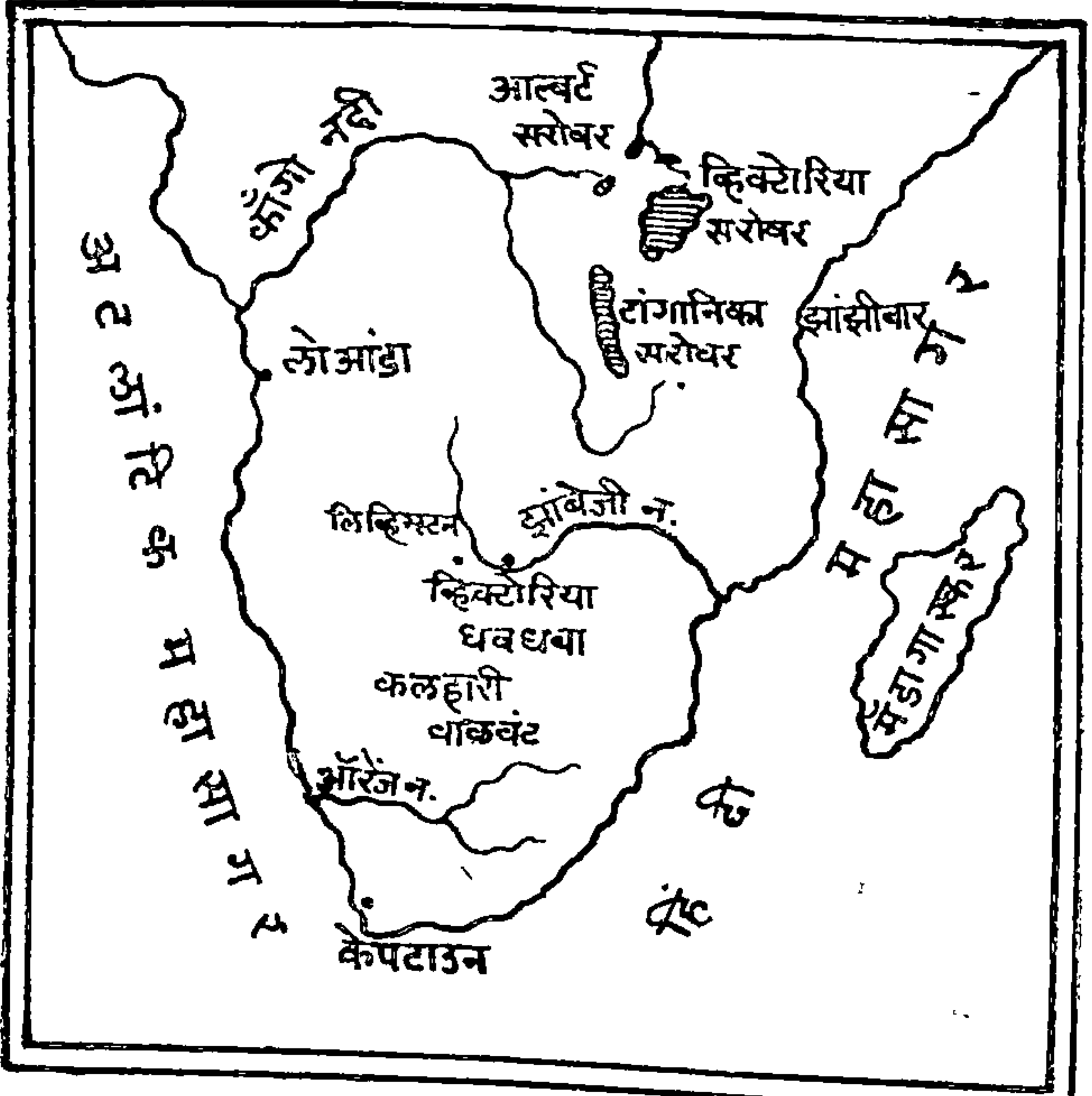
होतां होतां सर्वजण ' झुगा ' नांवाच्या नदीच्या कांठीं आले. ' ही नदी एका सरोवरांतून उगम पावते ' अशी माहिती तिच्या कांठी वस्ती करून राहिलेल्या लोकांनी दिली. त्यावरून ' हे सरोवर म्हणजे गामी सरोवरच असावे ' अशी लिंविंग्स्टनची खात्री झाली व तो सर्वांना बरोबर घेऊन नदीच्या उजव्या तीराने उत्तरेला निघाला.

१ ऑगस्ट १८४९ रोजी ते या सरोवराजवळ येऊन पोहोचले. इतके दिवस मनांत धरलेला हेतु शेवटी साध्य झाल्याबद्दल ओस्वेलला किती आनंद झाला ते त्याच्याच शब्दांत सांगणे बरे.

“ तहानेने ज्याचे जीव व्याकूळ झाले असतील अशांशिवाय इतर कोणालाहि ' पाण्याला जीवन का म्हणतात ' ते समजणार नाही. लांबवर पसरलेला पाण्याचा तो सुंदर पसारा पाहून आमच्या डोळ्यांचे तर पारणेच फिटले. इतके दिवस प्राणीमात्रांचे किंवा मानवीजीवनांचे दर्शन दुर्लभ झाले होते. पण आतां पाणवठा लागतांच निरनिराळे पशु, पक्षी व माणसे यांची वर्दळ वाढली. स्थानिक लोकांची लहान लहान होडगीं सरोवरांतून इतस्ततः फिरत होती व आंत बसलेले लोक मोठ्या मौजेने मासे पकडीत होते. हत्ती, रेडे व म्हशी यांचे मोठमोठे कळप पाणी पिण्यासाठी म्हणून सरोवरांत शिरत व पाणी पितां पितां आपापसांत दंगामस्ती करून सर्व पाणी गढूळ करून टाकीत.”

गामी सरोवराचा शोध हा लिंविंग्स्टनने लाविलेला पहिला मोठा शोध ! यापूर्वी कोणीहि युरोपियन मनुष्य येथपर्यंत आलेला नव्हता. या शोधामुळे

लिंविंघ्स्टनला बराच दुरूप चढला व पुढल्या प्रवासासाठी तो आणखी उत्तरेकडे निघाला.

पण पुढल्या प्रवासासाठी लिंविंघ्स्टनला एका बोटीची आवश्यकता होती. कारण या प्रदेशांत अनेक नद्या व सरोवरे असून तीं तरून जाणे एरवीं शक्य नव्हते. त्यासाठी ओस्वेल केप-टाऊनला परत गेला व लिंविंघ्स्टन आपली बायकामुलें घेऊन 'कोलोबन' येथें मुक्काम करून राहिला.

ओस्वेलला परत येण्यास अपेक्षेपेक्षां थोडा जास्त वेळ लागला. तेव्हां लिंविंघ्स्टननें असा विचार केला की, "ओस्वेल कधीं परत येईल तो खरा. पण तोपर्यंत येथें नुसत्या माशा मारीत बसण्यांत काय हंशील आहे? त्यापेक्षां आपल्याजवळची गाडी घेऊन आपण पुढें व्हावें. नद्यांचे उतार नीट ध्यानांत ठेवले म्हणजे झालें. मग ओस्वेल कधीं येईल तेव्हां येऊं दे." "

पण ही घाई लिंविह्गस्टनच्या चांगलीच अंगाशी आली. कारण पुढल्या मार्गावर ठिकठिकाणी शिकान्यांनी इतके खडे खणून ठेवले होते की, त्यांतून लिंविह्गस्टनची बैलगाडी पुढेच जाईना. बरे त्यांतून थोडाफार मार्ग काढावा तर तसे तसे माशांचा असा कांहीं उपद्रव होऊं लागला की, माघार घेण्याशिवाय लिंविह्गस्टनला दुसरें गत्यंतरच उरलें नाहीं. म्हणून लिंविह्गस्टन घाईघाईनें पुन्हां गामी सरोवराच्या प्रदेशाकडे आला. येथें त्याला बरेच युरोपियन शिकारी भेटले. पण ते सर्व मलेरियानें हिराण झाले होते. डॉ. लिंविह्गस्टन व मेरो यांनी त्यांची शुश्रूषा करून बहुतेकांना बरे केलें. इतक्यांत खुद्द लिंविह्गस्टनचीच मुलें या आजारानें अंधरुणाला खिळलीं. त्यांना थोडे बरे वाटतांच लिंविह्गस्टन आणखी थोडा दक्षिणेकडे परत आला.

वाटेंत त्यांना ओस्वेल भेटला. त्यानें केपटाऊनहून एक छानशी होडी आणली होती. वसंत ऋतूपर्यंत सर्वांच्या तब्वेती चांगल्या सुधारल्या. मग ओस्वेल व लिंविह्गस्टन पुन्हां उत्तरेकडे 'सेब्रिटन' राजाला भेटण्यासाठीं म्हणून निघाले.

त्यांच्या आगमनामुळें आजूबाजूंच्या प्रदेशांतील स्थानिक लोकांना अशी भीति वाटूं लागली की, 'हे लोक उत्तरेकडे जाऊन आपला हस्तिदंताचा व्यापार हस्तगत करणार.' म्हणून ते लिंविह्गस्टनच्या प्रवासांत नाना प्रकारचे अडथळे आणूं लागले. परंतु लिंविह्गस्टनला बंदुका दुस्त करण्याचें कसब चांगलेंच अवगत असल्याचें त्यांच्या ध्यानांत येतांच ते लोक आपापल्या जुन्या बंदुका घेऊन लिंविह्गस्टनकडे येऊं लागले व त्याच्या मदतीवर खूप होऊन त्याला मदत करण्यास तयार होऊं लागले.

सुमारें दोनशें मैल उत्तरेला गेल्यानंतर 'चोबे' नदी लागली. तेथें त्यांना 'सेब्रिटन'चे लोक भेटले. त्यांनीं त्यांना आपल्या राजाकडे नेलें. हा 'सेब्रिटन' राजा मोठा पराक्रमी व लढवय्या असून आजूबाजूंच्या सर्व

भागांत त्याचा विलक्षण दरारा होता. रात्रीच्या वेळी तो एकटाच लिंविंह्गस्टनच्या मुक्कामावर आला. लिंविंह्गस्टन व ओस्वेलने त्याचे मनःपूर्वक स्वागत केले. रात्रभर दोघांच्या खूप गप्पागोष्टी झाल्या. त्यांत राजाने आपला पराक्रम, लढाया, प्रवास वगैरे अनेक गोष्टीसंबंधीची सुरस व चमत्कारिक माहिती या गोऱ्या पाहुण्यांना ऐकविली.

लिंविंह्गस्टनवरोबर दृढ मैत्री जोडण्याचा 'सेव्हिटनचा' विचार होता. पण इतक्यांत त्याचा जुना आजार बळावला व छातींत सूज येऊन थोड्याच दिवसांत तो मरण पावला. त्याच्या मृत्यूने लिंविंह्गस्टनला फार दुःख झाले. पुढल्या प्रवासांत सेव्हिटनच्या मदतीची त्याला फार जरूरी होती. परंतु सेव्हिटनची मुलगीहि बापासारखीच उदार अन्तःकरणाची होती. आपल्या बापाच्या आजारांत लिंविंह्गस्टनने त्याची जी सेवा केली होती ती स्मरून तिने लिंविंह्गस्टनला पुढे जाऊन वाटेल ते संशोधन करण्याची पूर्ण परवानगी दिली.

५. झांबेजीचा शोध

आपल्या मंडळींना चोबे नदीच्या कांठच्या एका सुरक्षित ठिकाणी ठेवून लिंविंह्गस्टन व ओस्वेल घोड्यावर स्वार होऊन उत्तरेकडे निघाले. पुढला सर्व प्रदेश चांगला सपाट असून त्यांत अधून मधून लहान मोठी झाडे होती. झाडांच्या विपुलतेवरूनच जवळपास कोठे तरी मोठी नदी असावी असले. लिंविंह्गस्टनने अंदाज बांधला. सुमारे पंधरा मैलांचा दलदलीचा व उंच उंच वाढलेल्या गवतांचा प्रदेश तुडविल्यानंतर ४ ऑगस्ट १८५१ रोजी लिंविंह्गस्टन व ओस्वेल एका सुंदर नदीच्या कांठी येऊन दाखल झाले.

या नदीचे नांव 'सिषेकी'. हिलाच झांबेजी असेहि म्हणतात. तिचे दर्शन घडल्याबद्दल लिंविंह्गस्टन लिहितो, "आम्ही परमेश्वराचे आभार मानले. त्याच्याच कृपेने आम्हांला या भव्य नदीचे दर्शन घडले. हे दर्शन

घेणारे आम्हींच दोघे पहिले युरोपियन. नदीच्या सुंदर पात्राचा व तिच्या दोन्ही कांठावरच्या वनश्रीचा रम्य देखावा पाहून आमचीं मनं फार भासून गेलीं. व ' किती भव्य, किती सुंदर ' असेच उद्गार आमच्या तोंडांतून सहजगत्या

बाहेर पडले. खरोखरीच हा देखावा अत्यंत भव्य व सुंदर होता. नदीचे पात्र चांगलें तीन चारशें यार्ड रुंद असून त्याच्या कडेला पांढऱ्या शुभ्र वाळूचे दोन पट्टे होते. अनेक सुसरी व भगरी वालवटावर ऊन खात पडलेल्या असून पाण्यांत पाणघोड्यांचा स्नानाचा समारंभ चाललेला होता. ”

नदीच्या दुसऱ्या कांठावर ' सिषेके ' गांव होतें. स्थानिक लोकांच्या मदतीने लिंघिगस्टन व ओस्वेल यांनीं होडींतून ही नदी ओलांडली व ते गांवांत गेले. त्यांच्या आगमनामुळे गांवकऱ्यांना अतिशय आनंद झाला. “ आतां तरी आपल्याला निवांतपणें झोंप मिळेल. ” अशी आशा त्यांना वाटूं लागली. कारण शेजारच्या झुलू लोकांच्या हल्ल्यामुळे हे लोक अगदीं हैराण होऊन गेले होते. लिंघिगस्टनच्या बंदुकामुळे, आतां त्यांचे हल्ले बंद पडतील असें त्यांना वाटूं लागलें.

‘ येथेच आपला मुख्य तळ ठोकून पुढल्या प्रवासास निघावे ’ असा लिंविंग्स्टनचा पहिला बेत होता. परंतु हा सर्वच प्रदेश इतका दलदलीचा व मलेरियाने पछाडलेला होता की, लिंविंग्स्टनने हा बेत सोडून देऊन बायकामुलांना भेटण्यासाठी, पुन्हां माघारी चोबे नदीकडे जाण्याचा विचार केला.

ओस्वेलला इंग्लंडला परत जावयाचे होते. तेव्हां त्याने लिंविंग्स्टनला सल्ला दिला की, ‘ लिंविंग्स्टनने आपली बायकामुले आपल्याबरोबर इंग्लंडला पाठवावीत व स्वतः केप टाऊनला कांहीं दिवस मुकाम करून अक्षांश, रेखांशांचे संपूर्ण ज्ञान करून घ्यावे, पुढील संशोधनास या गोष्टीची अत्यंत आवश्यकता असल्यामुळे लिंविंग्स्टनने या बेतास तत्काळ संमति दिली. त्याप्रमाणे सर्वजण केप टाऊनला परत आले. येथून ओस्वेल व लिंविंग्स्टनची बायकामुले इंग्लंडला परत गेली व स्वतः खुद्द लिंविंग्स्टन पुन्हां आपल्या जुन्या उद्योगास लागला.

६. कांगोच्या खोऱ्यांत

‘ पुन्हां उत्तरेला झांब्रेजी नदीपर्यंत जावयाचे; तेथून वायव्येकडे वळून पश्चिम किनारा गांठावयाचा व तेथून पुन्हां पूर्वेकडे झांब्रेजीपर्यंत येऊन तिच्या कांठाकांठाने पूर्व किनाऱ्यावर यावयाचे. ’ असा धाडसी बेत मनाशी पक्का करून लिंविंग्स्टन इ. स. १८५२च्या जूनमध्ये पुन्हां झांब्रेजीच्या कांठी आला.

‘ लिनयांटी ’ हे गांव मोकोलोलो लोकांचे राजधानीचे गांव होते. सेब्रेटिनचा मुलगा सिकेलेतु हा तेथे राज्य करीत होता. लिंविंग्स्टन आल्याचे समजतांच त्याला व त्याच्या लोकांना अतिशय आश्चर्य व आनंद झाला. ‘ नदी ओलांडून कोणी इसम आपल्या राज्यांत येऊं शकेल ’ असे त्यांना वाटत नव्हते. त्यामुळे लिंविंग्स्टन व रुदरफोर्डला पाहून ‘ हे लोक आकाशांतूनच उतरले असले नाहिजेत ’ अशी त्यांची खात्री झाली.

लिंविंग्स्टनच्या सन्मानार्थ सिकेलेतुने एक खास दरवार भरविला. पाहुण्यांपुढे त्याने उत्तम प्रकारच्या मद्याचे पेले आणवून ठेवले व आपल्या लोकांना त्यांची करमणूक करण्याबद्दल आज्ञा दिली. त्याप्रमाणे नाना प्रकारचे करमणुकीचे प्रयोग झाल्यानंतर दरवारी चोपदार उभा राहिला व मोठ्याने ओरडून म्हणाला,

“गोरीं माणसें मला दिसत नाहीत का ? सेबेटिनचा जुना दोस्त मला दिसत नाही का ? सिकेलेतुचा बाप मला दिसत नाही का ? आम्हांला झोंप हवी. आतां तुमचीं मुलेंबाळें सुखानें झोंपोत.”

या प्रदेशांत पोर्तुगीज व अरब लोकांनीं कांहीं स्थानिक लोकांना हाताशीं धरून गुलामांचा व्यापार सुरू केला होता. हजारों निरपराधी निग्रो व त्यांचीं बायका-पोरे धरून आणून हे व्यापारी त्यांना पश्चिम किनाऱ्यावरील बंदरांत हांकून नेत व तेथून बोटेंत कोंबून अमेरिकेंतील मळेवाल्यांना नेऊन विकीत.

लिंविंग्स्टनला असल्या व्यापाराचा अत्यंत तिडकारा होता. तो ताबडतोब बंद करावा असेंहि त्याचें मत होतें. पण आतां मात्र त्याला या दृष्टीनें कांहीं करतां येण्यासारखें नव्हतें. उलट या व्यापारी मार्गामुळे त्याला मधल्या प्रदेशाची माहिती मिळविण्यास फार मदत होणार होती. म्हणून तो गप्प बसला व त्यानें पुढल्या प्रदेशासंबंधीची कांहीं थोडी फार माहिती त्यांच्याकडूनच गोळा केली.

सिकेलेतुच्या पाहुणचारांत लिंविंग्स्टनचे कांहीं दिवस मोडले. तेवढ्यांत लिंविंग्स्टननें आपली तयारी पूर्ण करून घेतली. यावेळीं त्याच्याजवळ फारच थोडे सामान होतें. एक छोटासा तंबू, घोड्याच्या केंसाचें एक तरट, मेंढीच्या कांतडीचें पांघरूण, थोडेसेच कपडे, बिस्किटे, चहा, कॉफी या नित्योपयोगी वस्तूंच्या जोडीला एका पेटेंत त्यानें कांहीं पुस्तकें, औषधें व यांत्रिक उपकरणीं घेतलीं होती.

चांगल्यापैकी व दणकट असे सत्तावीस मोकोलोलो जवान बरोबर घेऊन लिंविंग्स्टन पुढें निघाला. झांब्रेजी नदी उतरून तो दुसऱ्या तीरावर आला.

येथे त्याला एक जुना पोर्तुगीज नकाशा सांपडला. त्याच्या साहाय्याने त्याने आपला पुढला प्रवास आंखला.

‘ लिंबा ’ नदीच्या काठी त्याला एक स्त्री राज्यकर्ती भेटली. तिचे नाव मानेको. तिच्या आग्रहाखातर तिच्या भावाला भेटण्यासाठी म्हणून लिंबिंहस्टन थोडा उत्तरेस गेला. या भावाने-शिटेने-लिंबिंहस्टनचे नीट स्वागत केले. येथे जमलेल्या स्त्री-पुरुष प्रेक्षकांना लिंबिंहस्टनने आपल्या जवळच्या मॅजिक लॅटरने कांहीं चित्रे दाखविली. त्यांत एक मनुष्य दुसऱ्या मनुष्यावर सुरीने हल्ला करीत असल्याचे एक चित्र होते. ते पाहून शिटेच्या बायका ‘ अग आई S ग ’ करीत पळून गेल्या. पण शिटेने मात्र आपली जागा मुळीच सोडली नाही. उलट सर्व चित्रे दाखवून झाल्यावर त्याने मोठ्या कुतुहलाने लिंबिंहस्टनपासून ते यंत्र मागवून घेतले व त्याची रचना समजावून घेतली.

शिटेचा निरोप थेऊन पुढे गेल्यानंतर लिंबिंहस्टन जवळजवळ मध्य आफ्रिकेत शिरला. या प्रदेशाचे वर्णन लिंबिंहस्टनने, पुढील शब्दांत केले आहे.

“ या भागांतल्या सर्व खोऱ्यांत या खोऱ्याइतके सुंदर खोरे दुसरे काचित्च असेल. पायवाटेच्या दोन्ही बाजूला किरे S झाडी असून त्यावर निरनिराळ्या प्रकारचे पक्षी व माकडे खूप आहेत. आम्ही जात होतो इतक्यांत एक गेंडा खालच्या दरीतून वर आला व आमच्याकडे लक्ष न देता सरळ बाजूच्या तळ्यांत शिरला. बहुधा त्याला मृत्तिका स्नानाची लहर आलेली असावी. झाडाजवळच सावलीत म्हशीचे कळपच्या कळप उभे होते.”

हा प्रदेश सोडून लिंबिंहस्टन पश्चिमेकडे वळला. रोजच्या रोज कोसळणाऱ्या पावसाने व दगदगीने तो अगदी अर्धमेला होऊन गेला होता. त्याच्या वरोवरीचे सवंगडीहि कंटाळून गेले होते. खाण्यापिण्याचीहि अत्राळच चालू होती. परंतु तशाहि परिस्थितीत लिंबिंहस्टन पुढे निघाला होता. वाटेत त्याला पुन्हां कांहीं रानटी टोळ्या लागल्या. त्यांना लिंबिंहस्टनविषयी संशय

लिंविंगस्टन

2000

21/11

26/11

109

वाटू लागला. म्हणून त्यांनी लिंविंगस्टनसकट सर्वोत्तमच गिस्फदार केले.

“ आपल्या जवळच्या थोड्याफार शिल्क उरलेल्या हे लोक पळविणार व वरोवरीच्या लोकांना गुलाम म्हणून विकणार ही अशी लिंविंगस्टनला भीति वाटू लागली. परंतु एवढ्यांत एक पोर्तुगीज शिपाई तेथे दाखल झाला. त्याला पाहतांच ते रानटी लोक लिंविंगस्टनला तसाच सोडून देऊन जंगलांत पळून गेले. पोर्तुगीज शिपायाच्या मदतीने लिंविंगस्टन अंकोला वसाहतीच्या राजधानीत-लेंडा-गांवांत येऊन दाखल झाला. येथल्या पोर्तुगीजांनी त्याचे उत्तम आदरातिथ्य केले. लेंडा गांवांत एक इंग्लिश वकील रहात होता. लिंविंगस्टनच्या आगमनाची बातमी लागतांच तो त्याला भेटण्यासाठी आला व त्याने लिंविंगस्टनला आपल्या घरी नेले. तेथे लिंविंगस्टनची उत्तम बडदास्त ठेवण्यांत आली. लिंविंगस्टन म्हणतो, “ सहा महिने रकट्यावर झोपल्यानंतर मऊ मऊ इंग्लिश विछान्यावर पाठ टेंकतांना मला किती परमावधीचे सौख्य झाले असेल याची कल्पना माझ्याशिवाय दुसऱ्या कोणालाहि येणे शक्य नाही.”

७. झांबेजीच्या कांठाने पूर्वेकडे

“ हें पहा डॉक्टरसाहेब, आतां तुम्हांला थोडे फार बरे वाटू लागलेले दिसते. तेव्हां तुम्हीं कांहीं दिवस इंग्लंडला जाऊन आपल्या बायकांमुलांत राहून या. म्हणजे तुम्हीं खडखडीत बरे व्हाल. ” वकीलाने लिंविंगस्टनला सुचविले.

“ तें शक्य नाही. ”

“ कां ? ”

“ माझ्यावर दोन जबाबदाऱ्या आहेत. एक म्हणजे माझ्यावरोबर आलेल्या या एतद्देशीय लोकांना पुन्हां त्यांच्या गांवीं नेऊन पोहोचविणे व दुसरे म्हणजे झांबेजी नदीच्या उगमाकडून पूर्वेकडे तिच्या मुखापर्यंतचा प्रदेश हुडकून काढणे. ह्या दोन्ही जबाबदाऱ्या पार पाडल्याशिवाय घरचे नांवसुद्धा काढावयाचे नाही असे मी ठरविले आहे! ” लिंविंगस्टनने आपला निश्चय स्पष्ट केला.

आणि त्याप्रमाणे खरोखरीच थोडीशी। हुषारी वाटतांच तो आपल्या कार्याला लागला. प्रथम त्याला आपल्या बरोवरीच्या लोकांना 'लिनयांटी' गांवाला नेऊन पोहोचवावयाचे होते. लॅडा सोडल्यापासून सुमारे एक वर्षाने तो पुन्हां लिनयांटीला आला. आपल्या लोकांत परत आल्यामुळे मोकोलोलो नोकरांना अत्यंत आनंद झाला. लिंविंह्गस्टनच्या धाडसाच्या, सौजन्याच्या, वाटेंतल्या विविध अनुभवांच्या शेंकडों गोष्टी ते आपल्या आप्त-मित्रमंडळींना सांगू लागले. त्यामुळे सर्वांनाच लिंविंह्गस्टनविषयी अत्यंत आदर व प्रेम वाटू लागले. त्यांनी लिंविंह्गस्टनवर प्रेमाचा अक्षरशः वर्षाव केला. त्यांच्या प्रेमळ सहवासांत एक महिना काढल्यानंतर लिंविंह्गस्टनने आपला पुढला व सर्वांत अवघड प्रवास सुरू केला.

यावेळी त्याच्याबरोबर नवे ११४ लोक होते. वाटेंत अनेक रानटी टोळ्या होत्या. त्यांच्यापासून रक्षण व्हावे म्हणून त्याने मागल्यापेक्षा थोडे अधिक लोक बरोबर घेतले होते. याशिवाय बारा बैल, देण्याघेण्यासाठी अनेकविध वस्तू व लोणी, मध वगैरे खाण्याचे जिनस त्याच्या बरोबर होतेच. या सर्व सरंजामानिशी त्याने ८ नोव्हेंबर १८५५ रोजी लिनयांटी गांव सोडले.

घोड्यावर स्वार होऊन झांवेजी नदीच्या काठाने पूर्वेकडे जात असतांना सुमारे पंधरा दिवसांनंतर लिंविंह्गस्टनला एकाएकी एक प्रचंड गर्जना व वाफेचे लोटच्या लोट आकाशांत उडतांना दिसले. लिंविंह्गस्टनची चौकस वृत्ति जागृत झाली. सुमारे अर्धा मैल जवळ गेल्यानंतर कांहीं अनुभवी लोकांना बरोबर घेऊन लिंविंह्गस्टन एका लहानशा होडीत बसला व नदीच्या पात्रांत शिरला. ज्या ठिकाणाहून हे वाफेचे लोट वर येत होते तेथून जवळच एक लहानसे बेट होते. मोठ्या सावधगिरीने लिंविंह्गस्टन या बेटावर आला व त्याने खाली वांकून पाहिले. तों काय? 'वाफेचे प्रचंड पांच स्तंभ' वाऱ्याच्या दिशेबरोबर फिरत फिरत वर येऊन ढगांत मिसळून जात होते. दोन्ही बाजूनी येथे पाणी घोंगावत येत होते व एकाद्या पिसाटाप्रमाणे दरित झेंपावत होते. हे सर्वच देखावा इतका रौद्र पण चित्तवेधक होता की तो

सोडून परत मार्गे, वळण्यास माझे मन कांहीं केल्या तयार होईना. हाच तो जगांतला सर्वांत मोठा 'विक्टोरिया फॉल्स !' झांबेजी नदीचे सुमारे एक हजार यार्ड रुंदीचे पात्र एका कड्यावरून खाली ४००-५०० फूट खोल असलेल्या दर्रांत एकदम उडी घेत असल्यामुळे जो प्रचंड आवाज उमटतो त्यावरून स्थानिक लोक त्याला 'तिकडे उमटणारा आवाजी धूर' असे म्हणत.

झांबेजी नदीतून पूर्वेकडे जात असतांना वारंते भेटणारे लोक थोडेसे भांबावलेले व घाबरलेले दिसत. लिंविंगस्टनला पाहिले की ते दूर जंगलांत पळून जात. लवकरच लिंविंगस्टनला त्यांच्या भीतीचे कारण समजले. गेल्या कित्येक वर्षांपासून गुलामांचा व्यापार करणारे गोरे व्यापारी त्यांच्या खेड्यांवर हल्ले करून अनेक लोकांना धरून नेत होते. पकडलेल्या लोकांना व त्यांच्या बायकापोरांना खोड्यांत अडकवून, साखळदंडांनी बांधून मारीत पिटीत हांकून नेले जाई. वारंते त्यांच्यापैकी कित्येकजण मृत्युमुखी पडत. अशा भेलेल्या कित्येकांचे सांगाडे लिंविंगस्टनला वारंते आढळत असत.

लिंविंगस्टन हाहि त्यांच्याचपैकी एकादा व्यापारी असावा, अशी त्यांची समजूत होती. पण लवकरच तो त्यांच्यापैकी नसून निराळा आहे व त्यांच्याजवळच्या औषधानें सगळे रोग बरे होतात असे त्यांच्या निदर्शनास आले. मग मात्र ते लिंविंगस्टनच्या मदतीला येऊं लागले. त्यांच्याकडूनच लिंविंगस्टनला भरपूर अन्न सामुग्री मिळाली.

परंतु मलेरिया व तसे तसे माशांचा उपद्रव यामुळे बरोबरीचे लोक व जनावरे मात्र फार त्रासून गेली. त्यांच्याच जोडीला आतां भुंग्या आल्या. जवळच्या खाण्याच्या सर्व वस्तू त्या फस्त करून टाकीत. शिवाय माणसांना पायांपासून डोक्यापर्यंत चावून चावून सतावूनहि सोडीत.

असे होतां होतां लिंविंगस्टन 'टेटे' नांवाच्या एका पोर्तुगीज ठाण्यावर येऊन पोहोचला. येथून किनारा अद्याप २६० मैल दूर होता. तापानें व दगदगीनें लिंविंगस्टन इतका खराब होऊन गेला होता की, एवढें अंतर

एका दमांत. तोडणें त्याला शक्यच नव्हतें. टेटेला सुमारें सहा आठवडे विश्रांति घेतल्यानंतर उरलेला प्रवास लिंविंघ्स्टननें एका होडींतूनच केला. यावेळीं झांबेजी नदीला पूर आलेला असल्यामुळें त्याची होडी अवघ्या व्हीड दिवसांत 'सेने'ला येऊन पोहोंचली. तेथून तो तडक पूर्व किनाऱ्यावरील 'क्विलिमेन' बंदरांत गेला व तेथून मॉरिशस बेटांवर दाखल झाला. तेथें जी पहिली बोट मिळाली तिनें तो मायदेशीं परत गेला. सुमारें पंधरा वीस वर्षे तो आपल्या घरापासून दूर अज्ञात खंडांत होता. एवढ्या काळांत त्यानें केपपासून वायव्येला 'लॅंडा'पर्यंत दोन हजार मैल व 'लिनयांटी' पासून झांबेजीच्या काठानें पूर्वेला 'क्विलिमेन'पर्यंत सुमारें तीन हजार मैल असें एकूण पांच हजार मैल अक्षरशः पायाखालीं तुडविले होते.

८. अविस्मरणीय भेट

१८४० सालीं जेव्हां लिंविंघ्स्टननें इंग्लंड सोडलें तेव्हां तो एक फाटका-मिशनरी होता. १८५६ सालीं जेव्हां तो परत आला तेव्हां तो एक राष्ट्रीय वीर' बनला होता. सर्व राष्ट्रांनें त्याचें मनःपूर्वक कौतुक केलें. लवकरच क्विलिमेनच्या वकिलातीवर त्याची नेमणूक झाली. झांबेजी नदीच्या खोऱ्याचें संशोधन करण्याचें उरलेलें कामहि त्याच्यावरच सोंपविण्यांत आलें होतें.

इ. स. १८५८ सालीं तो पुन्हां आफ्रिकेंत येऊन दाखल झाला. यावेळीं त्यानें झांबेजीच्या मुखाकडून अन्तर्गत भागांत जाऊन आजूबाजूच्या प्रदेशाचें निरीक्षण करण्याचें ठरविलें. या कामगिरीवर असतांना त्यानें 'सिर्वा' व न्यासा हीं दोन सरोवरे शोधून काढलीं. तेथून तो पुन्हां झांबेजीच्या उगमाकडे 'लिनयांटी' गांवाकडे गेला. वाटेंत त्यांनीं खूप शिकार मारली. त्यांत हत्तींचा भरणा जास्त होता. या भागांतील रानटी लोक हत्तीचे पाय तोडून ते एका खड्ड्यांत पुरीत व मग बाजूनें जाळ पेटवून ते उकडून काढीत. अशा प्रकारें उकडलेले पाय फार चवदार लागतात असें त्यांचें मत होतें.

इ. स. १८६० च्या सुमारास लिंविह्गस्टन परत आपल्या विवलिमेनच्या मुक्कामाला आला. पुढल्या ५-६ वर्षांत त्याने आजूबाजूला बरेंच संशोधन केले. त्यांत 'न्यासा' सरोवराचा शोध त्याने पूर्ण केला. इ. स. १८६५ मध्ये पुन्हां एकदां तो मायदेशी जाऊन आला.

इ. स. १८६६ साली तो पुन्हां आपल्या कामगिरीवर रुजू झाला. यावेळी 'टांगानिका' सरोवराच्या कांठचा प्रदेश हुडकून काढण्याचा त्याचा बेत होता. यावेळी त्याने मुंबईहून आणलेले बारा शिपाई; दहा बारा स्थानिक लोक, सहा उंट, तीन रेडे, दोन खेंचरे व चार पांच गाढवे बरोबर घेतली होती.

इ. स. १८६६ च्या मार्च महिन्यांत त्याच्या खऱ्या प्रवासास सुरुवात झाली. पण या प्रवासांत सुरुवातीपासूनच संकट परंपरा सुरू झाली. हिंदुस्तानांतून आणलेले शिपायी फार आळशी व जनावरांच्या बाबतींत दुष्ट असल्यामुळे लिंविह्गस्टनने त्यांना हांकलून दिले. कोमेरो वेटांवरून आलेले नऊ लोक लवकरच त्याला सोडून गेले. त्यांनी परत येऊन आवई उठविली की, 'लिंविह्गस्टनचा खून झाला.'

तरीहि उरलेले लोक बरोबर घेऊन लिंविह्गस्टन पुढे निघाला. निरनिराळी सरोवरे शोधून काढून शेवटी तो उत्तरेस 'काझांबे' गांवी आला. येथल्या राजाच्या मदतीने त्याने टांगानिका सरोवर गांठले. इ. स. १८६९ साली त्याने हे सरोवर ओलांडले व 'उजीजा' येथे मुक्काम ठोकला.

दरम्यानच्या काळांत इंग्लंडमधल्या लोकांना लिंविह्गस्टनसंबंधी कांहींच वार्ता मिळेली. त्यामुळे त्याच्या जीविताविषयी लोकांना शंका वाटू लागली. शेवटी 'नॅशनल हेरल्ड' वर्तमानपत्राने स्टॅन्ले नांवाच्या इसमास लिंविह्गस्टनचा ठावठिकाणा हुडकून काढण्यासाठी आफ्रिकेत पाठविले.

झांझिवारमधून स्टॅन्ले लिंविह्गस्टनच्या शोधार्थ निघाला. ११४ दिवसांच्या खडतर प्रवासानंतर तो 'खिहारा' गांवी आला. येथे त्याला लिंविह्गस्टनसंबंधी बऱ्याच बातम्या लागल्या. त्यावरून लिंविह्गस्टन सुखरूप असावा असा त्याने अंदाज बांधला व त्याला हुडकून काढण्यासाठी तो पुढे निघाला.

१० नोव्हेंबर इ. स. १७७१ रोजी तो एका खेड्यांत येऊन पोहोचला. तेथे त्याला एक अरब लोकांचा तांडा भेटला. त्यांत एक म्हातारा व खंगलेल इसम होता. त्याला पाहून स्टॅन्ले ओरडला, “ मला वाटते आपण डॉ. लिंविंग्स्टन असावेत.”

“ होय ” लिंविंग्स्टन आनंदून म्हणाला.

अशा अनपेक्षित रीतीने दोघा संशोधकांची भेट झाली. स्टॅन्लेबरोबर लिंविंग्स्टनने आणखी वरेंच संशोधन केले. ते झाल्यानंतर स्टॅन्ले त्याला म्हणाला, “ आतां तुझे कार्य झाले तूं परत इंग्लंडला चल.”

“ संशोधकांचे कार्य कधीच पूर्ण होत नाही हे ध्यानांत ठेव. ’ लिंविंग्स्टन त्याला समजावित म्हणाला. “ अजून मध्य आफ्रिकेत किती तरी प्रदेश असंशोधित पडला आहे. तो कोणी शोधून काढावयाचा ? मी त्याचा शोध लावल्याशिवाय परत न फिरण्याचा निश्चय केला आहे. वाटल्यास तूं परत जा. पण मी मात्र पुढेच जाणार.”

स्टॅन्लेने आपल्या मित्रांचे मन वळविण्याचा खूप प्रयत्न करून पाहिला. पण व्यर्थ ! शेवटी कंटाळून स्टॅन्ले परत फिरला.

लिंविंग्स्टन पुन्हां आपल्या उद्योगास लागला. परंतु ताप व अमांश्यांनी तो इतका जर्जर होऊन गेला होता की, त्याला एका डोळीत घालूनच न्यावे लागे. बॅंग्वेला सरोवराच्या कांठी ‘ चिटांबो ’ नांवाचे एक लहानसे खेडे आहे. तेथपर्यंत तो कसाबसा आला. पण तेथे मात्र तो पार गळून गेला. म्हणून त्याच्या बरोवरीच्या लोकांनी त्याच्यासाठी एक खास झोपडी तयार केली व त्यांत त्याला आणून नीट निजविले.

नित्याप्रमाणे १ मे १७७३ ला त्याचा नोकर सकाळचा चहा देण्यासाठी त्याच्या खोलीत शिरला. पण लिंविंग्स्टनची अवस्था पाहून तो किंचाळला,

‘ सुसी, धांव, धांव मालक बघ कसा करतोय ’

सुसी धांवत आला. पहातो तो लिंविंग्स्टन बिछान्याच्याकडेला हातांत तोंड खुपसून निपचित पडला होता. सुसीने त्याला हांका मारून पाहिले.

पण तो उत्तर देईना. म्हणून सुसी त्याच्याजवळ गेला. परंतु लिंविंह्गस्टनचा प्राण कधीच निघून गेला होता.

लिंविंह्गस्टनचें प्रेत पुढें इंग्लंडला आणून वेस्ट मिनिस्टरमध्ये पुरण्यांत आलें. आज त्याच्या समाधीचें दर्शन घेण्यासाठीं शेंकडों लोक येतात व नम्रतापूर्वक हॅट उंचावून म्हणतात—‘ खरा संशोधक ! ’

अभ्यासाच्या वाटा

१. आफ्रिकेचा एक नकाशा काढून त्यांत लिंविंह्गस्टनच्या प्रवासाचा मार्ग व त्यानें शोधिलेला प्रदेश दाखवा.
२. स्टॅन्ले व लिंविंह्गस्टन यांच्या भेटीच्या प्रसंगाचें वर्णन करा.
३. गामी सरोवर, झांब्रेजीचा उगम किंवा विक्टोरिया फॉल्स पाहिल्या-नंतर लिंविंह्गस्टनला काय वाटलें तें शक्य तों त्याच्याच शब्दांत सांगा.
४. गुलामांचा व्यापार कोण करीत होते ? हा व्यापार करण्यांत त्यांचा उद्देश काय असे ? या व्यापारांत अंगावर शहारे घेण्यासारखें काय होतें ?

जन्म : इ. स. १७७१]

[मृत्यु : इ. स. १८०६

नाईल, कांगो, झांबेजी व नायजर या आफ्रिकेतल्या चार मोठ्या नद्या. त्यांचा उगम शोधून काढण्यासाठी अनेक संशोधकांनी आपल्या जिवाचे रान केले. अशाचपैकी मंगो पार्क हा एक होता. नायजर नदीचा शोध लावण्यासाठी तो दोनदा पश्चिम आफ्रिकेत गेला. दोन्ही वेळां त्याला अतोनात हालअपेष्टा सहन कराव्या लागल्या. पण त्या सर्वांना धैर्याने तोंड देत देत शेवटी त्याने मृत्यूलाहि कसे कवटाळले, त्याची ही रोमहर्षक कथा :

१. सर्जनचा संशोधक कसा झाला ?

मंगो पार्कचा खरा धंदा डॉक्टरीचा. पण त्यांत त्याला बिलकूल गोडी वाटत नव्हती. रोजच्या रोज त्याच्याकडे येणाऱ्या रोग्यांचीं पोटे, तोंडे किंवा डोळे तपासण्याचा त्याला अतोनात कंटाळा आला होता. यापेक्षां दुसरें कांहीं तरी अद्भुत कार्य करावें असें त्याच्या मनानें घेतलें होतें व त्या दृष्टीनें तो विचार करीत होता.

अशा स्थितींत एके दिवशीं त्याच्या वाचनांत एक जाहिरात आली. मंगो पार्कनें ती एकदां, दोनदां, दहादां वाचली व शेवटीं एक कागद काढून त्यावर लिहिलें. “ मी येण्यास तयार आहे. ”

लवकरच जाहिरात देणाऱ्याकडून मंगो पार्कला बोलावणें आलें. त्याची ती आकर्षक शरिरयष्टि; करारी मुद्रा व पाणीदार डोळे पाहून जाहिरातदार खूष झाला. त्यानें विचारलें.

“ तुझे नांव काय ? ”

“ मंगो पार्क ”

“ राहतोस कुठे ? ”

“ स्कॉटलंडमध्ये सेलर्किर्कजवळ ”

“ वय काय ? ”

“ चोवीस. ”

“ बाप काय करतो ? ”

“ शेतमजुरी. ”

“ शिक्षण कुठे झालं ? ”

“ एडिंगबर्ग युनिव्हर्सिटींत. ”

“ यापूर्वी कुठे नोकरी केली होती कां ? ”

“ होय. ईस्ट इंडिया कंपनीच्या गलबतावर मी सर्जन होतो. ”

“ आम्हीं दिलेली जाहिरात नीट वाचली आहेत ना ? ”

“ होय. ती वाचूनच मी तुमच्या भेटीस आलों आहे. ”

“ ठीक. तुम्हांला पश्चिम आफ्रिकेत संशोधनासाठी जावें लागेल. त्या भागांत नायजर नांवाची एक मोठी नदी आहे असें आम्हीं ऐकले आहे. तिच्या संबंधीची सर्व माहिती तुम्हांला शोधून आणावी लागेल. त्यासाठी जी कांहीं मदत लागेल ती आमच्या ‘आफ्रिकन संशोधन असोसिएशन’तर्फे मिळेल. काम जरा अवघड आहे. यापूर्वी याच कामासाठी गेलेली कांहीं मंडळी तिकडेच खतम् झाली आहेत. तुमच्यावरहि तीच पाळी येणें कांहीं अशक्य नाही. नीट विचार करा व मगच काय तो निर्णय घ्या. त्यासाठी चार दोन दिवस जास्त लागले तरी ते देण्यास आमची तयारी आहे. ”

“ मी निर्णय घेऊनच येथें आलों आहे. आपण माझी निवड करित असाल तर मी आजच्या आज देखील त्या कामगिरीवर निघण्यास तयार आहे ” पार्कनें ठामपणें सांगितलें.

“ छान. लागा तयारीला. ”

लगेच मंगो पार्कनें आपल्या प्रवासाच्या तयारीला सुरुवात केली.

जॉन्सन नांवाचा एक नीग्रो नोकर त्यानें आपल्याबरोबर घेतला. या नोकराचा पूर्वतिहास मोठा गंमतीदार होता. पार्कला ज्या भागांत जावयाचें होतें त्या भागाचा हा मूळ रहिवासी. पण पुढें गुलाम म्हणून त्याची जमेकांतील एका इंग्रज मळेवाल्याला विक्री झाली. मळेवाल्यानें त्याला आपल्याबरोबर इंग्लंडला आणलें व पुढें मुक्त केलें. त्याला इंग्रजी भाषा चांगली अवगत होती. दुभाष्या म्हणून याचा चांगला उपयोग होईल या कल्पनेनें पार्कनें त्याला आपल्याबरोबर घेतलें.

पश्चिम आफ्रिकेतील डिक, हस्तिदंत, मेण इ. वस्तूंचा व्यापार करणारी एक ‘एन्डेव्हर’ नांवाची बोट होती त्यावर मंगोनें आपल्यासाठी व आपल्या नोकरासाठी दोन जागा मिळविल्या व २२ मे १७९५ रोजी पोर्टसमाऊथ बंदर सोडलें.

२. गँबिया नदीतून पूर्वेकडे

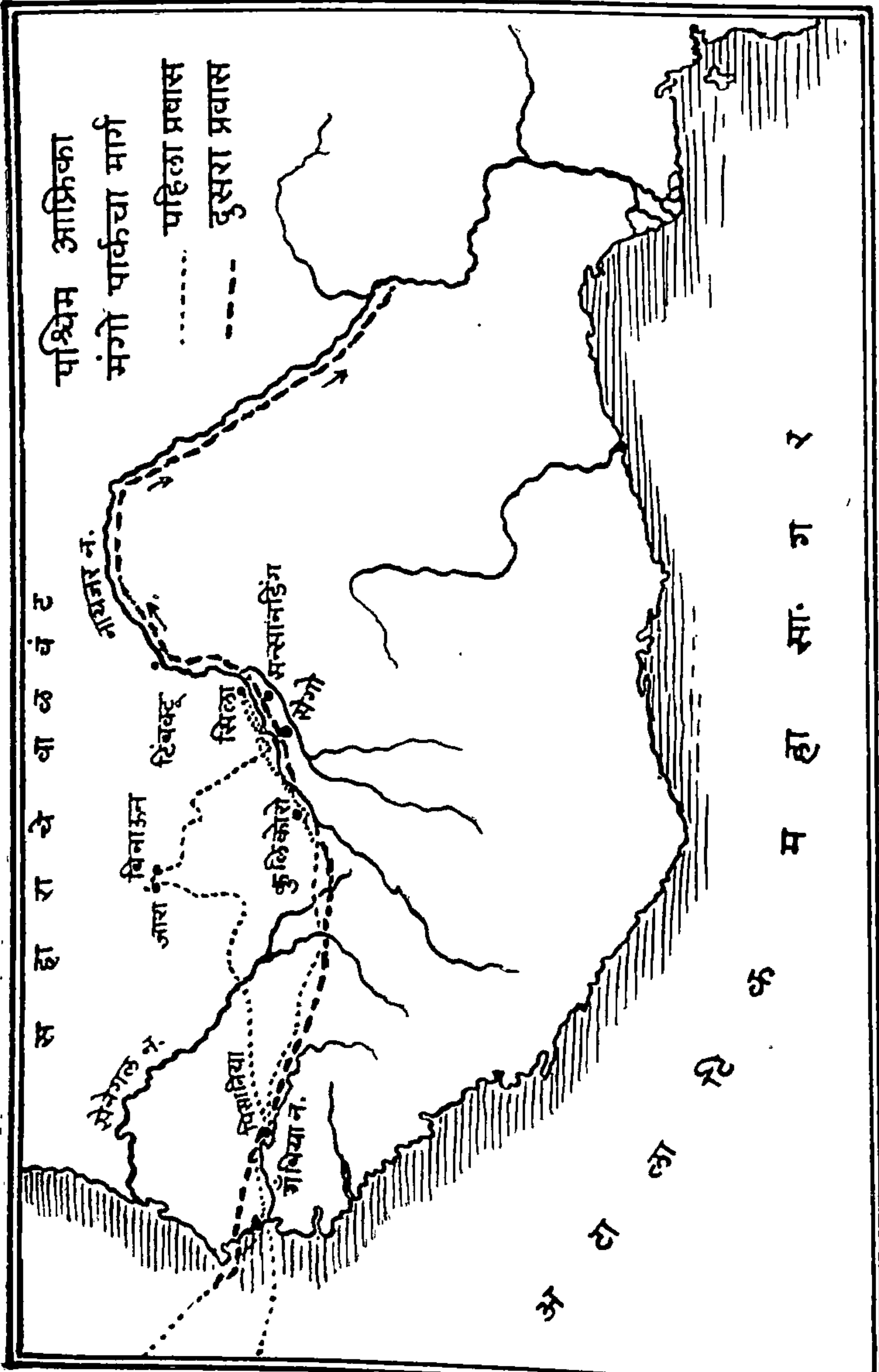
इंग्लंड सोडल्यानंतर वारा फार छान सुटला. त्यामुळे एन्डेव्हर गलबत असायना एका महिन्यांत पश्चिम आफ्रिकेच्या किनाऱ्याला येऊन लागले.

गँबिया नदीच्या मुखाशी 'जिलिफ्रे' नांवाचें एक बंदर होतें. अन्तर्भागांतून येणाऱ्या अनेक होड्या त्या ठिकाणीं नांगरून पडल्या होत्या. त्यावरचे व्यापारी मका, हस्तिदंत, सोने इत्यादि वस्तूंच्या मोबदल्यांत कापड, तंबाखू, कपडे वगैरे जिन्नस खरेदी करीत होते. मंगो पार्क व जॉन्सन येथें उतरले व त्यांनीं एक घोडा व एक गाढव खरेदी केले. घोडा मंगो पार्कसाठी व गाढव जॉन्सनसाठी.

जिलिफ्रे सोडल्यावर दोघेजण आपल्या नव्या वाहनावर बसून सुमारे दोनशें मैल पूर्वेकडे 'पिसानिया' गांवीं आले. या ठिकाणीं डॉ. लिडले नांवाची एक इंग्रज मनुष्य राहात होता. मंगो व जॉन्सन त्याच्या घरीं गेले. आपल्या जातभाईना पाहून लिडलेला फार आनंद झाला. त्यानें मोठ्या आग्रहानें मंगो पार्कला आपल्या जवळ सहा महिने ठेवून घेतले.

लिडलेच्या घरीं इतके दिवस मुक्काम करण्याचीं कारणें दोन. आफ्रिकेच्या उष्ण व दमट हवेनें मंगो पार्क थोडा अजारला होता. पुढल्या प्रवासासाठीं प्रकृति नीट राखणें फार आवश्यक होतें. आणि दुसरी गोष्ट म्हणजे ज्या भागांत जावयाचें त्या भागाची खात्रीशीर माहिती मंगोला हवी होती. पिसानियाला अनेक व्यापाऱ्यांची नेहमीं ये जा चालूं असे. त्यांच्याकडून पार्कला हवी ती माहिती मिळे. त्या माहितीच्या आधारेनें त्यानें आपला पुढला मार्ग नक्की केला व तो झाल्यावर त्यानें पिसानिया सोडलें.

जॉन्सनच्या जोडीला त्यानें आणखी दोन माणसें बरोबर घेतलीं. एकाचें नांव होतें 'डेमा' तो डॉ. लिडलेच्या खास विश्वासांतला नोकर होता. दुसरा एक मुसलमान आदमी असून त्याच्या ओळखीनें कांहीं व्यापारी व एक निग्रो लोहार मंगोबरोबर येण्यास तयार झाला होता. लोहाराचें

पश्चिम आफ्रिका

मंगो पार्कचा मार्ग

..... पहिला प्रवास

--- दुसरा प्रवास

सहाय्ये वाळवंट

नायजर न.

सेनेगल

जारा

बिनाऊन

टिंबक्टू

सिल्ला

मन्सानडिंग

सेगो

कुलिकोरो

क्विसानिया

गॅबियान

अ

ला

स्का

र

क

म

हा

सा.

ग

र

गांव ' कासन ' नांवच्या दूरच्या प्रांतांत होतें. त्याला आपल्या घरीच जावयाचें होतें. म्हणून त्यानें मंगोला सोबत करण्याचें कबूल केलें.

डेमासाठीं मंगोनें आणखी एक गाढव खरेदी केलें. इतर लोक पार्यांचे येणार होते. बरोबर सामान म्हणून मंगोनें कांहीं विक्रीच्या वस्तु, थोडे कपडे, एक छत्री, होकायंत्र, थर्मामिटर, बंदूक व दोन पिस्तुलें एवढ्याच जिनसा घेतल्या.

मंगोला निरोप देण्यासाठीं डॉ. लिडले व आणखी दोन इंग्रज व्यापारी कांहीं थोडे अंतर त्याच्या बरोबर चालून गेले. परत निघण्याच्या वेळीं लिडले म्हणाला, " पार्क, अजूनहि तुम्हीं नीट विचार करा. पुढला प्रवास तुम्हांला वाटतो तितका सोपा नाही. रानटी टोळ्या कधीं काय करतील त्याचा कांहीं नेम सांगतां येत नाही. जंगलीं जनावरें तर म्हणे इतस्ततः भटकत असतात. अन् सर्वांत वाईट गोष्ट म्हणजे तिकडची घातकी हवा ! कधीं कडक ऊन तुम्हांला भाजून काढील तर कधीं मुसळधार पाऊस तुम्हांला झोडपील. यदाकदाचित् त्यांतूनहि जगला वाचलांत तर वाळूचीं वादळें तुमचे प्राण गुदमरून टाकील. तेव्हां मी म्हणतो मागें वळावें तेंच बरें."

" डॉक्टरसाहेब माफ करा. पण माझा निश्चय कायम आहे. ज्या कामासाठीं मी येथवर आलों तें काम संकटांना भिऊन अर्धवट सोडणें मला प्रशस्त वाटत नाही. मी पुढें जाणारच " पार्क निश्चयी स्वरांत म्हणाला.

" तुमची मर्जी ! दुसरे काय ? बरें आम्हीं आतां जातो " लिडले निराशनें म्हणाला.

" अच्छा, तुमच्या शुभेच्छा कायम टिकोत एवढीच इच्छा " घोड्याला टांच देत देत मंगो उद्गारला.

३. मंगो जंबोच्या प्रदेशांतून

५ डिसेंबर इ. स. १७९५ ला मंगो पार्क मेदिना गांवीं येऊन पोहोचला. हें गांव छोटेंसेच पण दुमदार होतें. गांवाभोंवतीं काटक्या कुटक्याचें एक कुंपण असून आंतल्या बाजूस सुमारे हजार एक शोंपड्या होत्या.

गांवचा राजा आपल्या झोपडीबाहेर एका तरटावर बसला होता. त्याने पार्क व त्याच्याबरोबर आलेल्या लोकांचे नीट आगत स्वागत केले. क्षेमकुशल झाल्यावर राजाने विचारले, “ आपण कुठे निघालांत ? ”

“ तिकडे ” पूर्वेकडे बोट करून मंगो म्हणाला.

“ बापरे; तिकडे कशाला जातां आहांत मरायला ? ”

“ का बरं ? ”

“ अरे बाबांनो, त्या भागांतले सर्व लोक आहेत अगदीं रानटी. त्यांनीं कधीं जन्मांत नाहीं पाहिला गोरा माणूस. तुम्हांला पाहिलें कीं, ते येतील तुमच्यावर धांवून अन् टाकतील तुम्हाला गडम करून. समजलं.”

“ ठीक आहे. तुम्हीं सांगतां तें कांहीं अशक्य नाहीं. पण तरी देखील आम्हीं तिकडे जाण्याचें ठरविलें आहे. तुम्हांला आमची काळजी वाटत असली तर तुमचे चार लोक द्या आमच्या सोबतीला म्हणजे झालें.”

राजाने पाहिलें “ गोरा आदमी चांगला वस्ताद दिसतोय. तो आपलें ऐकिल असें कांहीं चिन्ह दिसत नाहीं. मग जास्त कशाला बोला ? ” मंगोनें मागितले चार लोक बरोबर देऊन राजाने त्याचा निरोप घेतला.

पुढल्या गांवच्या वेशीबाहेर मंगोला एक मोठी गंमत दिसली. तेथल्या एका मोकळ्या पटांगणांत एक मोठें झाड होतें व त्याच्या फांद्यांवर चित्र-विचित्र रंगांचे अनेक कपडे टांगून ठेवले होते. “ हें काय ? ” म्हणून मंगोनें पृच्छा केली.

“ हे आमच्या मंत्रो-जंत्रोचे कपडे ” एका गांवकऱ्यानें उत्तर दिलें.

“ ही मंत्रो-जंत्रो कोण अन् तिचे कपडे इथं कसे आले ? ”

“ मंत्रो-जंत्रो ही आमची देवता आहे. गांवांतली एकादी बाई आपल्या नवऱ्याशीं नीट वागत नसेल तर ही मंत्रो-जंत्रो तिला चांगलें शासन करून ताळ्यावर आणते, अशा भांडकुदळ बाईला या झाडाखाली आणतात व मग एकजण मंत्रो-जंत्रोचे कपडे घालून तिला यथास्थित झोडपून काढतो. मग ती गयावया करूं लागते व नीट वागण्याचें आश्वासन देते. तें मिळालें कीं, मंत्रो-जंत्रो शांत होते. ”

पुढल्या रस्त्यावर पाण्याचें दुर्भिक्ष चांगलेंच जाणवूं लागलें. मैलच्यां मैल गेले तरी कुठं पाण्याचा ठिपूस देखील दिसत नसे. मात्र जेथें पाणी असेल तेथें खूण म्हणून झाडावर कपडे बांधून ठेवलेले आढळत.

एक चांगलासा पाणवठा पाहून मंगोनें तेथें आपला तळ ठोकला. पाणी आणण्यासाठीं म्हणून त्याचे कांहीं लोक बाहेर पडले. तों त्यांना जवळच विझलेला विस्तव व राख आढळली. त्याबरोबर ते लोक तसेंच माघारी आले व मंगोला म्हणाले.

“ आपला तळ आत्तांच्या आत्ता हालवा. इथं जवळपास नक्कीच कुणी तरी चोर वीर असले पाहिजेत. त्यांनीच सैपाकासाठीं पेटविलेला हा विस्तव दिसतोय. ”

मंगोला त्यांचें म्हणणें पटलें. रात्रीच्या रात्रीच त्यानें आपला मुकाम हालविला व दुसऱ्या एका सुरक्षित जागीं रातोरात दुसरा तळ उभारला.

४. विविध प्रकारचा पाहुणचार

२१ डिसेंबरला मंगोपार्क बॉम्बे राज्यांतील ‘ फत्तेकौडा ’ नांवाच्या गांवीं आला. तेथें एक व्यापारी रहात होता. त्याच्यामार्फत मंगोनें राजाकडे भेटाची परवानगी मागितली. राजेसाहेबांनीं प्रथम एका झाडाखालीच मंगोची भेट घेतली व संध्याकाळीं त्याला राजवाड्यांत येण्याविषयीं आज्ञा दिली.

त्याप्रमाणें मंगो रात्री त्याच्या भेटाला गेला. एका उच्चासनावर राजे सरकार बसलेले असून त्यांच्या भोंवतीं त्यांच्या बायका-पोरांचा व सरदारांचा गराडा पडला होता. मंगोला पाहतांच सर्वजण थोडेसें लाजून बाजूला सरले.

मंगोनें आपल्या जवळच्या निरनिराळ्या वस्तू राजाला नजर केल्या. पण तो खूप झाल्याचें त्याच्या चेहऱ्यावरून कांहीं दिसेना. शेवटीं “ तुम्हांला आणखी काय पाहिजे ? ” म्हणून मंगोनें पृच्छा केली.

“ तो कोट ” राजानें मंगोच्या निळ्या कोटाकडे बोट दाखवून म्हणाले. हा कोट व त्याला लावलेल्या चकचकीत पितळी गुंड्यांवर राजेसाहेब बेहद खूष झाले होते.

कोट घावयाला मंगोची खरी तयारी नव्हती. परंतु लवकरच त्याच्या ध्यानांत आलें कीं, एक दोन वर्षांपूर्वी ‘ ह्युगटन ’ नांवाच्या एका युरोपियन इसमाला याच राजेसाहेबांनीं वेदम मारून लुबाडले होते. तेव्हां थोडी फार नाखुषी दर्शवीत मंगोनें आपला कोट काढून राजाच्या पायाशीं ठेवला.

मंगोच्या देणगीनें राजेसाहेबांची कळी खुलली. त्यांनीं लगेच मंगोला जरूर त्या गोष्टी घावयास सांगून वर थोडें सोनेहि बक्षीस दिलें.

पुढला सर्व प्रवास धोक्याच्या प्रदेशांतून होता. म्हणून दिवसा मंगोचे लोक कुठं तरी दडून बसत व रात्रीच्या वेळीं लपत छपत पुढें जात. रात्रीचा हा प्रवास अपूर्व असाच असे. चंद्रप्रकाशांत मधूनच कुठं तरी एकाद्या जंगली जनावरांचे डोळे चमकत; एरवीं निस्तब्ध असलेलें वातावरण रानटी जनावरांच्या डरकाळ्यांनीं मधेंच कधीतरी कंपित होई. रस्ता निविड जंगलांतून गेलेला असल्यामुळें वाटेंत खांचखळगे खूप असत. चंद्राच्या अंधुक प्रकाशांत ते टाळून पुढें पाऊल टाकणें म्हणजे एक कसरतच असे.

पण ही कसरत करीत करीत मंगो पुढें जातच होता. वाटेंत पुन्हां दुसरें एक राज्य लागलें. येथील राजेसाहेब महा अधाशी होते. मंगोनें दिलेल्या देणग्या तर त्यांनीं घेतल्याच पण वर त्याच्या जवळचें सोनेहि लुबाडलें. बरें एवढें करून तरी त्यांची भूक शमावी कीं नाही? पण नाही. त्यांनीं मंगोला आपलीं बोचकीं सोडावयास लावलीं व त्यांतून आपल्याला पाहिजे त्या वस्तू अगोदर काढून घेतल्या व मग इतरांनाहि तसेंच करण्याची आज्ञा दिली.

त्यामुळें हें गांव सोडल्यावर मंगो अक्षरशः भिकारी बनला. नाही म्हणावयाला अंगावरचे चार कपडे व शास्त्रीय उपकरणांचे तेवढीं त्याच्या जवळ शिल्लक उरलीं.

बरोबर आलेल्या लोहाराचे जन्मस्थान ' कासान ' राज्यांत होतें. मंगोने त्याला त्याच्या घरी पोहोचतें केलें. तो सुखरूप परत आलेला पाहून त्याच्या आईला अतिशय आनंद झाला. तिने तोंड भरून मंगोला आशीर्वाद दिला.

कासानच्या राजानेहि मंगोला नीट वागवून एक पांढरा बैल वक्षीस दिली. मदतीदाखल राजानें दिलेले कांहीं वाटाडे बरोबर घेऊन मंगो ' कार्टा ' राज्यांत शिरला.

कार्टाच्या लोकांनी अद्यापपावेतो एकहि गोरा पाहिला नव्हता. त्यामुळे मंगोला पाहून त्यांना मोठी गंमत वाटली. त्यांनी त्याला नीट चापचून चोपचून पाहिले व तो आपल्यासारखाच हाडामांसाचा असल्याची खात्री करून घेतली.

कार्टाच्या ' डायसी ' राजानें मंगोला भेट दिली व सल्ला म्हणून सांगितलें की, " लवकरच आमचे व आमच्या शेजारच्या बर्बारा लोकांचें युद्ध जुंपणार आहेच तेव्हां आपण पुढें न गेलेलें बरें. "

त्याच्या सल्ल्यानुसार मंगोने आपला मार्ग थोडासा बदलला व जरा दक्षिणेकडे मूर लोकांच्या ' लुडामार ' राज्यांत प्रवेश करण्याचें ठरविलें. लुडामारच्या मुसलमान राजाकडे, त्याने त्याच्या राज्यांत प्रवेश करण्याविषयी रीतसर परवानगी मागितली.

५. अलीच्या कैदेत

मूर राजाकडून येणाऱ्या परवान्याची वाट पहात मंगो बसला असतांना एके दिवशी कांहीं शिपायी त्याच्याकडे आले व त्याला म्हणाले " तुला आत्तांच्या आत्तां घेऊन येण्याविषयी राजेसाहेबांचा आम्हांला हुकूम झाला आहे. तर लगोलग तूं आमच्या बरोबर नीघच. "

त्याप्रमाणें मंगो त्यांच्याबरोबर निघाला. अरब राज्यांतलें पहिलें गांव ' जारा ' म्हणून होतें. येथें आल्यावर ते शिपायी म्हणूं लागले " आता तूं आमच्या प्रदेशांत आलास, तेव्हां तूं आमचा कैदी झालास. आतां आम्हीं सांगूं तसें तुला वागलें पाहिजे. "

घडघडीत विश्वासघात झालेला असूनहि मंगोला कांहीं बोलतां येईना. तो निमूटपणें राजाच्या तळाकडे निघाला. अलीसाहेब यावेळीं 'बिनाऊन' येथें होते. शिपायांनीं त्याला येथवर नेऊन राजेसाहेबांपुढें उभे केले.

अलीसाहेबांचा तळ म्हणजे एक और जत्राच होती. एकमेकांना लागून अनेक गलिच्छ तंबू उभे केलेले असून जवळपास उंट, बकरी, गाढवे वगैरे प्राणी इतस्ततः हिंडून घाण करीत होते. त्याच घाणीतून मंगोला पुढें घालून शिपायी राजाच्या तंबूपाशीं आले.

राजेसाहेब चांगले बुद्धे असून त्यांची लांब व पांढरी शुभ्र दाढी त्यांच्या छातीवर रुळत होती. त्यांचा पोशाख एकाद्या अरब माणसासारखाच होता. मंगो आंत शिरतांच त्यांनीं त्याला प्रथम नीट आपादमस्तक न्याहाळून पाहिलें व मग म्हटलें "तुमचें इकडे काय काम आहे ?"

मंगो आपल्या भाषेंत उत्तर देऊं लागला, पण तें कोणासच समजेना. त्यामुळें राजेसाहेब चिडले व ओरडले "याच्यासाठीं एक स्वतंत्र तंबू उभारा व त्यांत याला मी म्हणेन तोंपर्यंत डांबून टाका"

शिपायांनीं लगेच आज्ञापालन केले. मंगो पार्क अलीच्या कैदेंत पडला. येथें तो अनेक दिवस होता. या अवधींत मूर लोकांनीं त्याला पोटभर छळून घेतलें. शिवीगाळ नी मारपीट या तर नित्याच्याच गोष्टी होत्या पण त्याच्या जोडीला त्यांनीं त्याची एकूण एक चीजवस्त लांबविण्यास सुरुवात केली. शेवटीं शेवटीं तर अलीनें त्याचें होकायंत्र देखील लुबाडलें.

परंतु त्या यंत्रांतील कांटा एकसारखा एकाच दिशेला रहातो हें पाहून अलीला वाटलें कीं ही कांहीं तरी जादू बिदू असली पाहिजे. त्यानें मंगोला विचारलें "काय रे, तुला कांहीं जादूटोणा माहीत आहे वाटते ?"

"नाहीं सरकार" मंगोनें सरळ उत्तर दिलें.

"मग ही सुई नेहमीं एकच दिशा कशी दाखविते ?"

“त्या दिशेला माझी आई आहे. ती माझी फार आठवण काढते आहे. म्हणून ती सुई मला तिच्याकडे चल, तिच्याकडे चल, म्हणून सारखा आग्रह करते आहे” मंगोने थाप मारली.

“मग नको बाबा मला तुझे हें यंत्र” अलीने होकायंत्र परत देत म्हटलें: विनाऊन मधील ही कैद मंगो कधी विसरला नाही. येथे उन्हाळा तर नुसता मी म्हणत होता. सकाळी सात आठ वाजले नाहीत तोंच सूर्य सर्वांना भाजून काढावयास सुरुवात करी. त्याच्या मदतीला उत्तरेकडील कढत कढत वारे येत. दोघांच्या माऱ्यांत सांपडून जीव कोळपून निघे. अंगाची लाही लाही होऊन घशाला कोरड पडे. थोडे पाणी पिईन म्हटलें: तर तेंहि शक्य नसे. कारण अगदीं मोजकेंच पाणी त्याला देण्यांत येई. एकादें वेळीं तेहि जर का संपलें तर मग कांहीं विचारूं नका. कोणी त्याला घोटभर पाणी द्यावयालासुद्धां तयार होत नसे. कारण तो होता खिश्चन ! त्याला पाणी दिलें तर खुदा काय म्हणेल याची प्रत्येकाला भीति होतीच की.

हा छळ आणखी किती दिवस चालणार आहे तेंहि कांहीं समजेना. शेवटीं एके दिवशीं अलीसाहेबांनीं आपला दरवार भरविला व मंगोला पुढें उभें करून त्यांनीं आपल्या सरदारांना विचारलें. “याचं काय करावयाचं?”

“एकदम छाटून टाका त्याला.”

“त्याचा उजवा हातच तोडून टाकावा म्हणजे झालें.”

“त्यापेक्षां त्याचे डोळेच काढलेले बरें.”

या सूचना ऐकून घेतल्यावर अली म्हणाला;

“तसें नको, आपण आपल्या राणीसरकारनाच विचारून काय तें ठरवूं.”

राणी सरकार आल्या. मंगोची ती दशा पाहून त्यांना करुणा आली. त्यांनीं मंगोला जीवदान दिलें. इतकेंच नव्हे तर त्याचा घोडा व इतर लुबाडलेल्या वस्तू त्याच्या त्यास परत करण्याविषयीं आपल्या लोकांना हुकूम दिला.

मे महिना उलटला. पावसाचीं चिन्हें दिसूं लगालीं. त्याबरोबर बिनाऊ-
नचा तळ हलला. कांहीं लोक उत्तरेकडे सहाराच्या बाजूला व कांहीं लोक
दक्षिणेला 'जारा'च्या बाजूला पांगले. दक्षिणेकडे निघालेल्या लोकांबरोबर
मंगो पार्क होता.

नेहमींप्रमाणेंच त्याच्यावर सक्त पहारा होता. परंतु एके दिवशीं रातीं
पहान्यावरचे लोक झोपेच्या गुंतीत आहेत असें पाहून मंगो पार्क हळूच
तंबूच्या बाहेर पडला व बाहेर बांधलेला घोडा घेऊन विजेप्रमाणें जंगलांत
अदृश्य झाला.

६. श्रमसाफल्य झालें

वाटेंत तहानेनें व भुकेनें त्याचा जीव व्याकूळ होऊन गेला.
इतक्यांत एक पावसाची मोठी सर आली. त्याबरोबर मंगोनें आपले
सर्व कपडे चांगले ओलेचिंब करून घेतले व मग तो एक एक टोंक पिलून
आपली तहान शमवूं लागला.

भूक शमवावयाला मात्र कोठेंच कांहीं मिळेना. शेवटीं हिंडत हिंडत
तो एका झोंपडीपाशीं आला. झोंपडीच्या बाहेर एक निग्रो म्हातारी
कांहींतरी विणीत बसली होती. मंगोची दुर्दशा पाहून तिला फार वाईट
घाटलें. झोंपडींत जाऊन तिनें होते नव्हते तेवढे खाण्याचे जिन्नस बाहेर
आणले व मंगोला पोटभर जेवूं घातलें. तो परत निघाला तेव्हां तिनें
त्याच्या घोड्यासाठींही थोडी दाणावैरण दिली. म्हातारीच्या उपकाराची
फेड कशी करावी तेंच मंगोला समजेना. तिला देण्यासारखें त्याच्या-
जवळ कांहींहि शिल्लक नव्हतें. शेवटीं एक हातरुमाल तेवढा उरला
होता. तो देऊन मंगोनें तिचा निरोप घेतला.

दि. ६ जुलैला तो दुसऱ्या एका खेड्यांत येऊन पोहोंचला. तेथें त्याला
एक जुना निग्रो दोस्त भेटला. त्यानें त्याला नीट खायला प्यायला दिले.

माझी भूमिका

‘ जगाचे शोधक ’ हें पुस्तक विद्यार्थीवर्गाच्या हातीं देतांना मला अत्यंत आनंद होत आहे.

या विषयासंबंधीं इंग्रजींत बरींच पुस्तके आहेत व तीं फारच सुंदर आहेत. मराठींतहि अशा तऱ्हेचीं पुस्तके अलीकडे प्रसिद्ध होऊं लागलीं आहेत. या दृष्टीनें प्रा. श्री. म. माटे यांचें ‘ जगाचे प्रवासी ’ भाग १, २ व ३ आणि प्रा. ज. बा. जगताप यांचें ‘ धाडसी शोधक ’ हीं पुस्तके उल्लेखनीय आहेत. पण असें असतांनाहि, मीं हें पुस्तक लिहिण्याचें कारण जरा वेगळें आहे.

इयत्ता ८ व ९ यांमधील विद्यार्थी मोठे मजेदार असतात. ते धडलहानहि नसतात नी धड मोठेहि नसतात. काऊचिऊच्या गोष्टी त्यांना आवडत नाहीत, गहन चर्चा त्यांना समजत नाही. मग त्यांना शिकवायचें तरी कसें ?

या विद्यार्थ्यांच्या हातांत बऱ्याच वेळां मला गुप्त ‘ पोलिसांच्या ’ कादंबऱ्या आढळतात ? या पुस्तकांतील कोणता भाग त्यांना आवडतो याची चौकशी करतां असें आढळून आलें कीं, त्यांना त्या रामरावांचें धाडस, चौकसपणा, एखादें गूढ उकलून काढण्यांतील त्याची हुषारी वगैरे गोष्टी फार आवडतात. हे गुण फार चांगले आहेत. आमच्या मुलांच्यांतहि ते अवश्य आले पाहिजेत. पण मग त्यांना त्यासाठीं हेंच खाद्य द्यावयाचें कां ? का दुसऱ्या गोष्टी सांगून हेच गुण वाढीस लावावयाचे ? असा विचार करीत असतांना मला या शोधकांची आठवण झाली.

त्यांच्यांत हे सर्व गुण आहेत. ते धाडसी आहेत. वाटेल त्या अज्ञात प्रदेशांत जावयाला त्यांची एका पायावर तयारी आहे. कोणत्याहि अडचणीला न भिणें, हें त्यांचें ब्रीद आहे. म्हणून तर ‘ नॅन्सन ’ उत्तर ध्रुव प्रदेशांत शिरला, मास्को-ड-गामा हिंदुस्थानकडे आला, पिझारो दक्षिण अमेरिकेकडे गेला आणि स्कॉट अंटार्क्टिक प्रदेशांत भटकला. चौकसपणाच्या बाबतींतहि हे लोक विशेष प्रसिद्ध आहेत. मार्कोपोलोच्या या गुणामुळेच तर कुबलाखान त्याच्यावर प्रेम करूं लागला. अज्ञात प्रदेश हुडकून काढण्यांत कोलंबस, कुर्क, लिंघिंग्स्टन किंवा पार्क यांनीं केवढी तरी बहादुरी गाजविली आहे. मग ‘ रामरावा ’ ऐवजीं या लोकांच्या गोष्टी

यांच्या हातीं पडल्या तर जास्त चांगलें नाहीं कां होणार ? करमणुकीपरी-
करमणूक व शिवाय ज्ञान ! दुहेरी फायदा.

म्हणून हें पुस्तक लिहितांना मीं ' गोष्ट पद्धतीचा ' अवलंब केला. प्रत्येकाच्या प्रयत्नांतले महत्वाचे प्रसंग निवडले व त्याची गोष्ट बनविली. त्यामुळे गाभा कायम राहून बाहेरचें स्वरूप आकर्षक झालें. प्रत्येक गोष्ट वाचतांना, ' आपण कांहीं अभ्यासाचें वाचत आहोंत ' याची तर जाणीव होऊं नये पण गोष्ट संपली कीं, ' आपण कांहींतरी नवीन शिकलों ' याचें समाधान लाभवें, अशी दृष्टि ठेवून या सर्व कथा लिहिल्या आहेत. त्या लिहितांना कधीं स्वतः शोधकच आपले अनुभव सांगतो आहे, कधीं एकादा तिन्हाईत, स्वतः ऐकलेली त्यांची गोष्ट सांगतो आहे अशा निरनिराळ्या पद्धतींचा मीं उपयोग केला आहे.

तो उपयोग कितपत साधला आहे, हें विद्यार्थ्यांनीं व त्यांच्या शिक्षकांनीं ठरवावयाचें आहे. मला वाटतें या दोघांनाहि हा प्रयत्न आवडेल. तसें झालें तर याच मार्गाचा अवलंब करून भूगोलांतील रुक्षपणा कमी करून त्याला रम्यता आणतां येईल. विद्यार्थ्यांनीं व शिक्षकांनीं आपला अनुभव कळविल्यास मला फार बरें वाटेल. पुढला प्रयत्न जास्त चांगला करतां येईल.

दि टीचर्स आयडियल पब्लिशिंग हाउसचे व्यवस्थापक श्री. न. शं. कुलकर्णी यांनीं या पुस्तकाच्या प्रकाशनवाचत व प्रा. वा. दा. गोखले यांनीं मधून मधून केलेल्या सूचनांवाचत मी या उभयतांचा आभारी आहे.

माझा हा पहिलाच प्रयत्न ! तो यशस्वी व्हावा, म्हणून ज्या ज्या मंडळींनीं मला प्रेमानें व आपुलकीनें मदत केली, त्या त्या सर्वांचा मी शतशः ऋणी आहे.

हें ऋण असेंच वृद्धिंगत होवो हीच प्रार्थना.

हनुमानजयंति }
इ. स. १९५३ }

मा. गो. काटदरे

अनुक्रम

१. कोलंबस	पृष्ठ १ ते २०	२. मॅगेलन	पृष्ठ २१ ते ४०
३. कॅप्टन कुक	पृष्ठ ४१ ते ६१	४. लिंबिंग्स्टन	पृष्ठ ६२ ते ८३
	५. मॅगो पार्क	पृष्ठ ८४ ते १०२	

मंगो पाक

अनुक्रम

दिवस

वन्याच दिवसानंतर बर्बाराच्या राजाकडून एक निरोप्या आला. त्याने मंगोला पांचशे कवड्या देऊन म्हटले, "राजेसाहेबांना दिलेली ही एवढी देणगी घ्या अनू सेगोंतून लवकर पाक काढा. यापुढे जास्त दिवस आपण येथे राहिलांत तर आपले काय होईल ते कांहीं मला सांगतां येणार नाही. "

लगेच मंगोने दि. २४ जुलैला सेगोंतून आपला पाय उचलला. ' सॅन्सांडिग ' गांव पाठीशीं घालून तो पुढे निघाला. रस्त्यांत अनेक लहान मोठीं झाडे झुडपे होती. त्यांतून मार्ग काढीत असतांना बरोबरीचा वाटाड्या ओरडला,

" तिथेच थांबा, पलीकडच्या झुडपांत एक सिंह आहे. " मंगोने पाहिले तो 'खरोखरीच एक भला मोठा सिंह त्याच्याकडे डोळे वटारून पहात होता. पळून जाणे शक्यच नव्हते. त्यामुळे मंगो आपला घोडा घेऊन तसाच दबत दबत पुढे गेला. सुदैवाने वनराज नुकतेच जेवण करून तृप्त झाले होते. त्यांना नव्या शिकारीची जरूरी नव्हती; म्हणून त्यांनी मंगोकडे दुर्लक्ष करून त्यास सुखरूप जाऊ दिले.

घोडा अगोदरच दमला होता. त्यांत सिंह पाहिल्यानंतर तर तो पारच खचला. त्याला पुढे घेऊन जाण्यांत कांहींच अर्थ उरला नव्हता. म्हणून मंगोने त्याचा लगाम व खोगीर काढून टाकले व त्याच्यापुढे थोडे गवत टाकून तो एकटाच मार्गस्थ झाला.

येथून टिंबकट्टू नांवाच्या एका मोठ्या व्यापारी गांवाकडे जाण्याचा त्याचा इरादा होता. त्यानुसार तो सिलापर्यंत आला; परंतु तेथून मात्र त्याच्याच्याने पुढे जाववेना. अनेक दिवस त्याने अर्धपोटीं काढले होते. त्याचे सर्व कपडे पार फाटून त्याच्या चिंध्या झाल्या होत्या. अनू व्यापार करण्यासाठी त्याच्याजवळ कांहींच शिल्लक उरले नव्हते. त्यामुळे त्याने परत फिरण्याचा निर्णय घेतला. दि. २० ऑगस्टला तो ' कुलिकोरो ' गांवीं परत आला. येथल्या एका व्यापाऱ्याने त्याला चांगले खाऊ पिऊ

घातले व रात्री मऊ मऊ बिछान्यावर पडावयास दिले. इतक्या दिवसां-
नंतर मिळालेले हे सुख अनुभवतांना मंगोच्या डोळ्यांत कृतज्ञतेचे पाणी
उभे राहिले. त्याने परमेश्वराचे व व्यापाऱ्याचे मनःपूर्वक आभार मानले.

परत येतांनासुद्धा त्याचे अतोनात हाल झाले. वाटेत पुन्हा एकदां
कांहीं चोरांनी त्याला गांठले व त्याच्या जवळच्या होत्या नव्हत्या तेवढ्या
सगळ्या वस्तू त्यांनी काढून घेतल्या. नाही म्हणावयाला, त्यांना काय
वाटले कुणास ठाऊक त्यांनी त्याचा शर्ट, चड्डी व हॅट तेवढी त्यास परत
दिली. मंगो तेवढ्यावरच संतुष्ट होता. कारण हॅटमध्ये त्याने आत्तांपर्यंत
केलेल्या प्रवासाचीं सर्व टिपणें होती.

दि. १० जून १७९६ ला तो पिसानियाला परत येऊन पोहोचला.
डॉ. लिडलेनें तर त्याला प्रथम ओळखलेच नाही. त्याची समजूत अशी
की, इतकी वर्षे ज्या अर्थी पार्क परत आला नाही त्या अर्थी तो तिकडेच
मेला असावा. परंतु तो परत आलेला पाहून त्याला अत्यंत हर्ष झाला.

लिडलेचा पाहुणचार झोडून मंगोपार्क दि. २२ डिसेंबर १७९७
रोजी इंग्लंडला परत आला.

७. शेवट

मंगोपार्कचे शरीर इंग्लंडला परत आले, पण त्याचे मन मात्र अद्यापहि
आफिरकेंतच रेंगाळत होते. घरी आल्यानंतर त्याने पुन्हा आपला दवा-
खाना थाटला व पूर्वीप्रमाणे तो रोगी तपासण्यासाठी या गांवाहून त्या
गांवाला जाऊ लागला. परंतु त्याला या व्यवसायांत गोडी वाटेना. जरा
थोडी उंसत मिळाली की त्याच्या डोळ्यांसमोर आफिरकेंतील चित्रे
उभी रहात.

डॉ. लिडले म्हणतो आहे, “तुम्हीं परत फिरावे तेंच बरे.”

फत्तेकॉडाचा राजा म्हणतो आहे, “तो तेवढा कोट मला द्या.”

अलीसाहेब फर्मावताहेत “ याला कैदा करून डोंबून टांका. ”

निग्रो बाया गाताहेत “ ना आई, ना बाई मग याला दूधभाकर कोण आणून देईल ? ”

या चित्रांपैकीं कांहीं चित्रें भयाण होतीं पण तीं पहातांना मंगोला भीती वाटत नसे. उलट ‘ पुन्हां एकदां या भागांत जाऊन अपुरें राहिलेलें आपलें कार्य पुरें करण्याची त्याला सुरसुरी येई.

शेवटीं १८०५ सालीं तो पुन्हां पश्चिम आफ्रिकेंत आला. या वेळीं त्यानें तयारी तर चांगलीच करून घेतली होती. बरेच शिपाई, खूपसें सामान, वहातुकीसाठीं चांगलींशीं गाढवें व सोबतीला तीन चार विश्वासू इंग्लिश मित्र त्यानें बरोबर घेतले होते. सर्वांना वाटलें “ आतां हा नक्कीच नायजरचा शोध पूर्ण करणार. ”

पण काय असेल तें असो. या वेळीं सुरुवातीपासूनच त्याच्यावर संकटां-मागून संकटें कोंसळूं लागलीं. प्रवासाच्या सुरुवातीला मोठा पाऊस पडून त्याच्या सामानाची अतोनात नुकसानी झाली. तापानें बहुतेक सर्व लोक अजारी पडले. बरोबरीचे दोन मित्र वाटेंतच मरण पावले. नायजर नदी तरून जाण्याच्या वेळीं त्याच्याजवळ अवघें चारच लोक शिल्लक उरले. तरीहि तो डगमगला नाहीं. त्यानें एक होडी तयार केली व तींत बसून तो पुढें निघाला. परंतु ‘येऊर’च्या राज्यांत शिरल्यानंतर तेथील स्थानिक लोक त्याच्या होडीवर चाल करून आले. त्यांनीं त्याच्यावर दगडामातीचा असा कांहीं हल्ला चढविला कीं, तो चुकविण्यासाठीं मंगोनें नदींतच उडी घेतली. त्यानंतर त्याचें काय झालें हें बरेच दिवस एक कोडे होतें. परंतु त्याच्या बरोबरीच्या एका नोकरानें पुढें माहिती दिली कीं,

“ टिंबक्टू वरून आम्हीं आग्नेयेकडे वळल्यानंतर थोड्याच दिवसांत आमची ‘ ज्योबिला ’ एका लहानशा व अरुंद दरींत शिरली. या ठिकाणीं

पाण्याला विलक्षण ओढ असल्यामुळे आम्ही झटदिशी 'बुसा' खिंडी पर्यंत आलों. येथे मी खाली उतरलो तोंच मला तेथल्या लोकांनी डांबून ठेवले व मंगोवर दगडांचा आणि भाल्यांचा हल्ला चढविला. मंगो फार निर्धाराने व ज्वेषाने लढला. परंतु दगडाच्या मान्याने ज्योत्रिला फुटली व मंगोसकट सर्वच जण नायजर मध्ये बुडून मेले."

वरील माहिती खरी असो वा खोटी असो पण एक गोष्ट मात्र निश्चित खरी आहे की "अज्ञात खंड ज्ञात करण्यासाठी प्रसंगी जिवाचे हि मोल देणाऱ्या संशोधकांत मंगोपार्कचे नांव अग्रभागी राहिल."

अभ्यासाच्या वाटा

१. आफ्रिकेतील प्रमुख नद्या कोणत्या ? त्या कोणी व कधी शोधून काढल्या ?
२. पश्चिम आफ्रिकेच्या संशोधन कार्यात मंगोवर कोणती संकटे कोसळली ? ती त्याने कशी दूर करून घेतली ?
३. मंगोच्या आयुष्यांतला कोणताहि एक प्रसंग निवडा व त्यावर तुमच्या शब्दांत एक छोटेंसे वर्णन लिहा.
४. पुढील व्यक्तीसंबंधी थोडक्यांत ओळख करून द्या. डॉ. लिडले, अलीसाहेब, जॉन्सन.

RRMRBK-0204326

8326

का. या.

संख्या

20008

अनुक्रम

विभाग

क्रमांक

नं. दि.

५१:५१

2664

११/११